

СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ГРАДА ТРЕБИЊА 2018-2027.

Новембар 2017.

Требиње 2030:
Најпожељнији мањи град
на западном Балкану

За квалитет припреме овог документа одговоран је ауторски тим Агенције за развој предузећа **Еда** из Бање Луке, у саставу:

Мр Здравко Миовчић, вођа тима

Јелена Прохаска, дипл. економиста, члан тима

Мр Горан Јанковић, члан тима

Мр Павле Миовчић, члан тима

Бранкица Радуловић, дипл. економиста, члан тима.

Рецензент: Проф. др Јасмин Комић

Координација: Одбор за координацију активности у поступку израде Стратегије развоја Требиња

Лука Петровић - председник

Мирко Ђурић - потпредседник

Драгослав Бањак

Рајко Вуковић

Марко Рикало

Гојко Бјелоглав

Петар Иванковић

Радивоје Максимовић

Ђорђо Одавић

Мирјана Миљановић

Весна Тешановић

Томо Бокић

Радован Анђелић

Спасоје Радовић

Ђорђе Вучинић

Радмила Чичковић

Мира Ђук

Драгомир Брњош

Миленко Миленковић

Велибор Бодирога, секретар

Оперативно тијело:

Драгослав Бањак – председник,

Марко Рикало – потпредседник,

Велибор Бодирога – секретар,

Драган Поповић – члан,

Радмила Чичковић – члан,

Мира Ђук – члан,

Веселин Савић – члан.

Секторске групе:

- за друштвени развој
- за економски развој
- животну средину

Овај документ је развијен уз подршку Агенције за међународни развој Сједињених Америчких Држава (USAID), кроз пројекат RAST (Restoring Accountability and Supporting Transformation). Ставови аутора садржани у овом документу не морају одражавати ставове USAID-а или Владе SAD-а. Пројекат RAST, који имплементира CRS (Catholic Relief Services), подржава јединице локалне самоуправе да унапређењем свог дјеловања и јачањем одговорности побољшају економски развој и квалитет живота грађана.

2. Увод	4
3. Методологија креирања Стратегије развоја.....	4
4. Стратешка платформа за развој Требиња (до 2027. године)	5
4.1. Социо-економска анализа стања	5
4.1.1. Историја и идентитет.....	5
4.1.2. Географски положај и природне одлике Требиња	6
4.1.3. Становништво.....	12
4.1.4. Тржиште рада.....	16
4.1.5. Економска ситуација.....	22
4.1.6. Пољопривреда	37
4.1.7. Простор и инфраструктура	45
4.1.8. Друштвена инфраструктура и услуге	56
4.1.9. Стање животне средине.....	68
4.1.10. Анализа буџета.....	80
4.2. Стратешка оријентација за период 2018-2027.	83
4.2.1. Стратешко фокусирање.....	83
4.2.2. Визија и стратешки циљеви развоја	86
5. Секторски развојни планови	90
5.1. Усклађеност, комплементарност и међусобни утицај секторских планова	90
5.2. План економског развоја.....	92
5.2.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима	94
5.2.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа	95
5.2.3. Иницијативе међуопштинске сарадње	96
5.2.4. Програми, пројекти и мјере.....	97
5.3. План друштвеног развоја	99
5.3.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима	101
5.3.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа	102
5.3.3. Иницијативе међуопштинске сарадње	103
5.3.4. Програми, пројекти и мјере.....	103
5.4. План заштите животне средине	106
5.4.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима	107
5.4.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа	108
5.4.3. Иницијативе међуопштинске сарадње	109
5.4.4. Програми, пројекти и мјере.....	109
6. Оперативни дио.....	112
6.1. План имплементације стратешких пројеката и мјера за 3 године (1+2)	112
6.2. План организационих и људских капацитета за имплементацију, праћење и вредновање стратегије	137

2. Увод

Стратегија развоја града Требиња за период од 2018. до 2027. године представља кључни стратешко-плански документ којим се усмјерава развој локалне заједнице у три најважнија аспекта: економском, друштвеном и аспекту животне средине. Она је системски инструмент за проактивно и одговорно управљање локалним развојем и представља обједињени, финални резултат фазе планирања, с једне стране, и главно полазиште за фазу имплементације, с друге стране. У њој се дефинишу стратешки фокуси и циљеви развоја, те планирају пројекти и мјере за њихово остваривање.

Овај стратешки документ је развијен уз подршку Агенције за међународни развој Сједињених Америчких Држава (USAID), кроз пројекат RAST (Restoring Accountability and Supporting Transformation).

У изради документа водећу улогу је имао Одбор за координацију активности у поступку израде Стратегије развоја Града Требиња, док је Оперативно радно тијело извршавало оперативне задатке у току процеса у сарадњи са већим бројем различитих друштвених актера, као што су привредници, јавне институције и невладине организације. У процес израде били су укључени и грађани, путем веб-странице и јавних расправа.

За методолошко вођење процеса израде, модерацију и квалитет докумената у току припреме Стратегије развоја одговорна је Агенција за развој предузећа *Еда* из Бање Луке (www.edabl.org).

3. Методологија креирања Стратегије развоја

При изради Стратегије развоја Града Требиња користи се методологија за планирање интегрисаног локалног развоја (МиПРО), која је препоручена општинама и градовима од стране Владе Републике Српске и Савеза општина и градова РС.

Ова методологија се заснива на два основна принципа: одрживости и социјалне укључености, промовишући модел развоја који комбинује економски просперитет са социјалном укљученошћу без прекомјерног искориштавања природних ресурса. Одрживост као принцип интегрише економски и аспект животне средине, док принцип социјалне укључености подразумева једнаке шансе за све и правичност у смислу идентификовања потреба и интереса маргинализованих и социјално осјетљивих група становништва.

Главне карактеристике методологије су интегрисани приступ и обезбјеђивање учешћа заједнице у креирању стратегије. Интегрисани приступ се остварује хоризонтално, усклађивањем циљева и интервенција у секторима економског развоја, друштвеног развоја и животне средине, али и вертикално, усклађивањем са стратешким документима виших нивоа. Осим кроз рад Одбора за координацију активности у поступку израде Стратегије развоја Града Требиња и Оперативног радног тијела, учешће заједнице је обезбјеђено кроз рад секторских група, које су имале кључну улогу у изради секторских развојних планова, те кроз могућност да сви заинтересовани појединци, организације и институције дају своје коментаре на нацрт стратешке оријентације града и пројектне приједлоге, путем интернет странице Градске управе.

Процес израде стратегије развоја одвијао се у периоду мај-септембар 2017. године и обухватао је низ састанака, углавном радионичког типа, Одбора за координацију, оперативног радног тијела и секторских група, уз шире консултације путем електронске комуникације и интернет портала Градске управе.

4. Стратешка платформа за развој Требиња (до 2027. године)

4.1. Социо-економска анализа стања

4.1.1. Историја и идентитет

Мјеста која имају своју историју имају и свој специфичан идентитет. Тај идентитет никад није једноставан и једнообразан, већ вишеслојан и вишеструк. У дугој и богатој прошлости Требиња може се издвојити неколико историјских слојева који су обликовали његов јединствени идентитет.

Најстарије људске насеобине на простору данашњег Требиња потичу још из палеолита. У античком периоду овај дио Херцеговине био је насељен Илирима. Бројни археолошки локалитети из овог периода свједоче о снажним утицајима разних народа, посебно Грка и Римљана.

У периоду напона наших средњевјековних држава, тадашња Травунија налази се у саставу српске, а затим и босанске државе, бивајући са Хумом политичко-правна претеча Херцеговине. Економски, тада се овдје развија трговина, користећи локацијске и транзитне предности овог подручја, које повезује Дубровник са унутрашњошћу Балкана. Одвија се интензивна транзитна трговина између јужног Јадрана и Паноније, у којој се из требињске области извозе разноврсни пољопривредни производи, а увози луксузна роба из приморја. За период турске власти карактеристичне су двије фазе. У првој, од 1446. до 1687. (када Отоманска империја губи Херцег Нови), ово подручје је смјештено у дубини територије под турском управом, а градски центар је био обична војна касаба. У другој фази, од 1687. до 1878. (када је одржан Берлински конгрес) Требиње постаје снажан војнички центар, гради се стари град Каstel са бројним инфраструктурним, јавним и вјерским објектима, а иза зидина Старог града стварају се први обриси будућег трговачког и стамбеног центра данашњег Требиња. У периоду аустро-угарске владавине (од 1878. до 1918. године) Требиње је, са ширим граничним подручјем, представљало прворазредни стратешки простор са мноштвом изграђених војних утврда (фортица) и касарни, а сам град је био центар војних, јавних и културних установа.

У саставу Краљевине СХС, а онда и Краљевине Југославије, ово подручје је углавном стагнирало, посебно на привредном плану. Након слома старе Југославије, било је у саставу тзв. НДХ. Други свјетски рат оставио је тешке посљедице у материјалном и људском погледу, са преко 1300 жртава фашистичког терора и бораца НОР-а. У периоду од 1945. до 1992. године Требиње је у саставу нове, федералне и социјалистичке Југославије и њене републике Босне и Херцеговине. Као и већина других градова, и Требиње доживљава привредни успон, заснован на интензивном развоју енергетског и индустријског сектора.

Распадом СФРЈ и грађанским ратом у БиХ од 1992. до 1995. године Требиње доживљава знатна материјална разарања, бројне људске жртве и миграције. Требиње је у саставу Републике Српске, једног од два ентитета који чине Босну и Херцеговину, са низом карактеристика регионалног центра Источне Херцеговине.

Како је видљиво и из овако кратког прегледа, овдје су се смјењивали периоди стварања са периодима разарања, периоди успона и развоја са периодима заостајања и стагнације. Тешка и бурна историја умногоме је допринијела обликовању вишеслојног, изразито виталног, духовно снажног и стабилног карактера људи који овдје живе.

4.1.2. Географски положај и природне одлике Требиња

Географски положај

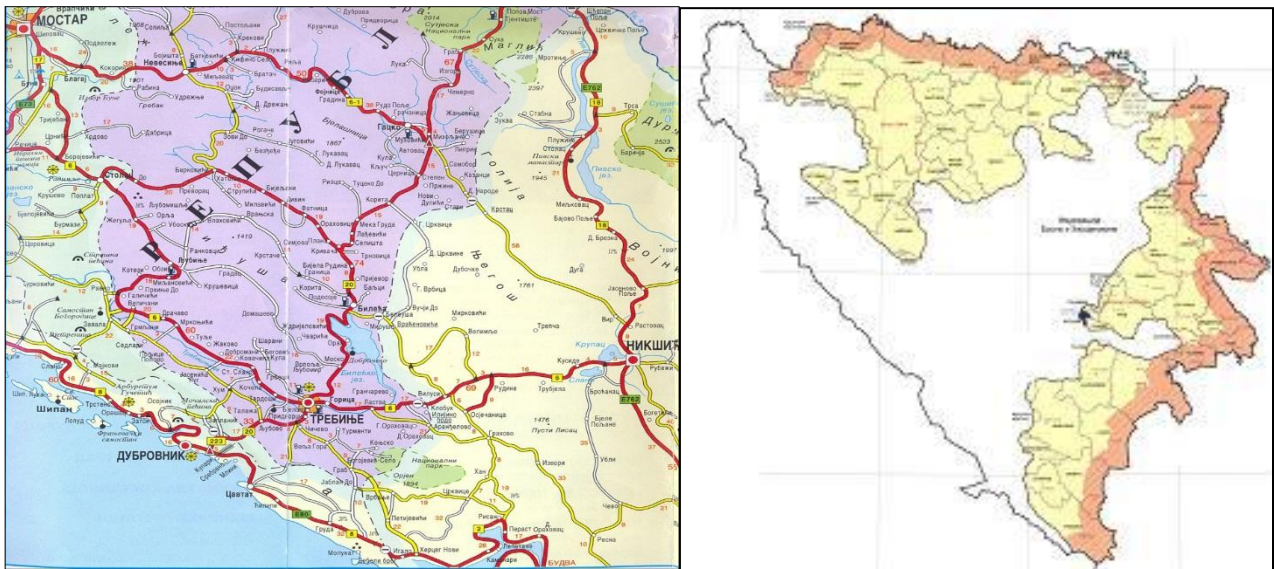
Требиње је најјужнији град Републике Српске и Босне и Херцеговине. Најпознатији Требињац, Јован Дучић, означава га медитеранским градом. Налази се у долини ријеке Требишњице, на тремеђи Босне и Херцеговине, Црне Горе и Хрватске, у подножју планине Леотар. Надморска висина урбаног дијела општине је око 275 м.

Данашња територија Града Требиње заузима простор од 904 км², док је прије 1992. године општина заузимала површину од 1.176 км². Дејтонским мировним споразумом 23% територије је издвојено из састава општине Требиње и формирана је нова општина Равно, која је у саставу Федерације БиХ.

Према Просторном плану Републике Српске до 2025. године, Град Требиње је примарни регионални центар енергетско-агро-туристичког регије Требиње-Фоча (око 104.000 становника).

Налази се на јужној осовини развоја Републике Српске. Ова развојна осовина иде правцем од Вишеграда (секундарни регијски центар, који посљедњих година доживљава реафирмацију у смислу развоја туризма), преко Фоче, Гацка, Билеће, и завршава се у Требињу – граду сличних атрибута као Вишеград, али већих развојних капацитета и већег ранга.

Положај Требиња (на тремеђи и у Републици Српској)

Положај Требиња (на тремеђи и у Републици Српској)

Требиње се налази на значајној раскрсници путева, на линији која је још у средњем вијеку имала изузетан економски значај, јер је повезивала Дубровник (Рагузу), као највеће јадранско трговачко средиште, са унутрашњошћу Балкана. Удаљено је од Дубровника 30 км, Херцег Новог 38 км, Никшића 70 км, Мостара 115 км, Подгорице 120 км, Сарајева 230 км, Бањалуке 360 км, Београда 480 км. Од луке Зеленика удаљено је 41 км, луке Плоче 120 км, а од луке Бар 152 км. Од путних праваца најзначајнији су Београд – Дубровник и Мостар – Подгорица. Најближи аеродроми су у Ћилипима (око 40 км), Тивту (око 60 км) и Мостару (115 км).

Просторни план Републике Српске до 2025. године предвиђа изградњу аеродрома Требиње на локацији Дубраве-Зубци, у циљу јачања приступачности требињске регије.

У плану је и изградња Јадранско-Јонског аутопута, који ће повезивати сјеверни Јадран (Трст) са јужном Грчком (Каламата), пружајући се западном обалом Балканског полуострва. Детаљна

траса још увијек није позната, а самим тим ни да ли ће аутопут пролазити кроз Републику Српску, тј. требињску територију.

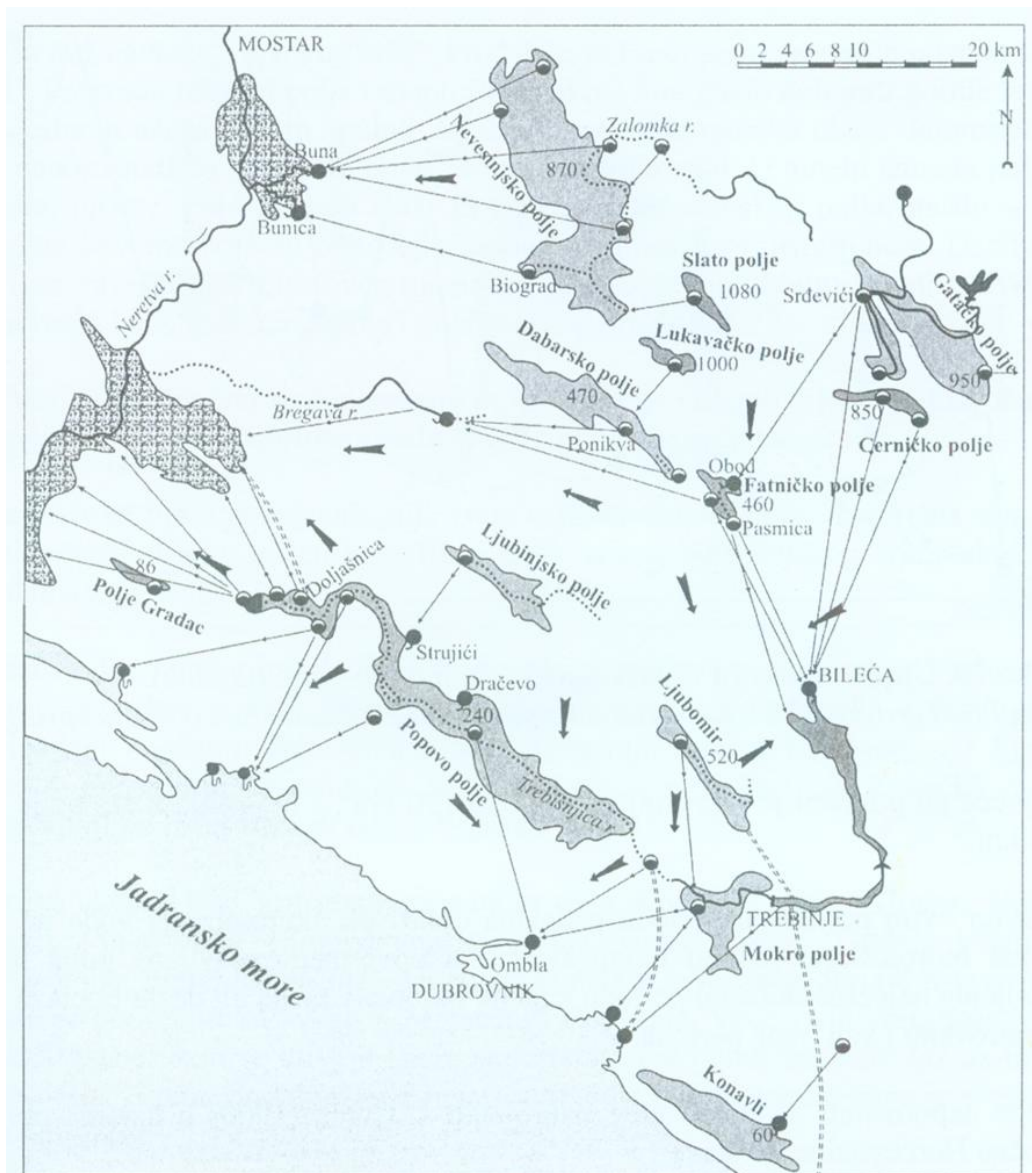
Природне одлике

Географски положај и рељеф Града Требиње условио је **посебне климатске карактеристике** погодне за пољопривредну производњу, али и за живот људи. На ширем подручју Града карактеристична су два основна типа климе: медитеранска и брдско-планинска (блага варијанта умјерено-континенталне климе). Варијанта медитеранске и умјерено-континенталне климе је карактеристична за највећи дио општинског простора. Одликују је веома дуга, топла и сушна љета и благе, кратке и кишовите зиме. Средња годишња температура ваздуха креће се око 14,5° С, док се просјечна годишња количина падавина креће од 1600 до 2800 мм. Градску територију одликује обиље топлоте са 260 дана сунца у години и благе, али влажне зиме. Брдско-планинска умјерено-континентална клима овог подручја уствари је модификована медитеранска клима са благим варијантама умјерено-континенталне и планинске климе, и обухвата мањи дио градске територије који се налази изнад 400 м надморске висине (нешто хладније зиме и свјежија љета).

Захваљујући климатским условима и обиљу падавина, простор Града Требиње спада у **водом најбогатија подручја** на Балкану и Европи. Највећи извор воде представља сливно подручје Требишњице које обухвата 4.457 км² површине и које је детаљно истражено. Вода, као основно природно богатство овог простора, користи се вишенамјенски: за снабдијевање становништва водом, за енергетска постројења и производњу електричне енергије, за индустријске и услужне дјелатности и за квалитетно наводњавање плодног земљишта крашких поља долине Требишњице.

Сливно подручје Требишњице пружа могућност изградње 7 хидроелектрана. До данас су изграђене 4 хидроелектране у склопу Доњих хоризоната (Требиње 1 и 2, Дубровник-Плат и ХЕ Чапљина), док се у склопу Горњих хоризоната планира изградња још 3 хидроелектране (ХЕ Дабар, ХЕ Билећа и ХЕ Невесиње).

Усљед обилних падавина и сложене геолошке грађе (крас), територију Града Требиња одликују особена хидролошка својста, која се манифестују доминантном подземном циркулацијом воде. Подземна циркулација воде је условљена великим хидрауличким градијентом пада, али и пружањем динарских слојева правцем сјеверозапад-југоисток и попречним тектонским поремећајима. Подземне воде дотичу на територију Требиња углавном у концентрисаним подземним токовима са крашких поља више надморске висине (Гатачко, Фатничко, Церничко, итд). Усљед мјестимичних наслага водонепропусног флиша, на сјеверним ободима поља подземне воде избијају на површину у виду извора и еставела. Након свог кратког површинског тока по равни поља, усљед контакта са водопрпусним кречњаком, ови водотокови поново понире.

Површински токови и подземне хидролошке везе у карсту Источне Херцеговине

Отицање подземних вода врши се у два правца: ка долини Неретве и ка Јадранском мору. Подземне воде сјеверозападног Попова поља одводњавају се ка Неретви, понорима: Пониквом, Црнуљом, Дољашницом, Лисцем и Калуђеровим Понором. Крећући се ка југоистоку, наилази се на зону бифуркације, што значи да један дио ових вода отиче ка долини Неретве, а други ка Јадранском мору. У овој зони су понори Понори Провалија, Бандера и Веља Међа. Понори на југоистоку отичу ка Јадранском мору.

Најмаркантнија хидролошка појава је Требишњица, једна од најдужих понорница у свијету, дужине 326 км. Пружа се од извора Добра вода на Чемерну до ушћа Дубровачке ријеке у Јадранско море и ушћа Крупе у Неретву. На том путу, Требишњица више пута понире и извире. Будући да народ у прошлости није био свјестан да се ради о једном водотоку, давао би му друге називе сваки пут када би изашао на површину: Врба, Мушница, Кључка ријека, Дубровачка ријека.

У геоморфолошком смислу, територија Града Требиње припада крашкој области и богата је површинским и подземним врстама крашких облика. Карактеристичан изглед ове врсте рељефа се огледа у огољеним каменитим предјелима и оскудној вегетацији. Током свог рада

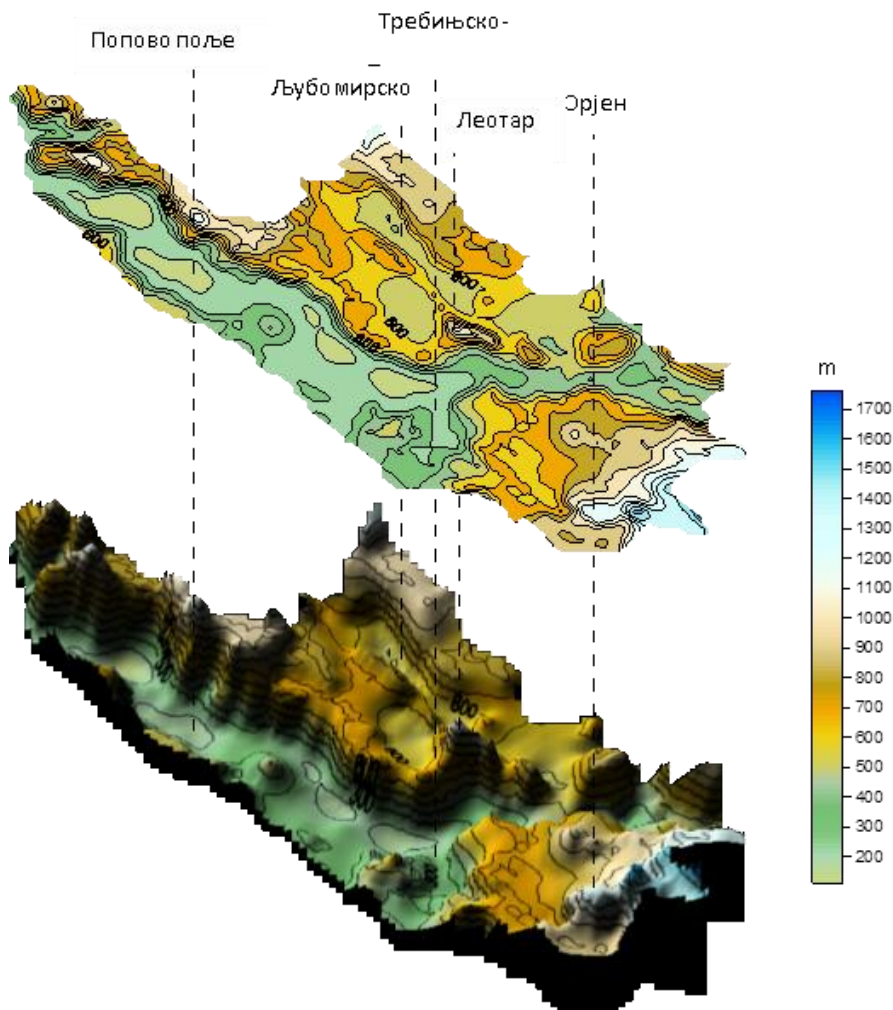
на физичко-географској регионализацији Источне Херцеговине, Р. Гњато и З. Јефтић (1989) су подијелили овај крај на Хумине и Рудине.

Хумине су крај измијењених медитеранских обиљежја, надморске висине до 400 м. Обухватају простор југозападно и јужно од Бјелашнице и Леотара. У њихов састав улазе Попово поље у ширем смислу (са Шумом и Лугом), Требињско-Петрово поље, горњи дио долине Требишњице са Сушицом, као и знатно вишим огранцима Орјена у којима доминира измијењена медитеранска клима. Најмаркантнији крашки површински облик у требињским Хуминама је Попово поље. То је крашко поље динарског правца пружања (сјеверозапад-југоисток) укупне дужине 43 км и површине 185 км², чија надморска висина не прелази 250 м. Равно дно је покривено рецентрим алувијалним наносима (што га чини плодним), чија дебљина варира од неколико центиметара у вишем дијелу поља, до неколико метара у најнижем дијелу поља.

Крашко Попово поље, требињске Хумине

У ширем смислу, у оквиру Попова поља се убрајају и Луг и Шуме. Луг се налази између Попова поља у ужем смислу и Шума на југо-истоку. Усљед периодичног плављења Требишњицом, подлога је дјелимично алувијална. Даље на југо-истоку се налази Шума, која је без алувијалног покривача, знатно је стјеновитија и са бројним вртачама. Надморска висина не прелази 275 м.

Рељеф територије Града Требиње

Источно од Поповог поља, налазе се Требињско, Петрово и Мокро поље, као и дио Требиња испод Подгљивља и Горице. Надморска висина се креће у распону 268-275 м.

Источно од Требињског поља се налази горња долина Требишњице. Љ. Михаић је описује као ерозивну творевину насталу усијецањем ријечног тока у крило и тјеме ластванске антиклинале, послје његовог клисурастог пробоја кроз јурске кречњаке Косијерева. Данас је великим дијелом потопљена водама Требињског и Билећког језера. Источно од окуке Требишњице ка Билећком језеру, наставља се пространа ерозивна долина коју је изградила ријека Сушица са својим притокама. Долина се налази на надморској висини 289-335 м, дуга је око 12 км, а широка у распону 1,5-2,5 км. На истоку, у Нудолу, се афмитеатрално затвара. Окружена је атрактивним стрмим кањонским странама.

У оквиру простора измијењених медитеранских обиљежја (Хумина), издваја се и сјеверозападни дио Орјена. То је дио Орјена динарске тектонике, правца пружања сјеверозапад-југоисток. Манифестује се низом мањих заравњених простора прекривених наносима помијешаним са растреситим тлом, међусобно излованих планинским главицама. Крећући се ка сјеверозападу, крај поприма облик релативно уравњеног терена, благо нагнутог према јаругама притока Требишњице.

Требињске Рудине чини простор сјеверно од планинских вијенаца Бјелашнице и Леотара, са надморским висинама преко 400 м. То су планине динарског пружања (сјеверозапад-југоисток). Док су Бјелашница и Видуша планине стрмих јужних падина, али заравњених била и благих сјеверних падина, Леотар је знатно неприступачнија планина са стрмим и јужним и сјеверним падинама, као и оштрим билом. Маркантан крашки облик је Љубомирско поље,

карстна депресија на јужним падинама Видуше. Поље има динарски правац пружања, дужине 12 км, ширине око 1,3 км и укупне површине 8 км². Налази се на надморској висини 520-550 м. Поље је дјелимично покривено алувијалним наносима, усљед повременог плављења повремених токова Змијанца и Брове.

Рудне и минералне сировине

Знатне резерве квалитетног грађевинског камена постоје на 15 локалитета дуж читаве долине Требишњице, ободом крашких поља.

Сига - ријетка врста грађевинског камена која има естетске вриједности у градњи објеката налази се на више локалитета дуж долине ријеке Сушице - лијеве притоке Требишњице (Ластва - Јазина).

Кречњачке брече има на локацији турског каменолома у Попову пољу, а квалитетног кречњака има и на локалитету Лучин до. Посебно су интересантни кречњаци откривени код Бјелошевог дола и Мишљена, које красе бијеле пјегнице. За експлоатацију су погодни и кречњаци горњег турона свијетложуте или бијеле боје, заступљени на гребену Леотара и Турјака до Свињске главице, Бјелашнице и предјела Рапти-Страч.

Шљунак и пијесак као грађевински материјали, захваљујући распрострањености кречњачко-доломитских стијена, налазе се на више локалитета. Данас се експлоатација врши на локалитетима Зубачког платоа (Турменти и ГЈ Штировник – Бијела гора) са процијењеном површином налазишта од 700 ха.

Досадашњим истраживањима потврђена су налазишта мањих количина боксита и битумена на јужним и југоисточним падинама Видуше и у предјелу Сјенокоса (Коњско), без неког већег значаја и оправданости експлоатације.

Требиње је медитерански град на тремеђи БиХ, Хрватске и Црне Горе, у близини значајних туристичких дестинација: Дубровника и Херцег Новог. Налази се на путу Београд-Дубровник/Херцег Нови, а кроз требињску територију је предвиђена изградња Јадранско-Јонског аутопута. Међународни аеродром Дубровник је од Требиња удаљен 40 км. Једно је од водом најбогатијих подручја у Европи, како површинских тако и подземних. Требиње припада крашкој области, богатој површинским и подземним врстама крашких облика. Недовољно искориштена јединственост је чињеница да кроз Требиње тече једна од некада највећих понорница на свијету.

4.1.3. Становништво

Према подацима из Пописа становништва, на подручју града Требиња је 2013. године живјело 28.239 становника (9394 домаћинства), од чега 51% жена и 49% мушкараца. У урбаном дијелу града, насељу Требиње, живи 81% становника¹. Просјечна величина домаћинства је нешто већа у односу на просјек у Републици Српској и износи 2,99 члана по домаћинству (у РС 2,85 члана по домаћинству).

Просјечна густина насељености од 31 становник по км² чине град Требиње једном од рјеђе насељених општина/градова у БиХ (просјечна густина насељености у Републици Српској је 48 становника по км²).

Територију града Требиња чини 118 насеља груписаних у осамнаест мјесних заједница: МЗ Горње Полице, МЗ Доње Полице, МЗ Ложиона, МЗ Тини, МЗ Центар, МЗ Засад, МЗ Хрупјела, МЗ Горица, МЗ Ластва, МЗ Петрово поље, МЗ Придворци, МЗ Зубци, МЗ Величани, МЗ Подбрђе, МЗ Љубомир, МЗ Моско, МЗ Шума и МЗ Површ и МЗ Пољице Попово.

У насељеном мјесту Требиње, које обухвата осам урбаних мјесних заједница (Ложиона, Тини, Горње Полице, Хрупјела, Доње Полице, Центар, Горица и дио МЗ Засад – дио је рурални) живи 22.987 или 81% становника, док у осталим насељима живи само 5.252 становника. Више од 100 становника живи у десет осталих насељених мјеста, највећи број 632 у насељу Придворци. У свим осталим насељима живи мање од 100 становника. Мање од десет становника живи у чак 40 насељених мјеста.

Миграциони салдо

Прије задњег рата главна миграциона кретања на подручју града Требиња су била из руралних подручја у град. Према попису становништва у Требињу је 1991. године, од укупно 30.996 становника, живјело 69% Срба, 18% Муслимана, 4% Хрвата, 5% Југословена и 4% осталих. По избијању ратних сукоба 1992. године из Требиња је отишла већина муслиманског становништва, док је један дио српског становништва из других општина у БиХ доселио у Требиње и етничка структура становништва у 2013. години је сљедећа: 94% Срба, 3% Бошњака, 1% Хрвата и 2% осталих.

Дејтонским споразумом дио требињске општине је припао Федерацији БиХ и формирана је општина Равно, у којој живи већинско хрватско становништво.

Подаци из Пописа 2013. показују да је 39% садашњих становника доселило у Требиње, од чега 15% из других општина из Федерације БиХ, 11% из других општина Републике Српске, 10% из бивших република СФРЈ и 3% из других држава.

Од данашњег становништва Требиња које је доселило у град, 30% је доселило прије 1991. године, 30% током ратних сукоба (у периоду 1991 – 1995. година), и 35% након 1995. године (за 5% досељеника је непознато вријеме досељења). Петогодишњи периоди досељавања становништва показују интензивније насељавање становништва у послеријатном периоду (1996 – 2000 година) из општина у Федерацији БиХ и од тада се број досељеника у град смањује.

Подаци о унутрашњим миграционим кретањима показују већи број становника који досељава у Требиње у односу на број становника који напушта град. Осим у 2012. години, у периоду 2007-2015. година Требиње биљежи позитиван миграциони салдо, који је се повећава и у 2015. години је достигао 110 више досељених у односу на број одсељених из града.

¹ Републички завод за статистику РС, Резултати Пописа 2013

Граф: Унутрашња миграциона кретања за период 2007-2015

Извор података: Статистички годишњаци, Републички завод за статистику РС

Подаци о вриједности изграђених стамбених зграда у Требињу показују интензивирање стамбене изградње посљедњих година. Вриједност извршених радова на изградњи стамбених зграда у 2014. и 2015. години је 14,8 милиона КМ, што је 158% више вриједности изграђених станова или 178% више завршених станова у односу на трогодишњи период од 2011. до 2013. године². Новоизграђене станове купују и особе које нису становници Требиња који станове углавном користе сезонски, односно интензивније у љетним мјесецима.

Студирање у високошколским установама и пословне прилике изван Требиња свакако имају утицај на миграције становника, који је тешко обухватити званичним подацима.

Природни прираштај

Подаци о природном кретању становништва показују континуирано негативан природни прираштај чак од 2002. године, који је резултат разлике између мањег броја рођених и релативно великог броја умрлих.

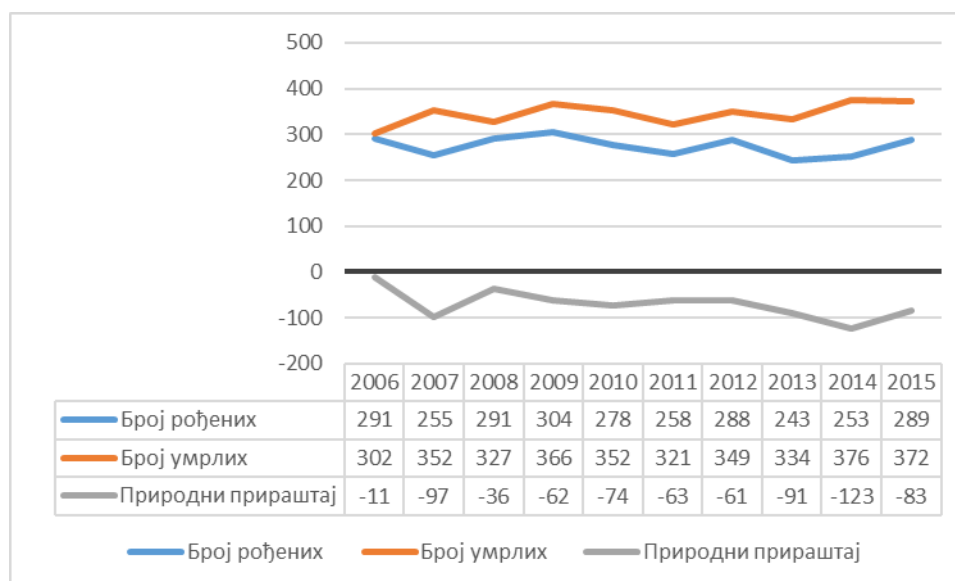
Не постоје озбиљне анализе овог проблема, али свакако да велика стопа незапослености и несигурност радног мјеста одлаже стварање породице и утиче на одлуку о рађању дјеце.

Подаци из Пописа становништва 2013. о брачном статусу показују да се готово четвртина особа (24%) старијих од 20 година никад није оженила/удала, од чега више мушкараца него жена (61% мушкараца). Подаци о женама које су рађале према броју дјеце, показују више од половине жена са двоје дјеце (54%), затим 16% жена са једним дјететом и 30% жена са троје и више дјеце. Међутим, број жена са троје и више дјеце је највећи код жена које имају преко 60 година (49% од укупног броја жена са троје и више дјеце), и посматрано по старосним групама жена, може се примјетити да се све мањи број жена одлучује на рађање више од двоје дјеце.

Као вид посебне подршке вишечланим породицама, али и као дио пронаталитетне политике, дјеца из вишечланих породица су ослобођена плаћања услуга вртића, у 2015/16 години 36 дјеце. Град такође обезбјеђује и новчану помоћ за новорођену дјецу.

² Извор података: Статистички годишњак 2016, РЗСПС

Граф: Природно кретање становништва, 2006 – 2015. година

Извор података: Статистички годишњаци, РЗСРС

Старосна структура становништва

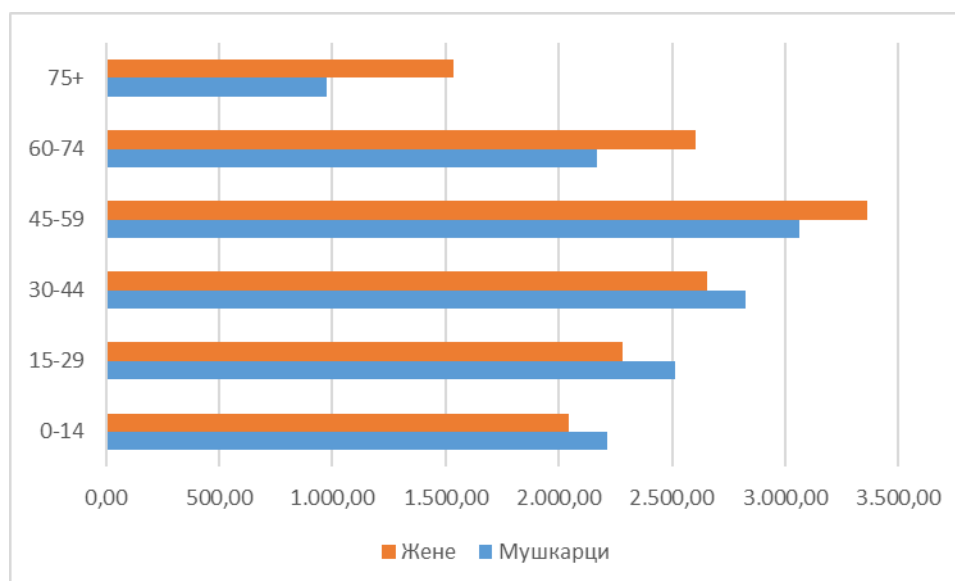
Просјечна старост становништва Требиња је нешто изнад просјека за Републику Српску углавном захваљујући већој просјечној старости жена у Требињу. Просјечна старост становништва Требиња је 42,2 године (мушкарци 40,46 и жене 43,85), док просјечна старост становништва у Републици Српској износи 41,72 године (мушкарци 40,33 и жене 43,05).

Према просјечном броју година становништва, Требиње спада на 39 мјесто од укупно 62 општине у Републици Српској. Највећи просјек старости становника је у општини Купрес 54,58 година, док најмлађе становништво живи у општини Котор Варош гдје је просјечна старост становника 38,43 године.

Мада је већи проценат новорођене мушке дјеце, због специфично веће смртности мушкараца (жртве рата, срчана обољења, саобраћајне несреће), веће је учешће жена у структури становништва Требиња (2013. године 51,3% жена у Требињу, у Републици Српској живи 51,2% жена).

Полна структура становништва према старосним групама показује да у Требињу живи већи број млађих мушкараца у односу на број млађих жена (мање од 45 година старости). Број жена се прогресивно повећава са повећањем старосне групе становништва (преко 45 година старости). Разлоге треба тражити у биолошкој предиспонираности и ратним дешавањима, али свакако и у миграцијама становништва, у случају Требиња већег броја мушкараца који напуштају град.

Граф: Полна и старосна структура становништва, 2013. година

Извор података: Попис становништва 2013

Удио становника преко 60 година старости порастао је са 15,9% у 1981. и 18,6% у 1991. години на 25,8 у 2013. години, што није карактеристика Требиња, слично стање је у цијелој Републици Српској (удио старијих од 60 година у РС је 24,6%). Удио становника старијих од 65 година у 2013. години у Требињу је 18,4%, а у Републици Српској 17,1%.

Удио становника млађих од 20 година је нешто већи у односу на Републику Српску (21% у Требињу и 20% РС).

Природни прираштај Требиња је негативан током посљедњих петнаест година. Млади одлазе у потрази за одговарајућим школовањем и пословном каријером, поједина насеља су готово остала без становништва.

Изгледа да није само недостатак правих прилика за школовање, усавршавање и посао оно што дио младих људи одводи из Требиња, а код другог дијела (оних који остају) одлаже формирање породица и битно ограничава одлуке о рађању дјеце. У томе има удјела и велики раст цијена станова (већ око 1.000 евра по м²), тако да млади немају скоро никакву шансу да ријеше елементарно, стамбено питање. Сви узроци интензивног демографског старења Требиња и пражњења Источне Херцеговине још нису озбиљно истражени али свакако имају утицаја на социјалну и привредну димензију града.

Један од најважнијих и најкрупнијих стратешких изазова са којима се Требиње (и цијела Источна Херцеговина) суочава је преокретање негативних демографских трендова и осигурање стабилног демографског подмлађивања.

4.1.4. Тржиште рада

Према Попису становништва из 2013. године, 85% становништва града Требиња чини радно способно становништво³. Радну снагу⁴ Требиња чини 12.024 становника, или 42,6% становништва, што је више од учешћа радне снаге у становништву Републике Српске (40,1%). Радна снага Требиња се састоји од 34% незапослених (од чега 51% жена) и 66% запослених (од чега 45% жена)⁵.

Граф: Радна снага Требиња и Републике Српске, 2013

Извор података: Попис становништва 2013.

Подаци о образовној структури становништва говоре да је становништво Требиња образованије од просјека у Републици Српској. Високо и више образовање има 20% становника старијих од 15 година у Требињу, док високо и више образовање у Републици Српској има 11% становништва. Веома мали проценат становника је без образовања (1% у Требињу, 6% у Републици Српској) или са непотпуним основним образовањем (5% у Требињу и 10% у Републици Српској), од чега 84% жена старије животне доби (преко 70 година).

Средњу школу (укључујући и специјализацију након завршене средње школе) има 58% становника старијих од 15 година (у РС 51%).

³ Радно способно становништво = радна снага + економски неактивно становништво

⁴ Радну снагу чине запослени и незапослени

⁵ Извор података: Попис становништва 2013

Граф: Образовна структура становништва старог 15 и више година према највишој завршеној школи, 2013.

Извор података: Попис 2013.

Број и структура запослених

Тренд кретања запослености на подручју града показује повећање броја формално запослених лица у посљедње четири године, који је у 2016. години, и поред смањења броја запослених у периоду 2011-2013. година, износио је 8.223 лица, што је у односу на 2011. годину више за 127 запослених. Од укупног броја запослених, женску радну снагу чини 44% запослених⁶. Повећање броја запослених је углавном резултат запошљавања радника у новоотвореним трговачким центрима (Бинго, Конзум, Бест) као и отварање нове линије кондиторских и других производа предузећа Swisslion д.о.о. У 2017. години планирано је отварање најмање четири нова хотела у Требињу, што ће свакако додатно утицати на повећање запослености.

Граф: број запослених у предузећима (без предузетничких радњи) за период 2011-2016. година

Извор података: Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња за 2013 и 2016. годину, Одјељење за привреду, према подацима Пореске управе РС

⁶ Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња за 2013 и 2016. годину, Одјељење за привреду, према подацима Пореске управе РС

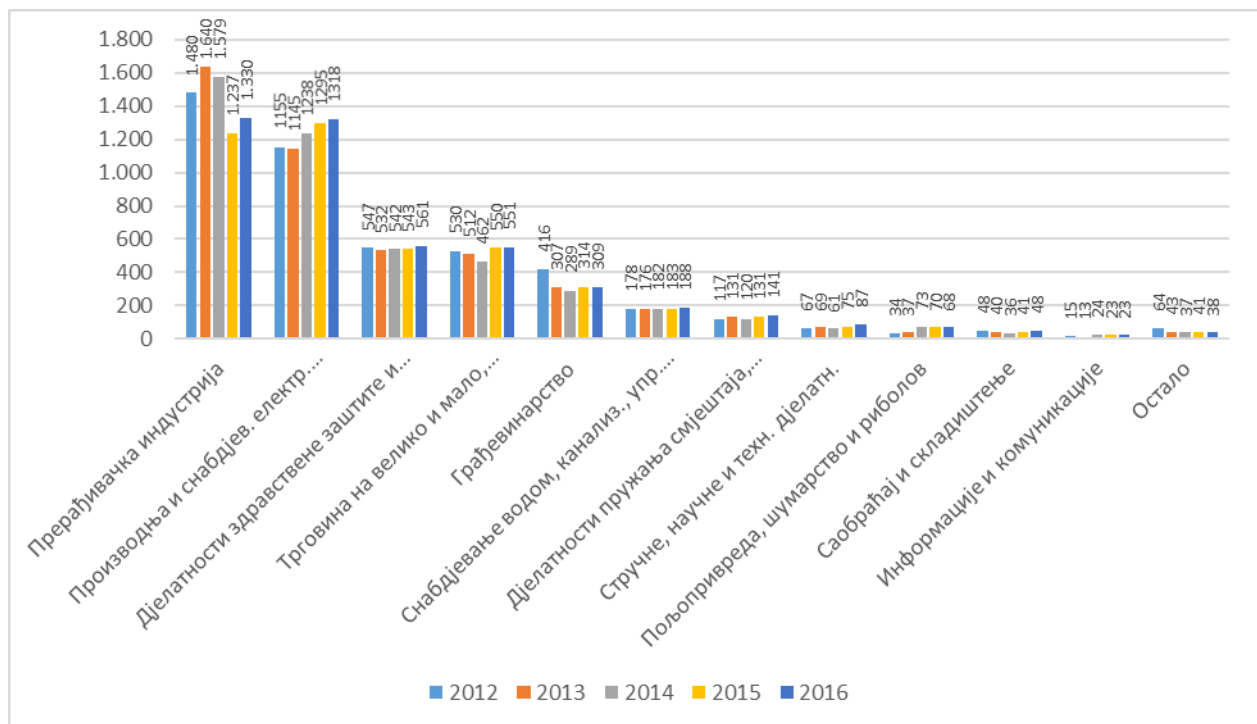
Према стручној спреми запослених радника у 2016. години, доминирају запослени са средњом стручном спремом (46%), затим слиједе запослени са високом стручном спремом који чине 26% запослених радника, те квалификовани радници 22% запослених.

Тренд образовне структуре запослених радника показује побољшање у смислу већег степена образовања запослених радника, односно повећање процента запослених са високом стручном спремом (са 22% у 2011. на 26% у 2016. години) и запослених са средњом стручном спремом (са 43% у 2011. на 46% у 2016. години), док се смањује проценат запослених квалификованих радника (са 26% у 2011. на 22% у 2016. години).

Тренд старосне структуре запослених лица, и поред повећања запослености у претходном периоду, показује да се радна снага не подмлађује. Повећава се број запослених старијих старосних група (преко 50 година старости), са 26,8% запослених у 2011. на 28,1% запослених у 2016. години, док се број млађих запослених (30 и мање година) смањује, са 17,7% у 2011. на 15,7% у 2016. години.

Тренд запослености према секторима запослења показује раст запослености у сектору производње електричном енергијом и смањење запослености у прерађивачкој индустрији. Узрок смањења запослености у прерађивачкој индустрији у 2015. години је стечај текстилног предузећа Imex International.

Граф: Број запослених према секторима запослења, 2012-2016. година (подаци за правна лица која подносе завршне рачуне у АПИФ)

Извор података: АПИФ

Предузећа из сектора металопрераде и прехранбене индустрије запошљавају највећи проценат радника прерађивачке индустрије. Пет металопрерађивачких предузећа запошљава 54% у 2016. години, док у прехранбеној индустрији ради 41% запослених у прерађивачкој индустрији.

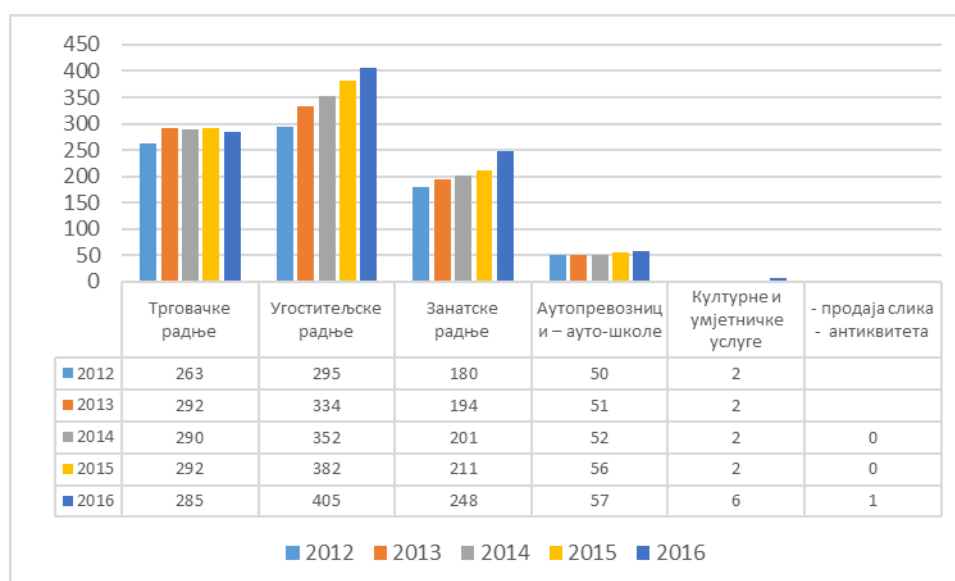
Граф. Структура запошљавања радника у прерађивачкој индустрији Требиња, 2016. година

Извор података ТРОН, према подацима АПИФ-а

Расте број запослених и у предузетничким радњама, са укупно 790 у 2012. години на 1002 запослених у 2016. години. Број запослених у угоститељским радњама је у 2016. години већи за 37% у односу на 2012. годину, док је број запослених у занатским радњама већи за 38% за исти период. Број запослених у трговачким радњама и број регистрованих аутопревозника и ауто школа стагнира.

Граф: Број запослених у предузетничким радњама, 2012 - 2016

Извор података: Процјена Одјељења за привреду, Општина Требиње

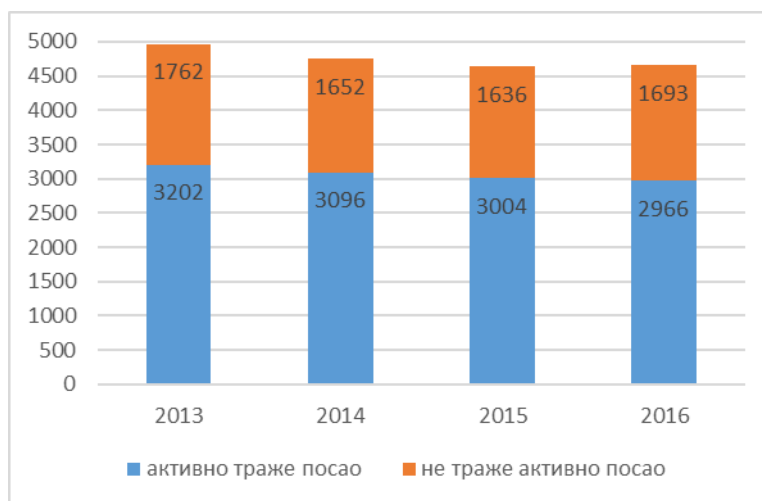
Предузетничке радње запошљавају у просјеку мање од два радника (1,8 радника по предузетничкој радњи). Процјена је да угоститељске радње запошљавају 2-3 радника, док остале предузетничке радње углавном запошљавају по једног радника.

Број и структура незапослених

Број незапослених се смањује посљедњих година и на крају 2016. године (4659) је 6% мањи у односу на 2012. годину (4964). Број незапослених који активно траже посао је већи од броја незапослених који не траже активно посао и који су пријављени ради остварења других права,

у 2016. години удио незапослених који активно траже посао је 64% у односу на укупан број незапослених. Од укупног броја незапослених који активно траже посао у 2016. години 54% је женска радна снага.

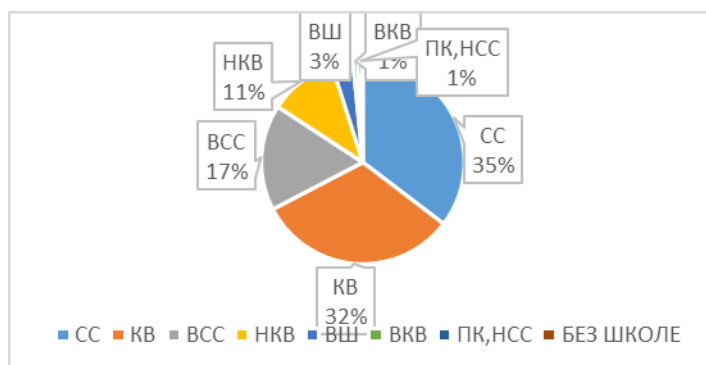
Граф: Број незапослених на подручју града Требиња, 2012 – 2016. година

Извор података: Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња за 2014. и 2016. годину, Одјељење за привреду, према подацима Завода за запошљавање РС

У образовној структури незапослених на крају 2016. године доминирају незапослени са средњом стручном спремом (35%) и квалификовани радници (32%). Такође проценат незапослених са високом стручном спремом (укључујући магистре и докторе наука) није занемарив и износи 17% незапослених особа. Број незапослених са високом стручном спремом је у 2016. години два пута већи у односу на 2012. годину (628 у 2016. и 324 незапослених са високом стручном спремом у 2012. години).

Граф: Образовна структура регистрованих незапослених који активно траже запослење, крај 2016. године

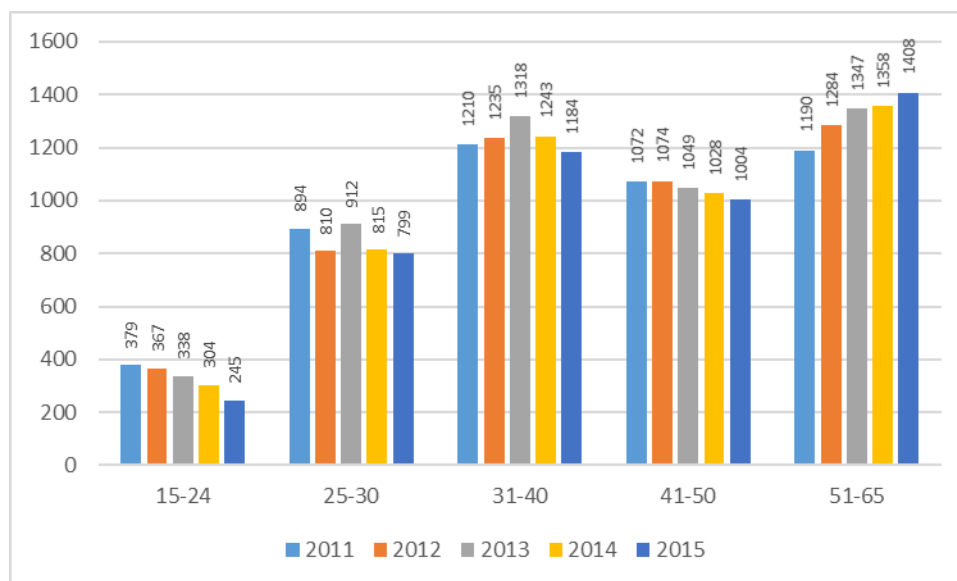

Извор података: Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња за 2016. годину, Одјељење за привреду, према подацима Завода за запошљавање РС

Подаци о старосној структури незапослених показују раст броја теже запошљивих група незапослених, односно старијих група незапослених (51-65 година старости), који су у 2015. години чинили 30% незапослених радника и којих је у 2015. години 18% више у односу на 2012. годину. Такође је примјетно смањење броја младих незапослених радника до 24 године старости, којих је у 2015. години 35% мање у односу на 2012. годину. Повећање старијих група

незапослених се углавном односи на незапослене који су пријављени на Биро ради остваривања других права, односно незапослене који не траже активно посао.

Граф: Старосна структура регистрованих незапослених (активни и неактивни), 2011-2015. година

Извор података: Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња, Одјељење за привреду, према подацима Завода за запошљавање РС

Пензионисана лица

Укупан број пензионера на подручју града у 2016. години је 7.788 корисника, од којих су најбројнији корисници старосне пензије са 53,6%, затим слиједе корисници породичне пензије са 24,7% и корисници инвалидске пензије са 21,7%. Однос запослених лица и пензионера је 1,06:1⁷.

Табела: Број пензионера у Требињу, 2012-2016. година

Година	Број пензионера
2012	7570
2013	7627
2014	7650
2015	7692
2016	7788

Извор података: ПИО, филијала Требиње, према Информацији о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња, Одјељење за привреду

Број пензионера расте из године у годину, што је посебно примјетно уколико посматрамо податке из периода израде претходне стратегије, гдје можемо видјети да је број пензионера прије десет година (2006. године 6683 пензионера) био мањи за чак 1105 пензионера у односу на 2016. годину (7788 пензионера). Повећање броја пензионера се углавном односи на повећање броја корисника старосне пензије којих је у 2006. години (3110 корисника) било 1074 корисника мање у односу на 2016. годину (4174 корисника старосних пензија). Повећање број корисника старосних пензија је такође евидентно у цијелој Републици Српској, гдје је у јануару

⁷ Извор података: Информације о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња за 2016. годину, Одјељење за привреду

2017. године било 137.973 корисника, што је за готовор 10% више у односу на јануар 2014. године.

Стопа незапослености од 34% не смије да завара. Она још увијек није резултат развијености приватног сектора и динамичне привреде, већ великог учешћа јавног сектора у запошљавању, с једне стране, и одржавања запослености у прерађивачкој индустрији и поред релативно ниског нивоа додатне вриједности, с друге стране. Уз то, нема поузданих процјена о томе колико радника стварно ради, а воде се на Бироу као незапослени.

Стратешки изазов и даље остаје стварање динамичног локалног тржишта рада, са организованим сталним обукама и преквалификацијама и интензивном сарадњом између послодаваца, Завода за запошљавање, образовних институција, локалне управе и њених установа, те невладиног сектора, како би се осигурало актуелно и перспективно прилагођавање понуде и потражње радне снаге.

4.1.5. Економска ситуација

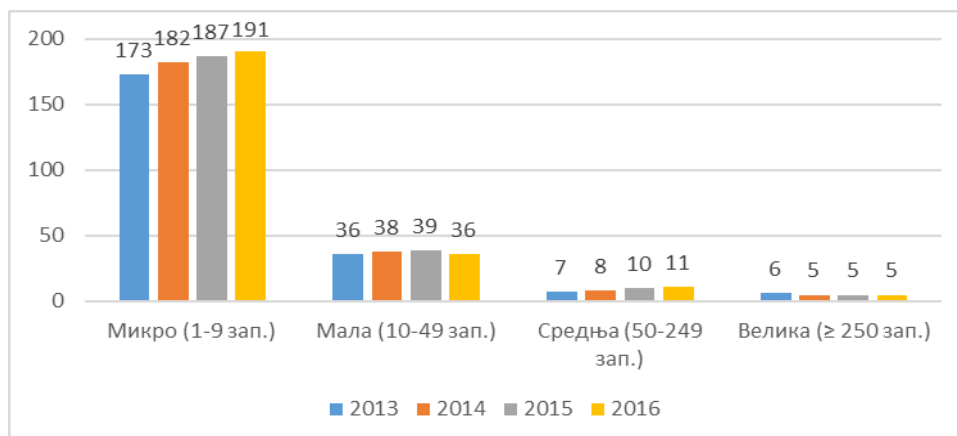
Број и структура предузећа

Требињска привреда се током дугог низа година ослањала на два главна сектора, енергетику (производњу електричне енергије) и прерађивачку индустрију (металопраду и текстилну индустрију). Предузећа из ових области била су главни носиоци привредног развоја града Требиња, као и цијеле источне Херцеговине. Међутим, посљедњих година појавиле су се нове гране привреде, воћарство и виноградарство са развојем винарија, као и прехранбена (кондиторска и остала) индустрија, док је текстилна индустрија престала са радом. Капацитети бивше текстилне индустрије Новотекс су неискориштени и понуђени су инвеститорима као потенцијално подручје за улагање.

Од 35 предузећа из сектора прерађивачке индустрије, трећина је из сектора прехранбене индустрије (13 предузећа). Поред предузећа SWISSLION д.о.о. (производња кондиторских и осталих производа), које је започело са радом 2009. године и које запошљава највећи дио радника у прехранбеној индустрији, значајно је напоменути да на подручју Требиња послује шест предузећа из области производње вина и пет предузећа из области производње етеричних уља. Поред званичних података, процјењује се да на подручју Требиња послује најмање 20-так мањих винарија.

Посљедњих година примјетна је динамичност у погледу повећања броја предузећа. У 2016. години на подручју града је било регистровано 243 предузећа што је за 9,5% више у односу на 2013. годину (222 предузећа). У периоду 2013-2016 година примјетан је раст броја предузећа са мање од 10 запослених, али је и број средњих предузећа повећан са 7 у 2013. на 11 предузећа у 2016. години.

Граф: Број предузећа према величини предузећа (без предузетничких радњи)

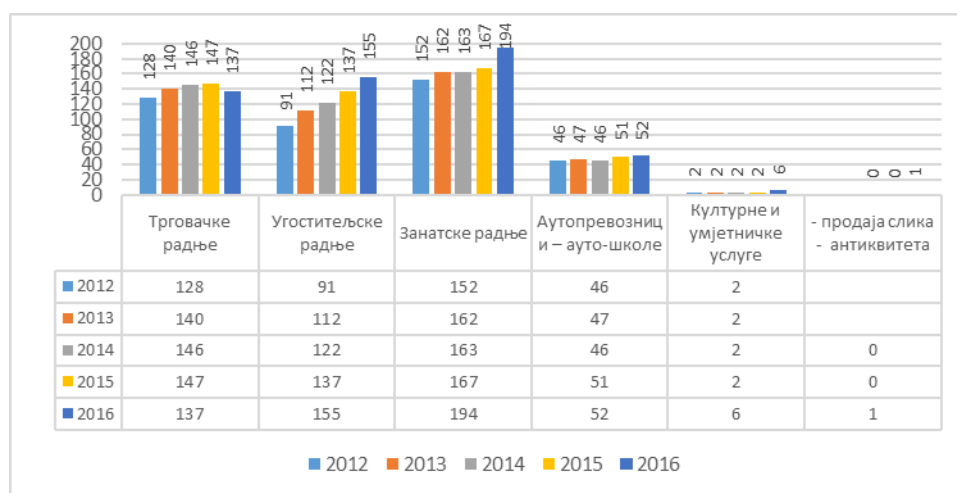
Извор података: АПИФ

Структура предузећа према дјелатности је сљедећа:

- Трговина на велико и мало 28,4% (69 предузећа),
- Прерађивачка индустрија 14,4% (35 предузећа), од чега 15 предузећа из прехранбене индустрије (од тога шест предузећа из сектора производње вина),
- Грађевинарство 13,6% (33 предузећа),
- Стручне, знанствене и техничке дјелатности 7,8% (19 предузећа). Када су у питању ове врсте услуга, највећи број предузећа је регистрован у области архитектонске и инжињеријске дјелатности (8 предузећа), затим у областима савјетовања у вези са пословањем и рачуноводственим услугама (по четири предузећа),
- Остале дјелатности 35,8% предузећа.

Расте и број предузетничких радњи, који је у 2016. години 30% већи (545 радњи) у односу на 2012. годину, када је у граду било регистровано 419 радњи. Број регистрованих угоститељских радњи интензивно расте у периоду 2012-2016. година (14% просјечан годишњи раст броја регистрованих угоститељских радњи) и примјетан је значајнији раст броја регистрованих занатских радњи у 2016. години (16% у односу на претходну годину).

Број регистрованих самосталних радњи и број запослених у радњама

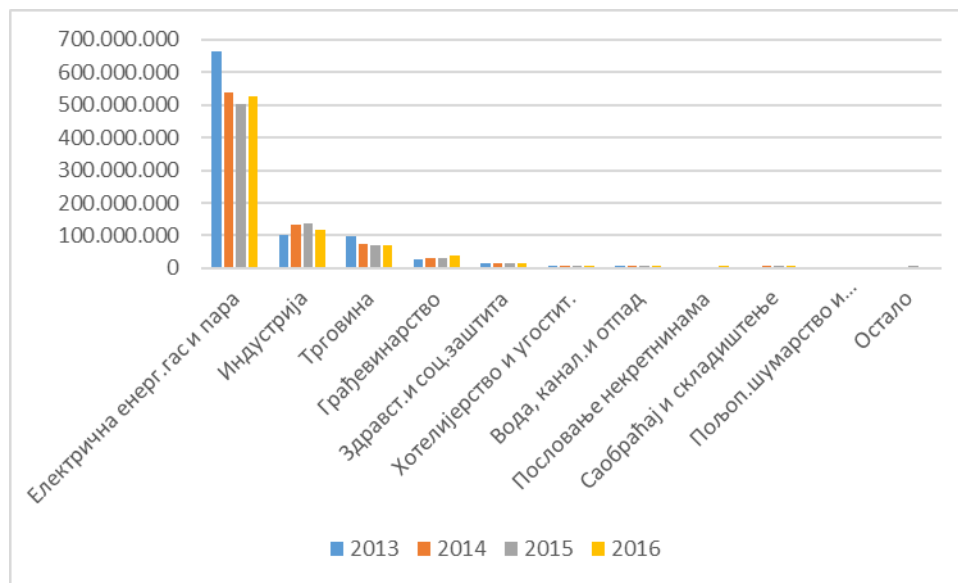
Извор података: Одјељење за привреду, Општина Требиње

Остварени приходи предузећа

Укупан приход привредних субјеката града у 2016. години је 803,9 милиона КМ што је 2,5% више у односу на претходну годину, али и 13,5% мање у односу на 2013. годину⁸. Пад прихода је углавном узрокован падом прихода у сектору производње електричне енергије у 2014. у односу на 2013. годину.

Приходи прерађивачке индустрије су од 2013. године премашили приходе трговине и разлика се кроз године повећала и у 2016. години су приходи индустријских предузећа већи за 68% од прихода трговине. Приходи трговине су у 2012. години били чак 42% већи од прихода прерађивачке индустрије што говори о расту прихода прерађивачке индустрије, али и паду прихода трговине.

Граф: Кретање укупних прихода по дјелатностима у периоду 2013-2016. година, у КМ

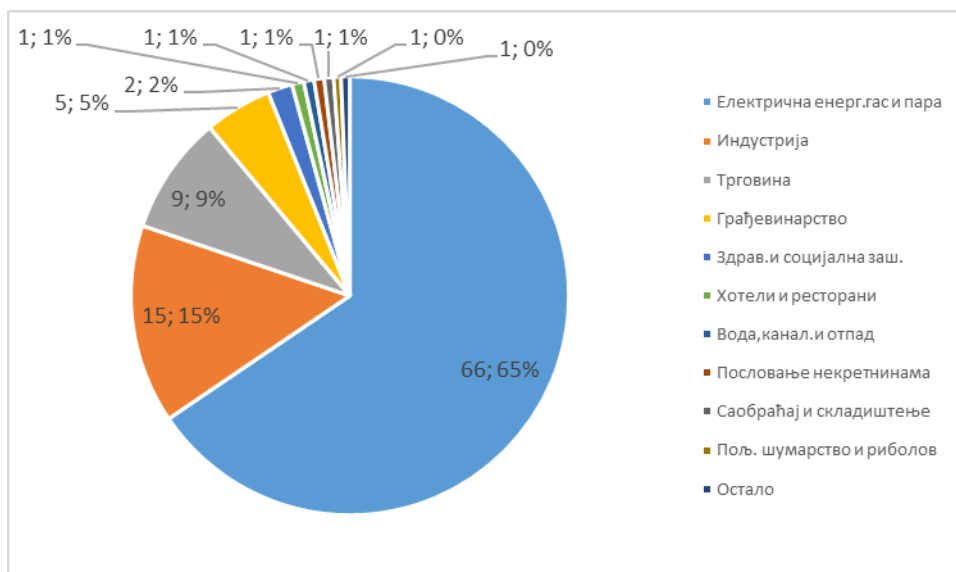

Извор података: АПИФ

Уколико посматрамо структуру остварених прихода привредних субјеката са подручја града у 2016. години, највећи дио остварује сектор производње електричне енергије (66,65%). Предузећа из области прерађивачке индустрије остварују 15,15% прихода.

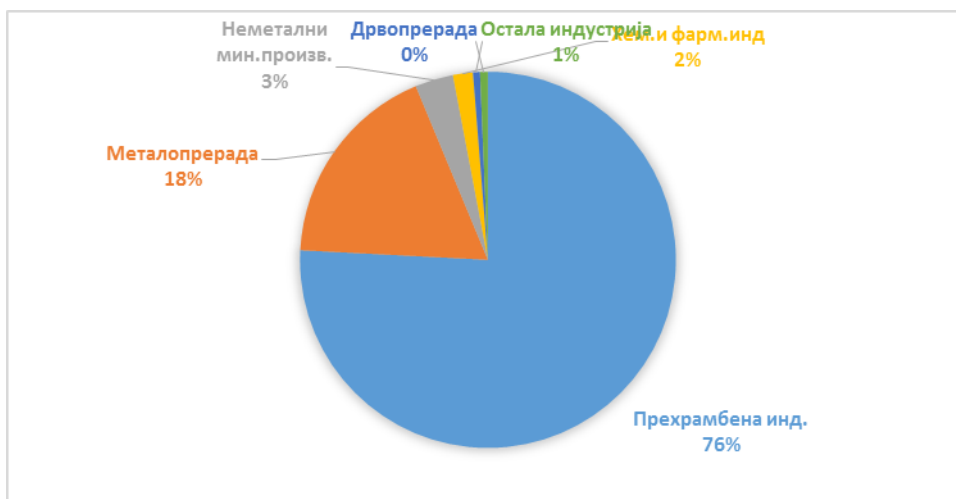
⁸ Извор података: АПИФ

Граф: Структура укупних прихода по дјелатностима у 2016. години

Извор података: АПИФ

Граф: Структура укупних прихода прерађивачке индустрије у 2016. години

Извор података: АПИФ

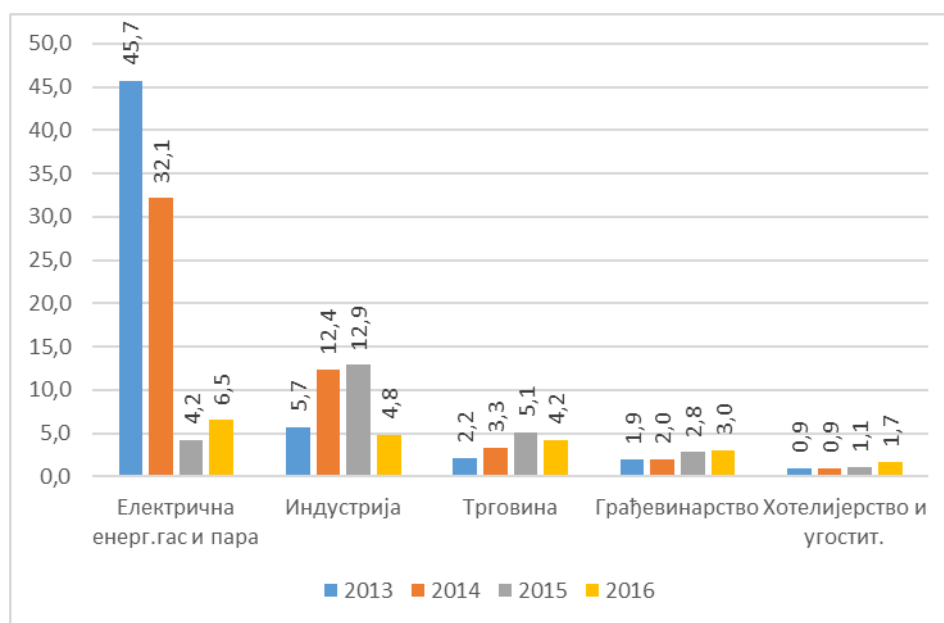
Прехрамбена индустрија је остварила 76% прихода прерађивачке индустрије у 2016. години, од чега највећи проценат остварује предузеће Swisslion д.о.о. које производи кондиторске и остале производе. Металопрерада је у 2016. години остварила 18% прихода. Иако је остварила мањи проценат прихода (2%), треба истаћи потенцијале хемијске и фармацеутске индустрије, у оквиру које је регистровано пет предузећа која се баве производњом етеричних уља, чији укупни приходи и извоз значајно расту посљедњих година (приходи 3,3 пута увећан у 2016. у односу на 2013. годину, док је извоз 2,8 пута већи у 2016. у односу на 2013. годину).

Остварена добит предузећа

Од укупно 243 привредна субјекта у 2016. години, 182 привредна субјекта (75%) су остварила укупну добит у износу од 25,3 милиона КМ, док је 61 привредни субјект (25%) пословао са губитком у износу од 6,2 милиона КМ.

Осим производње електричне енергије која се реализује у оквиру предузећа „Хидроелектране на Требишњици“ (ХЕТ), међу секторима који остварују највећу добит у посљедње четири године нашли су се и прерађивачка индустрија и трговина, али и грађевинарство и хотелијерство и угоститељство, код којих је примјетно континуирано повећање добити у периоду 2013 – 2016. година.

Граф: Сектори који остварују највећу добит за период 2013-2016, у мил. КМ

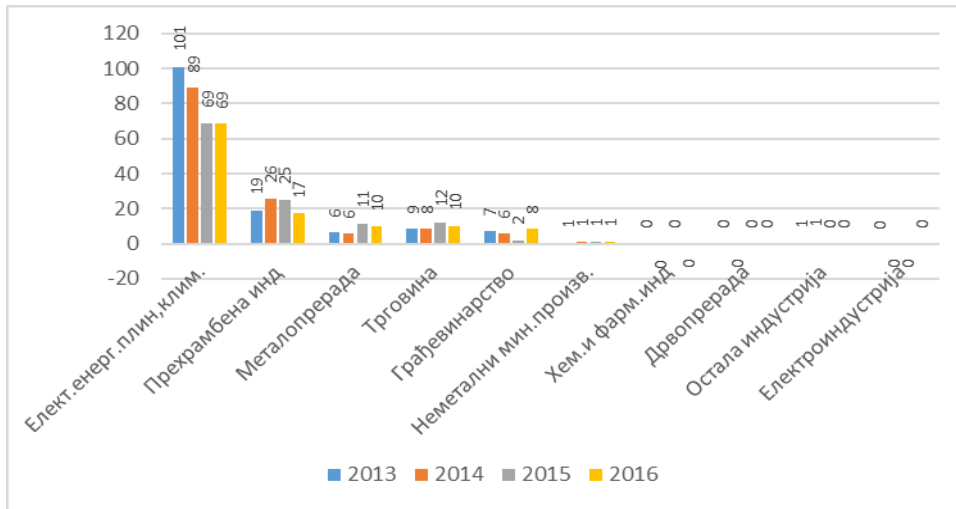

Извор података: АПИФ

Двадесет шест предузећа, која су у 2016. години остварила највећу добит (преко 200.000 КМ) остварују 81% укупно остварене добити свих предузећа. Поред производње електричне енергије, предузећа која остварују највећу добит послују у секторима прехранбене индустрије (3 предузећа), трговине и грађевинарства (по 7 предузећа), металопрераде (2 предузећа) и по једно предузеће из осталих сектора.

Послије производње електричне енергије, највећа додана вриједност се остварује у индустријским предузећима из прехранбене индустрије и металопрераде, затим слиједи трговина.

Граф: Додатна вриједност⁹ предузећа према главним секторима, 2013-2016, у мил. КМ

Извор података: АПИФ

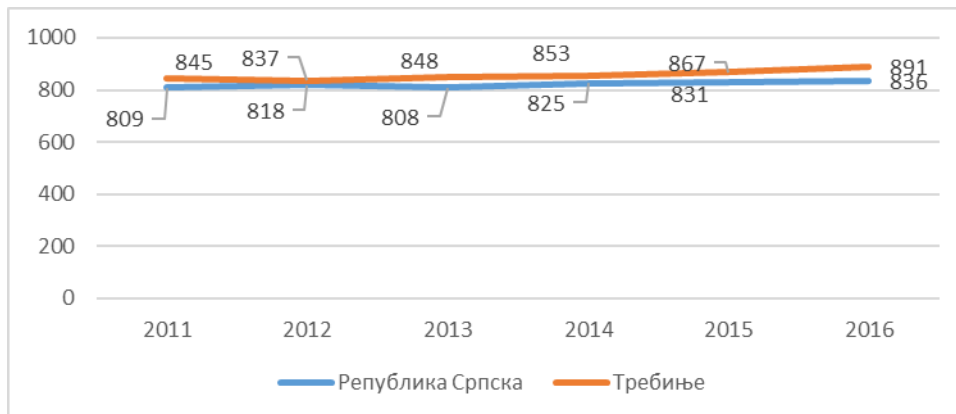
Финансијски резултат приватизованих предузећа

Преглед финансијских резултата приватизованих предузећа за 2016. годину показује да је шест од укупно седам тренутно активних приватизованих предузећа пословала са добитком, што је резултирало укупном добити приватизованих предузећа у 2016. години у износу од 776.229 КМ, за разлику од 2015. године када су приватизована предузећа остварила укупан губитак у износу од 65.495 КМ. Позитиван финансијски резултат пословања приватизованих предузећа у 2016. години је исказан и због затварања два предузећа која су у 2015. години остварила негативан финансијски резултат (АД „Новотекс“ Требиње и АД "Графокомерц" Требиње) и остваривањем добити предузећа АД „Агрокооп“ (Д.о.о."Агрофин") које је у 2015. години остварило губитак.

Просјечне плате

Просјечне мјесечне нето плате у Требињу су више у односу на просјек Републике Српске за све године у посматраном периоду 2011 – 2016. година. Просјечна мјесечна нето плата у 2016. години за град Требиње (891 КМ) је 6,6% виша у односу на просјечну нето плату у Републици Српској (836 КМ). Просјек мјесечних нето плата у Требињу углавном подижу високе просјечне плате и велики број запослених у сектору производње електричне енергије.

Граф: Просјечна мјесечна нето плата и КМ по годинама, у КМ (извор: Статистички годишњак 2016, РЗРС)

⁹ Додатна вриједност представља збир масе исплаћених бруто плата, добити и амортизације. Извор података: АПИФ

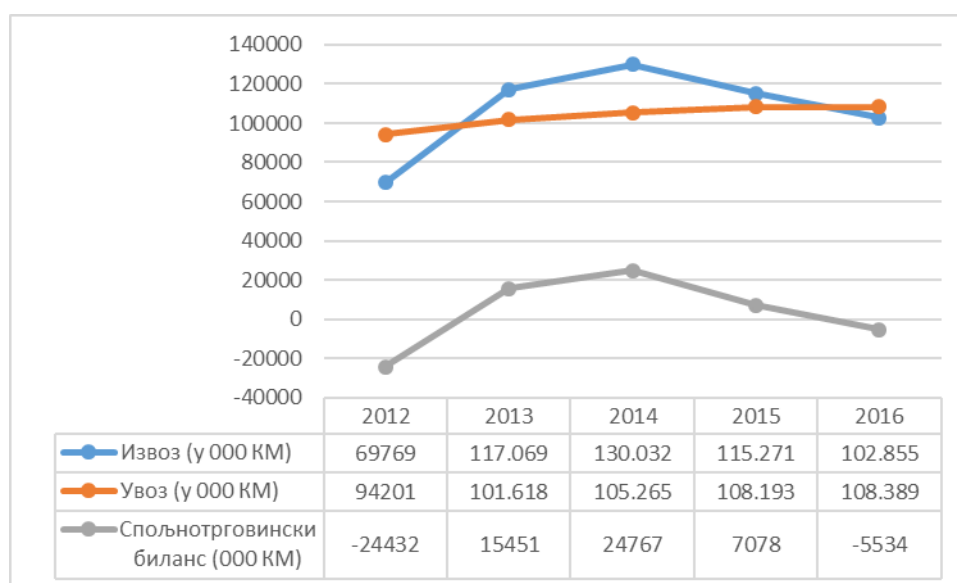
Просјечна мјесечна нето плата за град Требиње у 2016. години у предузећима која обављају привредне дјелатности је нижа од укупне просјечне плате Града Требиња и у 2016. години је износила 818 КМ (према подацима АПИФ-а).

Спољнотрговинска размјена

Укупан извоз града Требиња је у 2016. години је износио 102,9 милиона КМ, што је за 12,4 милиона мање у односу на претходну годину.

Графикон кретања спољнотрговинске размјене Требиња показује повећање извозних активности у 2013. години када је остварен позитиван спољнотрговински биланс (вриједност извоза је већа од вриједности увоза) који је задржан и наредних година, осим у 2016. години када је вриједност извоза смањена, што је узроковало негативан спољнотрговински биланс у овој години.

Граф: Кретање спољнотрговинске размјене за период 2013-2016. година

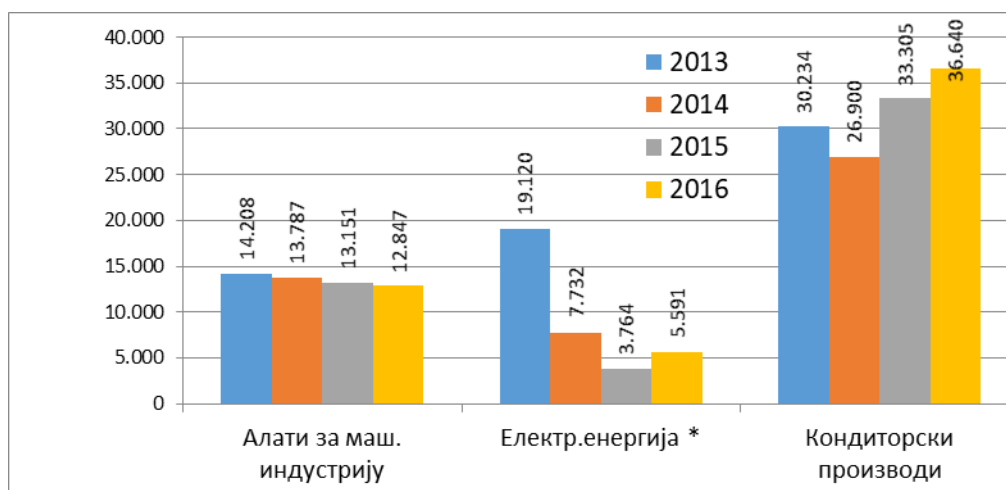
Извор података: Спољнотрговинска комора БиХ, Подручна привредна комора Требиње

Најзначајнији извозни производи су алати за машинску индустрију, кондиторски и остали производи и електрична енергија.

Извоз кондиторских и осталих производа расте и у 2016. години је износио 36% укупног извоза Требиња. Разлог за смањење извоза електричне енергије је све већа продаја електричне енергије директним купцима који су регистровани у БиХ, која нема третман извоза. У 2016. години предузећа из два наведена сектора су повећала приходе од извоза у односу на претходну годину.

Вриједност извоза алата за машинску индустрију је стабилна из године у годину али се могу примјетити посљедице дугогодишње економске кризе које овај сектор, већ дуже времена, трпи на свјетском тржишту. Важно је нагласити да последње двије године (2015. и 2016. години) овај сектор остварује позитиван финансијски резултат за разлику од периода прије 2015. године када је остаривао губитак, као и да уредно измирују обавезе према добављачима, запосленима и осталима.

Граф: Извоз три најзначајнија производа (у 000 КМ)

Извор података: Спољнотрговинска комора БиХ, Привредна комора регије Требиње

Напомена: Пошто се ради о извозу нашег производа, примјењен је % учешћа ХЕТ-а у укупном извозу ЕРС-а, те се извоз електричне енергије односи само на ХЕТ.

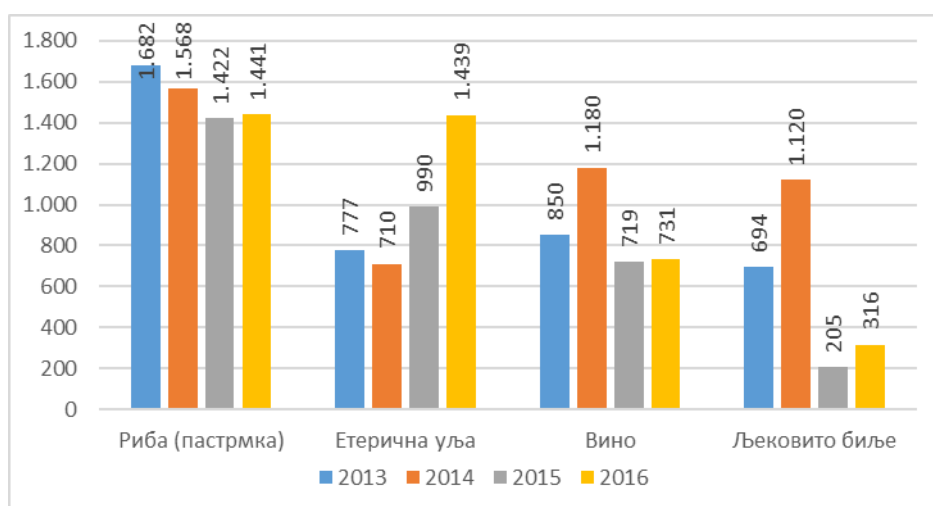
Од осталих производа који се извозе са подручја града Требиња, највише се извози риба (патрмка) и етерична уља, након чега слиједи вино и љековито биље.

Извоз етеричних уља је у 2016. години повећан и готово је два пута већи у односу на 2013. годину.

Извоз љековитог биља, конзумне рибе и квалитетних херцеговачких вина је такође повећан у 2016. години, и све више се ради на томе да се брендирају аутохтони производи херцеговачког поднебља као нпр. сир, мед, а од воћних врста смоква, шипак, трешња и др.

За очекивати је да ће ови производи и у наредним годинама одржати и побољшати тренд раста извоза и повећања обима производње, јер природни ресурси које требињско поднебље има, а који су потребни управо за ове производе, нису довољно искориштени.

Граф: Извоз осталих производа (у 000 КМ)

Извор података: Спољнотрговинска комора БиХ, Привредна комора регије Требиње

Пословна инфраструктура и подршка развоју привреде

Пословни инкубатор (ПИ) Града Требиња основала је Општина Требиње која је 100% власник објеката и земљишта и која је обезбиједила потребну инфраструктуру за његов рад. Пројекат успостављања ПИ је подржан од стране Европске Уније. Инкубатор је отворен 2009. године и смјештен је у адаптираном дијелу бивше касарне. Располаже са 535 м² простора који је намијењен инкубирању нових малих и средњих предузећа, а планира се проширење капацитета од додатних 300 метара квадратних простора. У оквиру ПИ постоји мултифункционална сала за одржавање састанака, курсева и семинара, која се изнајмљује на комерцијалној основи. Тренутно, просторије и услуге ПИ користи 6 правних субјеката у 16 издатих канцеларија укупне површине од 265,05m², а 5 канцеларија укупне површине од 79,40m² су слободне и спремне за издавање потенцијалним правним и физичким лицима. Основни циљ ПИ је пружање помоћи потенцијалним предузетницима на начин да им се на почетку покретања бизниса обезбиједи квалитетан пословни простор - канцеларија са неопходном инфраструктуром, као и помоћ при избору и анализи пословне идеје и изради пословног плана. Услуге ПИ могу да користе све новоосноване фирме, правна и физичка лица која намјеравају да покрену властити бизнис. До 2017. године, процес инкубирања у ПИ прошло је 14 новоформираних предузећа, која су се бавила различитим врстама дјелатности, као нпр. књиговодственим услугама, онлајн продајом, консултантским услугама, иноваторством, узгојем-производњом и продајом љековитог биља, третманом вода и сл. У ПИ је смјештена ЈУ Агенција за развој МСП града Требиња као и Аграрни фонд града Требиња, што пружа додатну повољност корисницима ПИ у циљу добивања консултантске помоћи. Пословни инкубатор функционише у оквиру Одјељења за привреду Града Требиња.

Површина **Пословне зоне Вољујац** износи 85 хектара. Удаљена је 4 км од центра града на магистралном путу М20 - према Дубровнику са десне стране. На подручју пословне зоне налази се трафо станица 35/10 кВ и урађена је водоводна инфраструктура (промјер цијеви 100 мм, капацитет који не захтјева сложеније технолошке процесе) .

Канализацију за пословну зону није могуће прикључити на градску мрежу и потребно је тражити друго рјешење. Приступни пут до Вољујаца, дужине 1км, је асвалтиран. Власништво земље на којој је планирана пословна зона је 55% државно и 45% приватно (могућа експропријација).

До сада се у зони налазе 5 предузећа. Зона је 1 км удаљена од магистралног пута, 70 км од жељезнице, 30 км од морске луке и 45 км од аеродрома. Уз пословну зону је планирана изградња западне обилазнице око града.

Пословна зона Вољујац 2 планирана је на површини од 52,80 ха. Усвојен је регулациони план зоне. Власништво земљишта у зони је приватно 95% али могуће је извршити експропријацију. У плану је изградња западне обилазнице града у близини пословне зоне.

У циљу активнијег привлачења инвеститора у Град Требиње, планирана је изградња економске зоне Ново Требиње, стамбено-пословне и спортско-туристичке зоне Оток и економске зоне Алексина међа-Подгљивље, за које је започела израда зонинг планова.

Град Требиње је 2014. године формирало **Локално економско вијеће**, које укључује представнике јавног и приватног сектора, академске заједнице, невладиних организација, међународне донаторске заједнице, те грађана који имају интерес и/или улогу у економском развоју.

Агенција за развој малих и средњих предузећа Града Требиња основана је с циљем пружања подршке потенцијалним предузетницима и предузећима у развоју. Располаже значајним тимом од 11 запослених са пуним радним временом. У последње вријеме, са новим руководством, интензивира комуникацију са предузетницима и предузећима, настојећи да своју подршку и градске политике прилагоди развојним потребама својих циљних група. Развија и одржава базе података за своје потребе и може да пружа подршку у погледу информационих технологија другима фирмама. Пружа стручну помоћ у припреми бизнис

планова. Посједује и капацитете за припрему и вођење прекограничних пројеката, мада још недовољно да би могла да осигура статус водећег имплементатора или да пружи озбиљнију помоћ другим организацијама у припреми и вођењу таквих пројеката. Може да буде један од главних актера у организовању пословних и неформалних обука за којим постоји потреба на тржишту рада.

Предузећима из Требиња је на располагању више програма подршке који имају за циљ развој привреде Требиња. Програми подршке развоја привреде које проводи Град Требиње су следећи:

- На располагању су средства од хидроакумулација у износу од око 2.000.000,00 КМ годишње. Висина средстава зависи од обима производње електричне енергије. Средства од хидроакумулације се користе:
 - за изградњу и санацију примарних инфраструктурних објеката који су у функцији привредног развоја и запошљавања, у проценту од најмање 30% од укупних средстава која се уплате по овом основу и
 - изградњу нових привредних капацитета или проширење постојећих, укључујући и стимулативно кредитирање, као и друге намјене утврђене Програмом коришћења средстава уплаћених по основу накнада.
- Планиран је програм подршке за субвенционисање износа бруто плате за новозапослене раднике у пословним и економским зонама Града Требиња. Услов за коришћење субвенције је запошљавање радника у производњи.
- Олакшице за грађење објеката за производњу у пословним и економским зонама Града.

Привредницима Требиња су такође на располагању и програми подршке које проводи Завод за запошљавање Републике Српске и кредити са стимулативним каматним стопама Инвестиционо развојне банке РС.

Град Требиње је у процесу испуњавања услова за добијање ВFC стандарда (подручја повољног за инвеститоре) и увођење ISO стандарда.

Посљедњих година су се десиле значајне промјене у структури и обиму требињске привреде. Од изразито негативног финансијског резултата и структурних проблема у периоду израде претходне стратегије (2007. година), требињска привреда посљедњих година биљежи динамичнији раст, повећава се приход и позитиван финансијски резултат, број предузећа и запослених и интересовање инвеститора за улагање у Требиње. Поред производње електричне енергије и металопрераде на које се привреда ослања дуги низ година, присутне су нове просперитетне гране привреде: прехранбена индустрија, воћарство и виноградарство са развојем винарија, док је текстилна индустрија тренутно угашена. И поред тога што у области трговине послује највећи број предузећа, највећи приходи и добит се остварују у области производње електричне енергије и прехранбеној индустрији. Потенцијали раста су примјетни у расту броја и прихода предузећа и радњи значајних за развој туризма (хотелијерство, угоститељство и занатске радње), производње и извоза вина, рибе и етеричних уља. Најважнији, стратешки изазов је успостављање складног односа запослености и додатне вриједности у економском развоју, која ће искористити конкурентске предности Требиња, кроз подршку развоју људских ресурса, предузетништва и малих и средњих предузећа.

Сталан и динамичан развој туризма

Требиње посједује изузетан туристички потенцијал. Чине га: веома добра позиција и географске карактеристике, јединствена природна и културна баштина, те изграђен специфичан имиџ мјеста које нуди обиље културних и гастрономских садржаја.

Смјештено је у залеђу јужног Јадрана, у троуглу градова са UNESCO-вом баштином – Дубровника (30 км), Котора (90 км) и Мостара (115 км). Налази се на тремеђи, на раскрсници

путева Београд-Дубровник-Херцег Нови, Подгорица, Сарајево, те будуће Јонско – Јадранске магистрале. Удаљеност од мора је 25 км, а у близини се налазе и национални паркови Сутјеска, Орјен и Хутово блато (највеће станиште птица у Европи), те многа излетишта (Ластва на обалама Ластванског језера, Јазина, извор Студенац...). Овакав положај Требиња омогућује интензиван развој транзитног и излетничког туризма.

Поред доброг геопрометног положаја и изузетно повољне климе, претпоставке за развој туризма укључују и:

- раскошну и очувану природу - ријека Требишњица (некада највећа понорница у Европи), планински масив Орјен–Убла, излетишта Студенац, Ластва и Ушће, још неистражене пећине;
- културно – историјске споменике - Стари град Каstel, Музеј Херцеговине, стари градови Каstel, Мичевац и Клобук, Перовића (Арсланагића) мост, Дучићеви поклони граду (Споменик палим борцима првог свјетског рата, фигура Јелене Анжујске, фонтана Купидон у Парку, Дучићева чесма, фигуре лавова, први споменик подигнут Његошу у свијету), бројне некрополе;
- вјерске објекте (манастири Тврдош, Петропавловски, Дужи, Завала, Храм Пресвете Богородице - Херцеговачка Грачаница, цркве св. Преображења, св. Климента и св. Арханђела, католичка Катедрала, Осман-пашина џамија и Царска џамија...);
- традиционалне културне манифестације (као што су Дучићеве вечери поезије, Требињско културно љето, Фестивал фестивала и др.).

У односу на претходну почетну анализу стања у туризму (у склопу Стратегије развоја Требиња 2008-2017) битно је побољшано стање у погледу туристичке инфраструктуре, која је тада била означена као једна од најслабијих тачака. Изграђен је низ нових објеката, тако да данас Требиње има 9 хотела, 4 мотела, 4 преноћишта, 2 хостела, 1 камп и низ осталих смјештајних једин ица. Значајну улогу у привлачењу туриста имају винарије, са 7 дегустационих сала за пријем туриста, те требињски ресторани са надалеко чувеном гастрономском понудом. Ови видови туристичке инфраструктуре и понуде су у континуираном расту и представљају атрактивно подручје за инвестирање, посебно доказаних локалних предузетника који стално шире и унапређују своју дјелатност.

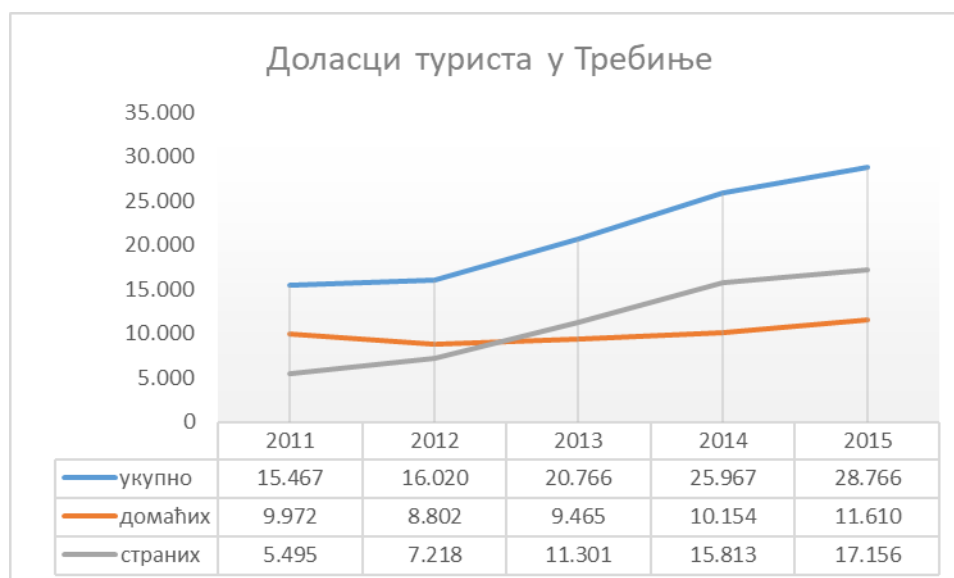
У односу на претходну анализу, битно је побољшана и туристичка сигнализација.

Битну улогу у олакшавању и убрзавању развоја туризма има Туристичка организација Требиња, основана 2005. године. Она сада има 8 запослених са пуним радним временом, а простор за рад са инфо-центром и понудом аутохтоних требињских производа је у завршној фази уређивања. Ни Туристичка организација, као ни остале институције и агенције, нема развијене капацитете за припрему и вођење сложенијих пројеката прекограничног карактера. За сада дјелује само једна туристичка агенција која је фокусирана на рецептивни туризам. Недостају специјализоване туристичке агенције које би се бавиле промоцијом и организовањем специфичних видова туризма.

Званични показатељи¹⁰ у погледу доласка и ноћења туриста показују сталан и знатан раст.

¹⁰ Према Статистичком годишњаку Републике Српске 2016, стр. 633

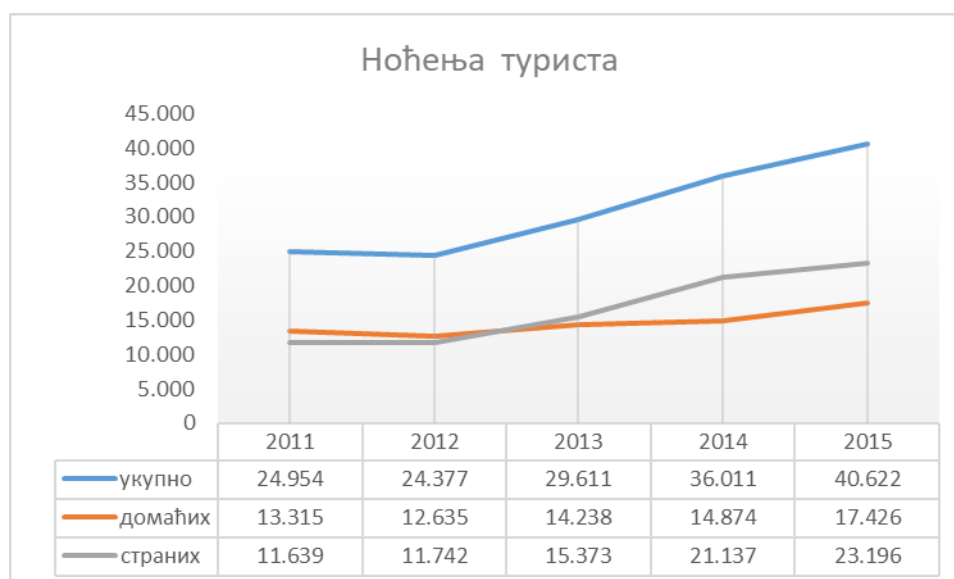
Табела: Доласци туриста у Требиње

Извор података: Статистички годишњак 2016, РЗРС

Укупан број долазака је у 2015. години за 86% већи него у 2011. години, захваљујући страним туристима, којих је у 2015. било више него 3 пута више у односу на 2011. годину. Значајан дио ових долазака остварен је кроз комплементарност између требињских туристичких садржаја и туристичке понуде у ширем окружењу (укључујући Дубровник и Херцег Нови) на принципу туристичке *пакет понуде*, како је било планирано досадашњом стратегијом развоја.

Табела: Ноћења туриста у Требињу

Извор података: Статистички годишњак 2016, РЗРС

Показатељи на основу којих се припремала досадашња стратегија развоја указивали су на то како људи пролазе, а мало се заустављају у Требињу. У периоду од 2011. до 2015. године дошло је до раста броја ноћења за скоро 2/3 (63%), с тим да је раст ноћења страних туриста био сталан и стопостотан.

Оба тренда, и у погледу доласка и у погледу ноћења туриста, имају сталну и узлазну путању и тако остварују позитивно повратно дејство у погледу нових инвестиција у смјештајне капацитете, гастрономску понуду, винарство и пчеларство, локалну пољопривредну производњу и низ других дјелатности којима предузетници и инвеститори настоје да задовоље растућу потражњу. Уз то, треба додати да се вјероватно низ смјештајних и других услуга још увијек одвија у зони „сиве економије“ тако да су стварни подаци о порасту доласка и ноћења туриста већи од званичних¹¹.

У односу на претходни период, може се констатовати да је у току реализације досадашње стратегије у великој мјери остварена кључна препорука која се односила да изградњу туристичке инфраструктуре и тзв. динамичких фактора (у виду квалитетне хотелске и гастрономске понуде, увезивања са авантуристичким турама и активностима, културним манифестацијама, и сл.), којима се омогућило ефектуирање потенцијала и вриједности тзв. статичких фактора, јединствене природне и културне баштине Требиња. Такође, већ сада у Требињу има 16 лиценцираних туристичких водича, док их је раније било 2-3.

У претходном стратешком периоду није дошло до реализације стратешке инвестиције у туризму, кроз пројекат *Trebinje Resort*, којим је требало да се оствари повратни утицај на развијање новог ланца вриједности у туризму. С друге стране, дошло је до реализације нешто другачијег, али стратешки важног пројекта за туризам, *Град сунца*, којим се такође отварају могућности стварања новог ланца вриједности од великог значаја за Требиње и друге општине у Источној Херцеговини, са низом аутохтоних производа и специфичних услуга за нову врсту клијентеле. Тако ће у наредном периоду захтјевнији туристички клијенти покренути развој нове, богатије и квалитетније понуде у низу сегмената производње и услуга. Такође, успјешна реализација стратешког пројекта, као што је *Град сунца*, са високим степеном вјероватноће довешће до покретања неколико других стратешких пројеката у туризму, са каталитичким утицајем на привредни и друштвени развој цијелог подручја.

У претходном стратешком периоду изградњом туристичке инфраструктуре и динамичких фактора омогућено је дјелимично ефектуирање богатих туристичких потенцијала Требиња и даље развијање јединствених конкурентских предности, заснованих на изузетном споју природне и културне баштине. Кључне изазове у наредном периоду представљаће олакшавање и убрзавање стратешких инвестиција у туризму, са каталитичким привредним и друштвеним дејством, уз истовремено развијање јединственог требињског мозаика разноврсних и међусобно усклађених видова туризма, од вјерског и културно-историјског на једној страни, до авантуристичког и рекреативног, на другој страни.

Инвестиције у току, и у најави

У току је изградња затвореног пливачког базена димензија 50x25 м, уз додатни помоћни базен. Базен се гради у оквиру спортског комплекса Абазовина, а уз базен се предвиђа изградња туристичких садржаја са смјештајним капацитетима. Укупна вриједност базена је око 10 милиона КМ, а гради се средствима ХЕТ. Додатни садржаји ће бити финансирани јавно-приватним партнерством.

За пољопривредну производњу у Требињу је важан пројекат изградње пумпног система за наводњавање Требињског и Мокрог поља, као и зубачког платоа (1 100 ха). Пројекат предвиђа изградњу 26 км цјевовода и тренутно се налази у фази избора извођача. Након завршетка овог и система за наводњавање Јасен-Будоши и Врпоље-Моско, створиће се предуслови за стабилну индустријализацију пољопривредне производње и развој стакленичке производње у Требињском пољу.

¹¹ Незваничне процјене Туристичке организације Требиња упућују на око 1.400 пријављених и још око 1.000 непријављених смјештајних јединица у Требињу.

За крупније инвестиције се траже спољни улагачи, при томе промишљајући унапријед о потенцијалним будућим садржајима. У ту сврху су кориштени и просторноплански документи, у виду Урбанистичког плана, као и регулационих и зонинг планова економских зона.

Тренутно, највећа инвестиција у изградњи је Град Сунца. Ради се о туристичком комплексу који се налази у Дражинској гори, у широј урбаној зони Требиња. Инвеститор, „Свислајон Таково“ на 108,52 ха гради аква парк „Сунчана врела“, затворени базен, спортску дворану, отворене спортске терене, хотеле за туристе, хотел за спортисте, Варош чаршију, тржни центар, као и објекте са здравственим садржајима посебне намјене.

Прва фаза радова, која ће бити завршена у 2017. години, подразумијева изградњу аква и дино парка, два хотела и неколико грађевина у склопу капије Града сунца. У другој фази ће бити изграђено око 35 000 м² стамбеног и пословног простора, а њен завршетак се очекује у периоду 2020-2022.

Локација Града Сунца

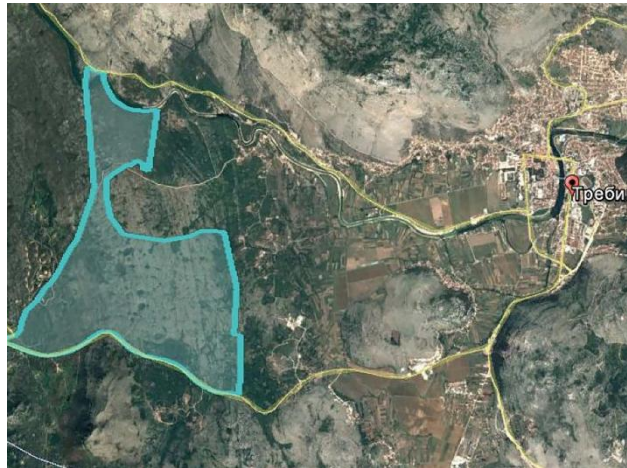
У широј урбаној зони Требиња се такође налази пословна зона Волујац, која се налази на путу ка Дубровнику, уз новопланирану западну обилазницу. Предвиђено је да се у овој зони налазе објекти трговинске, производне, прерађивачке и складишне намјене. Изградња првих објеката је већ почела, тако да у пословној зони сада послује пет пословних субјеката, а у најави су нови објекти. Један од њих је фабрика медицинског потрошног материјала (производња уринара и мокраћних кеса), за чију је изградњу купљено 12 000 м² земљишта. Фабрика ће запошљавати 230 особа, од чега ће велики дио чинити особе са инвалидитетом.

Локација економске зоне Волујац

На западном прилазу граду, између путева из Мостара и Дубровника, предвиђена је изградња садржаја у економској зони Ново Требиње. У јужном дијелу економске зоне, крај пута за Дубровник, предвиђена је изградња голф терена са 18 рупа на 30 ха, са апартманским насељем и угоститељским садржајима. У сјеверном дијелу, крај пута за Мостар, предвиђена је изградња

казина на површини од 70 ха. У централном дијелу зоне, предвиђа се изградња стамбено-пословних, туристичких и пратећих садржаја.

Локација економске зоне Ново Требиње

У ужем урбаном подручју, између Требишњице и рукавца Ћатовића крака, налази се неизграђено ријечно острво. На овој локацији се предвиђа извођење регулације Требишњице и Ћатовића крака, ради повећања пропусности Требишњице кроз град и одбране од великих вода (600 м²/с). Инвеститор радова ће бити ЗП „Хидроелектрана на Требишњици“. Ова интервенција ће такође омогућити урбанизацију острва. Преко Отока пролази магистрални пут М20 који дијели острво на два дијела: западни и источни. У западном дијелу се предвиђа изградња стамбено-пословног комплекса, а у источном спортско-рекреативног комплекса.

Планирани комплекс „Оток“

Посматрајући источни дио града, у току је израда зонинг плана економске зоне „Алексина међа – Подгљивље“. Економска зона прати простор око планиране источне обилазнице. Обухват зонинг плана је 250 ха, а у власништву Града је 200 ха (80%).

Највећа инвестиција у изградњи је Град сунца, велики туристички комплекс у Дражинској гори, на 108 ха. Пословна зона Волујац се развија (5 пословних субјеката), а у најави су нова предузећа, као што је фабрика медицинског материјала. Изградња затвореног пливачког базена, која је у току, ће допринијети развоју спортског туризма у граду. Када се заврши систем за наводњавање Требињског поља, Петровог поља и зубачког платоа (1 100 ха), биће створени услови за наводњавање 70% обрадивих површина.

Будуће инвестиције се планирају флексибилним зонинг плановима, који су прилагодљиви потребама инвестора и омогућавају брже издавање потребних дозвола за граду.

4.1.6. Пољопривреда

Земљиште на територији Града је квалитетно и погодно за пољопривреду. Укупна површина обрадивог пољопривредног земљишта износи око 6 000 ха, од чега је 4 000 ха погодно за интензивну пољопривредну производњу. Најзаступљенија су алувијална тла на којима се, захваљујући наводњавању и клими, узгајају разне културе током читаве године (поврће, воће, житарице, крмно биље). На крашким платоима и увалама доминира тип црвенице погодне за узгој дувана и винове лозе. Ободом крашких поља и ријечних долина распрострањена су минерално-карбонатска земљишта на којима се узгаја углавном винова лоза.

Захваљујући повољној клими омогућен је узгој посебних медитеранских култура (дуван, рано поврће и воће, неке врсте јужног воћа). Рано медитеранско воће и поврће на овим просторима сазријева 30-40 дана раније него у континенталним подручјима.

Просјек годишњих падавина је задовољавајући за развој пољопривреде. Међутим, распоред падавина је неравномјеран, већина падне у јесен и зиму, док прољећа и љета остану сушна. Неправилан годишњи распоред падавина, као једини негативан елемент климе овог простора, могуће је надокнадити примјеном савремених агротехничких мјера, односно наводњавањем и регулисањем водног режима.

Близина ријеке Требишњице, релативно развијен систем наводњавања и висина нивоа подземних вода обезбјеђују ефикасно наводњавање значајног дијела површина.

Огромну предност Требиња над другим локацијама за развој пољопривредно-прехранбене индустрије представља чињеница да се практично сваки педаљ обрадиве земље може наводњавати. На територији града Требиња по система наводњавања, и то:

- Системи наводњавања са потисним и дистрибутивним цјевоводима из резервоара
- Каналски системи наводњавања

Примарно се користе системи резервоара и потисних пумпи. То су модерни системи који подржавају систем наводњавања кап-по-кап и друге. Каналски систем се знатно мање користи (Придворци и Требињско поље) због своје застарјелости, односно проблема одржавања у околностима када је велики дио обрадивих површина некориштен и великих губитака воде.

Системи наводњавања функционишу кроз удружења корисника вода. Свако удружење има своје пумпе и цијеви, тј. систем за наводњавање. Тренутно постоји 14 удружења, која су географски одређена. Очекује се почетак изградње новог система за наводњавање у Петровом пољу (1 100 ха).

Створени су услови за наводњавање око 5 100 ха (70% обрадивих површина). Најзначајније обрадиве површине су Попово поље и Требињска шума (3 500 ха), Требињско поље (1 100 ха) и Ластва (300 ха).

У структури обрадивог земљишта, највише је ораница (3 244 ха) и ливада (1 305 ха).

Ред. бр.	Категорија земљишта	Укупно
1.	Обрадиво земљиште	4 935 ха
1.1.	Оранице	3 244 ха
1.2.	Воћњаци	173 ха
1.3	Виногради	213 ха
1.4.	Ливаде	1 305 ха
2.	Пашњаци	33 624 ха
3.	Шуме и крш (од чега шуме мање од 10%)	47 695 ха

Структура земљишта на територији Града, извор: Републички завод за статистику

Од укупног броја домаћинстава на територији Града (9 394), пољопривредном активности се бави 26%, док је знатно мањи проценат оних који своје производе продају на тржишту – 3,4%.

Укупан број домаћинстава	Број домаћинстава која обављају пољопривредну активност	Број домаћинстава која обављају пољопривредну активност и продају производе на тржишту
9394	2485	327
100%	26,4%	3,4%

Удио домаћинстава која се баве пољопривредом у укупном броју домаћинстава, извор: Извор: Републички завод за статистику Републике Српске - Попис становништва 2013.

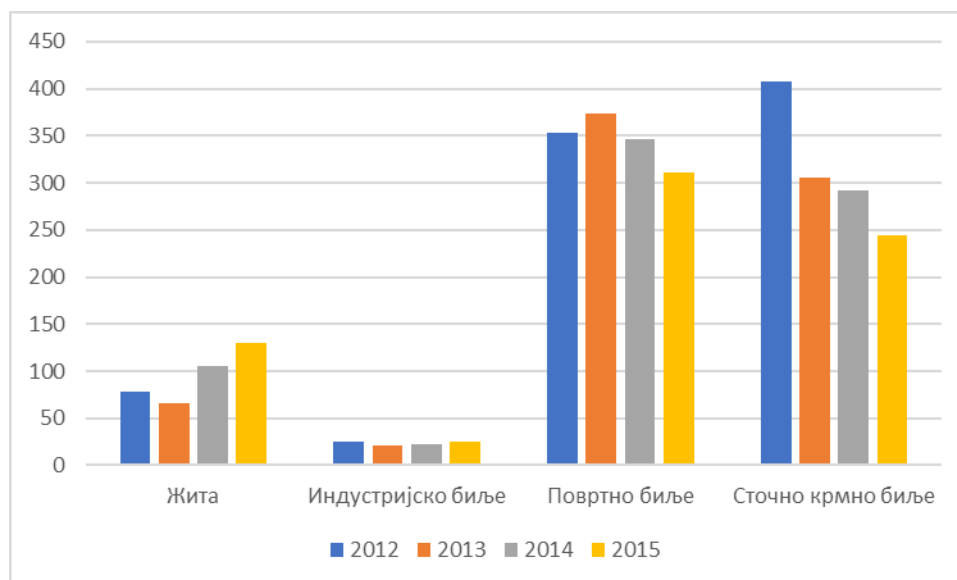
Процјене са терена говоре да је број домаћинстава која се баве пољопривредном активности већи и да износи 3 500, док је број домаћинстава којима је ово основна дјелатност 400.

Препознавајући важност пољопривреде у развоју Требиња, Град је 2017. основао Аграрни фонд Града Требиње. Задатак Фонда је стварање повољног окружења за развој пољопривреде, кроз пружање савјета, помоћи, подстицаја и обука за произвођаче, као и повезивање произвођача на локалном и регионалном нивоу.

Површина најквалитетнијег пољопривредног земљишта се смањује због све веће потражње за грађевинским земљиштем. Како се ради о једној од најизгледнијих основа будућег привредног развоја Требиња, овакве промјене не смију се препустити ни инерцији, ни стихији потражње инвеститора у стамбену и пословну градњу.

Структура засађених површина

Површине засијане ратарским културама у периоду 2012-2015. углавном биљеже смањење или стагнирају, с изузетком површина под житом које биљеже раст.

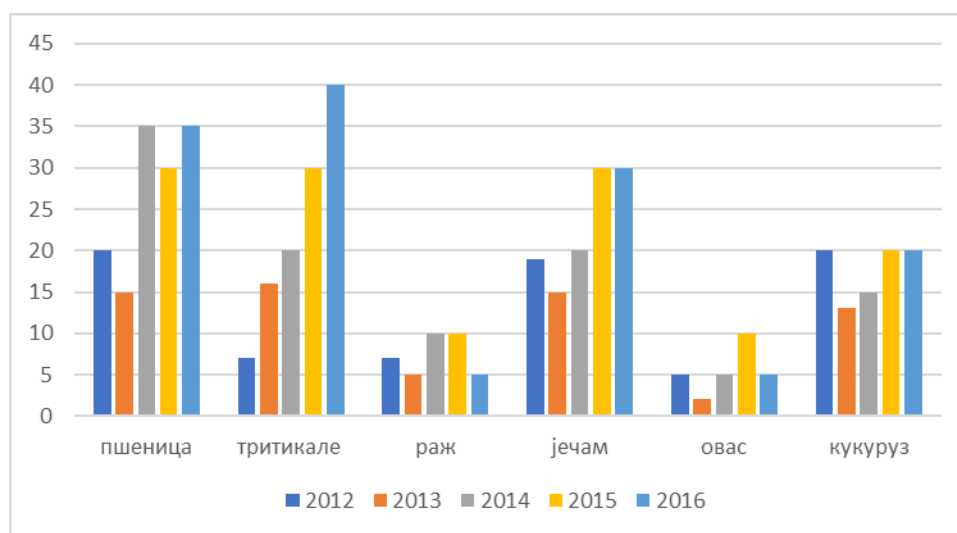
Засијане површине према начину кориштења, у хектарима

У односу на 2012. када је под ратарским културама било 864 ха, за три године је дошло до смањења од 18%, па је у 2015. под ратарским културама било 711 ха. Поређења ради, површине под житом су доминирале у структури засијаних ратарских култура у периоду 2004-2007, али су биљежиле велики пад из године у годину.

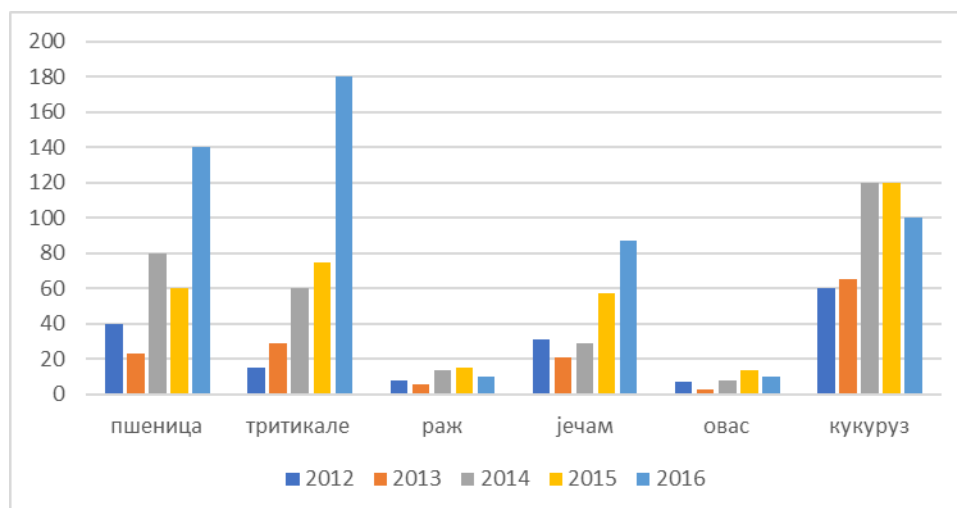
Ратарске културе

Од ратарских култура, све више се сије тритикале (хибрид пшенице и ражи). За разлику од 2012. када је било засијано 7 ха, у 2016. је било засијано 40 ха, што је раст од скоро 6 пута.

Производња пшенице и јечма биљежи умјерени раст, док производња ражи, оваса и кукуруза стагнира.

Површине засијане под ратарским културама

Приноси ратарских култура

Винова лоза

Површина под виновом лозом је у константном благом порасту: 2012. је под виновом лозом било 381 ха, а 2016. 407 ха. Неслужбено је под виновом лозом око 600 ха.

Укупан принос је у првим годинама овог периода био слабији, што је било посебно изражено у 2014, години великих падавина и поплава у РС, када је укупан принос био 656 тона. У 2016. години су приноси били 3 213 тона.

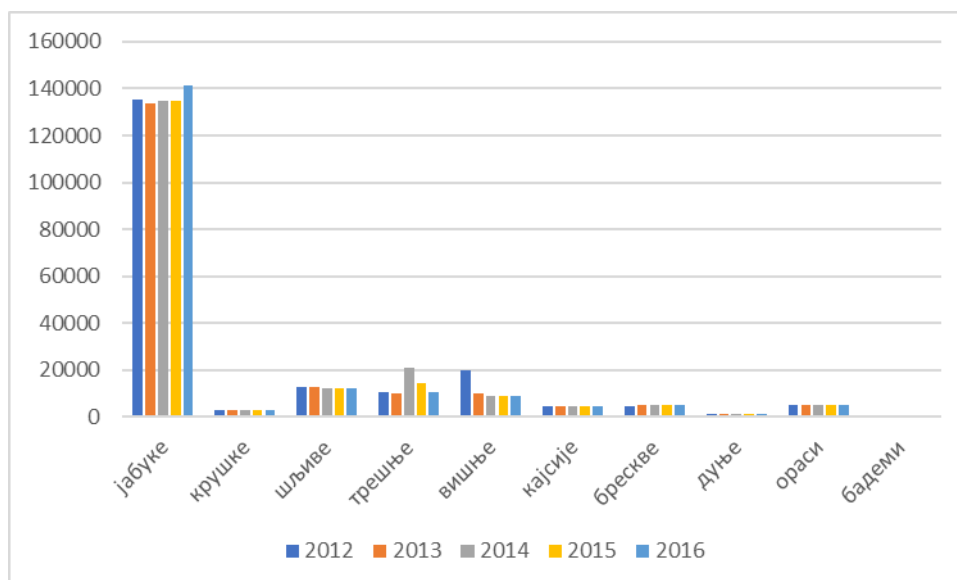
На територији Града послује 16 регистрованих винарија које производе око милион литара вина.

Површине под плантажним виноградима (ха) и укупан принос плантажних винограда (т)

Производња воћа

Производња воћа је од 2012. године у стагнацији. Највише је засађених стабала јабуке (141 625 у 2016), док је у знатно мањем обиму засађених стабала шљиве (12 200), трешње (10 860), вишње (9 100), потом ораха (5240), брескве (5 150) и кајсије (4 800). Најмање је засађених стабала крушке, диње и бадема.

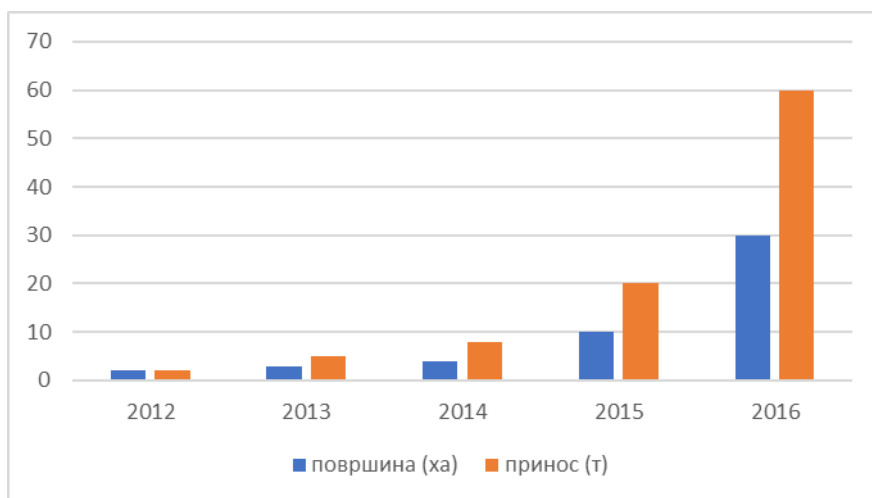
Производња воћа, број стабала

Љековито биље

Површине под љековитим биљем су у знатном порасту. Од 2012. до 2016. године се десио раст од 15 пута, па је тако у 2016. години под љековитим биљем 30 ха, са 60 тона приноса. Углавном се ради о производњи смиља. Нешто лаванде се производи у Зупцима и Драчеву. Остало љековито биље је засађено на не више од 5 ха. Тренутно постоји хиперпродукција смиља и

занемарене су друге врсте које се могу узгајати на овом подручју: конопљика, матичњак, метвица, пелин и сл.

На територији Града постоје 4 дестилерије које производе око 300 литара етеричних уља. Још три дестилерије, у фази изградње, ће подржати раст узгоја љековитог биља.

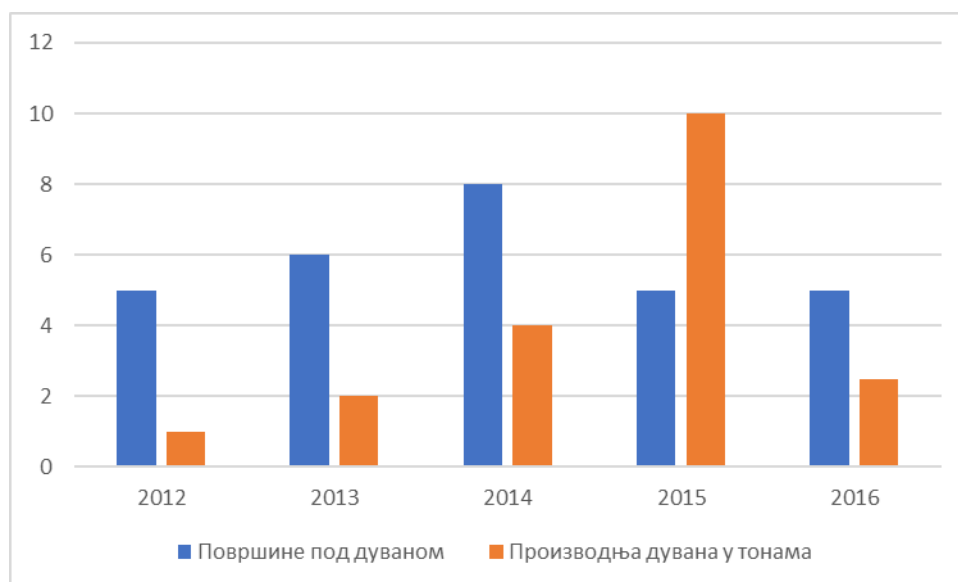

Површине под љековитим биљем (ха) и годишњи приноси (т)

Производња дувана

Производња дувана на територији Требиња је у фази стагнације. У 2016. је под дуваном било 5 хектара. У периоду 2012-2016. приноси су варирали, од једне до десет тона. 2015. је била најуспјешнија са 10 тона приноса.

Разлог стагнације производње дувана се може тражити у ниској откупној цијени и законској регулативи.

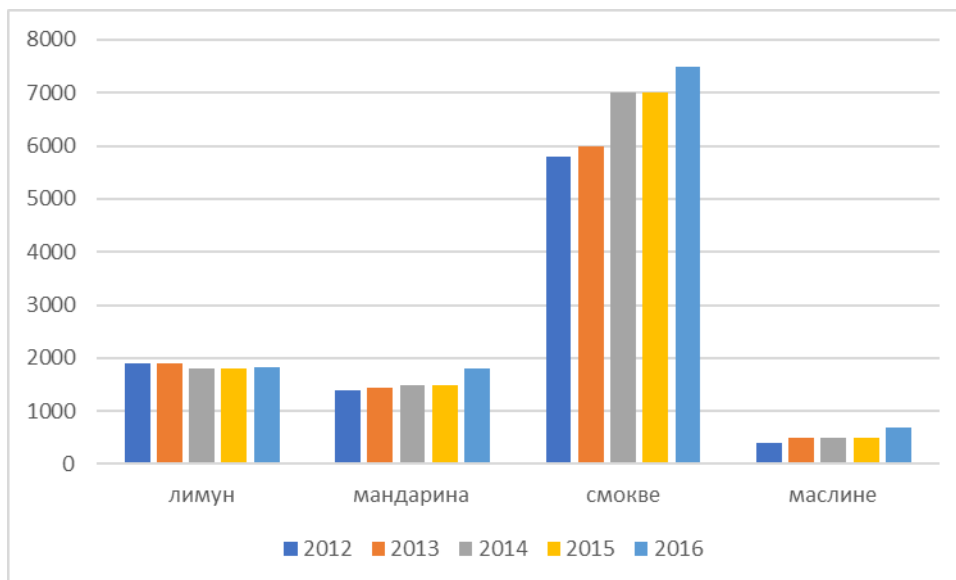
Упоредни приказ површина под дуваном (у ха) и произведеног дувана (у т)

Производња медитеранског воћа и маслина

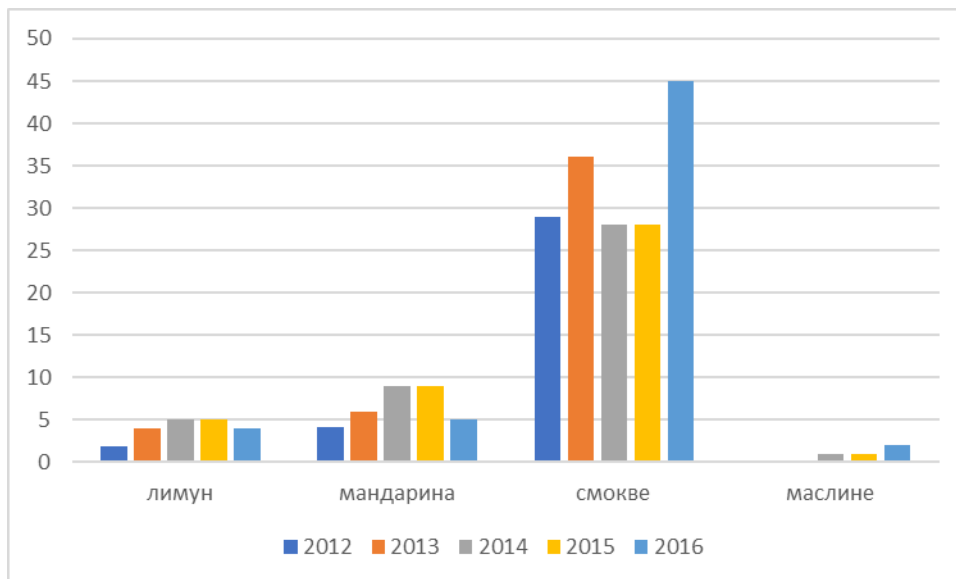
Од медитеранског воћа, на територији Града је највише стабала смокве, 7 500 у 2016. години. Смоква је уједно и једина култура која биљежи значајнији раст, 33% од 2012. године. Објашњење за овај раст се може тражити у чињеници да се ради о еколошком воћу које се може чувати (сорта за сушење), није захтјевно за одржавање и даје добре приносе уз минималну његу.

Производња лимуна стагнира. Број стабала 2012. и 2015. је на приближно истом нивоу (1 900 у односу на 1 820). Производња мандарина биљежи благи раст, посебно у 2016. години, када је засађено 300 нових стабала (са 1 500 на 1 800).

Производња маслина је до 2016. била у благом расту, а у периоду 2016-2017. број стабала је порастао са 500 на 700, док се укупна производња удвостручила са једне на двије тоне. У 2017. ће 1 000 новозасађених стабала дати плодове, па се очекује велики раст у области производње маслина.

Број стабала медитеранског воћа и маслина

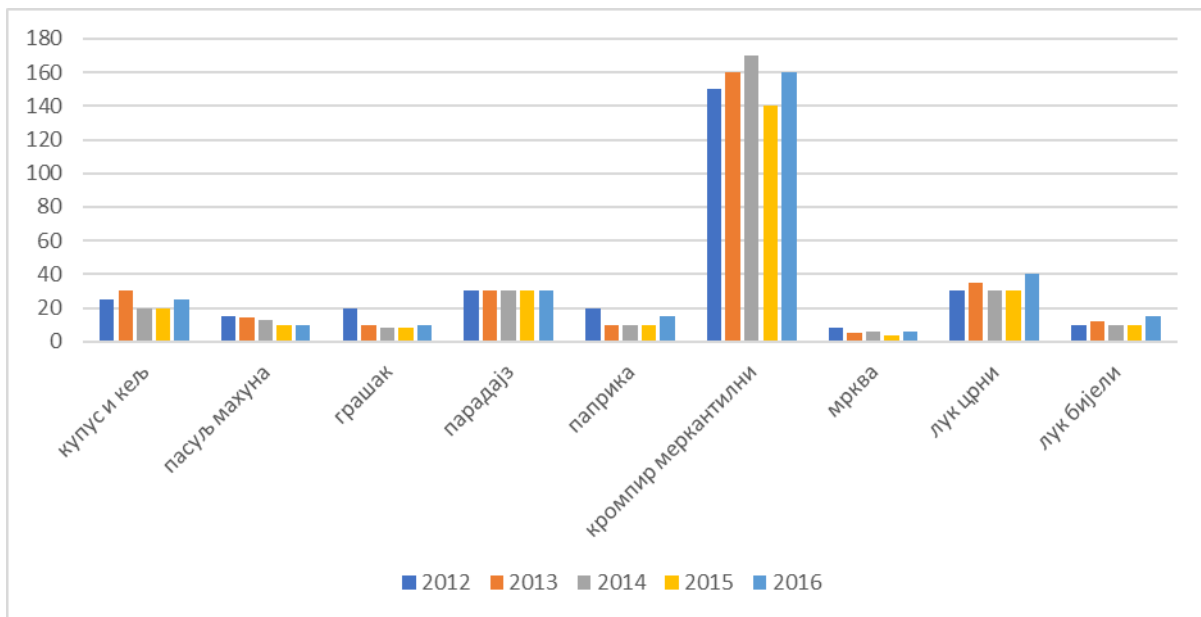
Укупни приноси медитеранског воћа и маслина, у тонама

Повртарство

Повртарство на територији Града је у фази стагнације. Највише земљишта је под кромпиром, 160 ха, са приносом од 1 280 т у 2016. години.

Значајни су и засади црног лука, који је засађен на 40 ха и у 2016. је дао 320 т приноса. Парадајз је засађен на 30 ха и у 2016. је дао 420 т приноса.

По приносима се издвајају и купус и кељ, који су на 25 ха дали 375 ха приноса.

Површине под повртарским културама

Производња ратарских култура углавном стагнира или биљежи благи раст. Значајнији раст биљежи производња хибридне културе тритикале. Производња винове лозе по званичним подацима биљежи благи раст, док по незваничним биљежи значајнији раст. 16 регистрованих винарија годишње произведе милион литара вина.

Расте производња љековитог биља, углавном смиља, помогнута са четири постојеће дестилерије и три у фази градње. Занемарене су друге културе попут конопљике, матичњака, метвице, пелина и сл. Производња дувана стагнира. Расте производња смокве, а очекује се и раст у производњи маслина. Повртарство је у фази стагнације.

Сточарство

Сточарство је углавном у фази стагнације, перадарство је у опадању.

Број говеда се креће око 2 000 (2 145 у 2012, 2030 у 2016). Број оваца се креће око 5 900, док се број свиња креће око 1 000 (1 086. у 2012, 982 у 2016). Број коза је у благом порасту (830 у 2012, 1 130 у 2016).

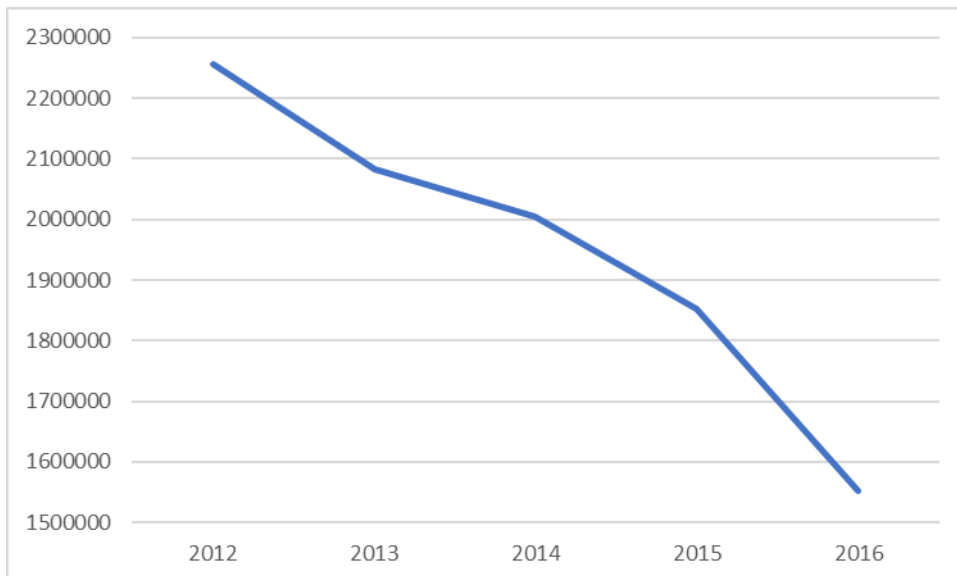
За производњу сира, по којем је требињски и херцеговачки крај познат, важно је осврнути се на производњу млијека. Требињски сиреви (шкрипавац, сир из мјеха и сир из уља), уз вина, незаобилазан су дио гастрономске понуде. Производња млијека је стабилна, али са благим падом у производњи козијег млијека. Међутим, постоје индиције да би могло доћи до раста козарства у будућности, с обзиром да постоје 3-4 заинтерсована произвођача за производњу коза (због производње сира).

Ред. бр.	2012	2013	2014	2015	2016
Кравље млијеко	2 680 000	2 850 000	3 000 000	3 000 000	3 000 000
Овчије млијеко	12 000	12 000	12 000	12 000	12 000
Козије млијеко	60 000	60 000	60 000	50 000	40 000

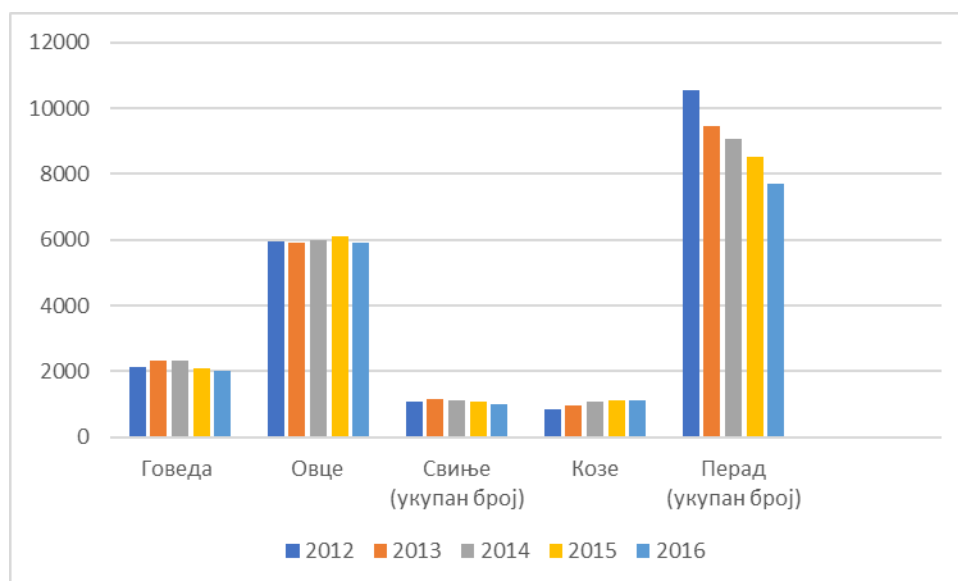
Производња млијека у периоду 2012-2016. Извор: Републички завод за статистику

Укупан капацитет производње сира је око 300 тона.

Константан пад се биљежи у области перадарства (10 550 перади у 2012, 7 708 у 2016). Овај пад се огледа у паду произведених јаја, са 2 257 500 у 2012. на 1 552 814 у 2016. Објашњење за овај пад се може тражити у недостатку великих пољопривредних површина за узгој концентрата, релативно ниској откупној цијени меса и околности да је нижа цијена из увоза.

Број произведених јаја у периоду 2012-2016. Извор: Републички завод за статистику

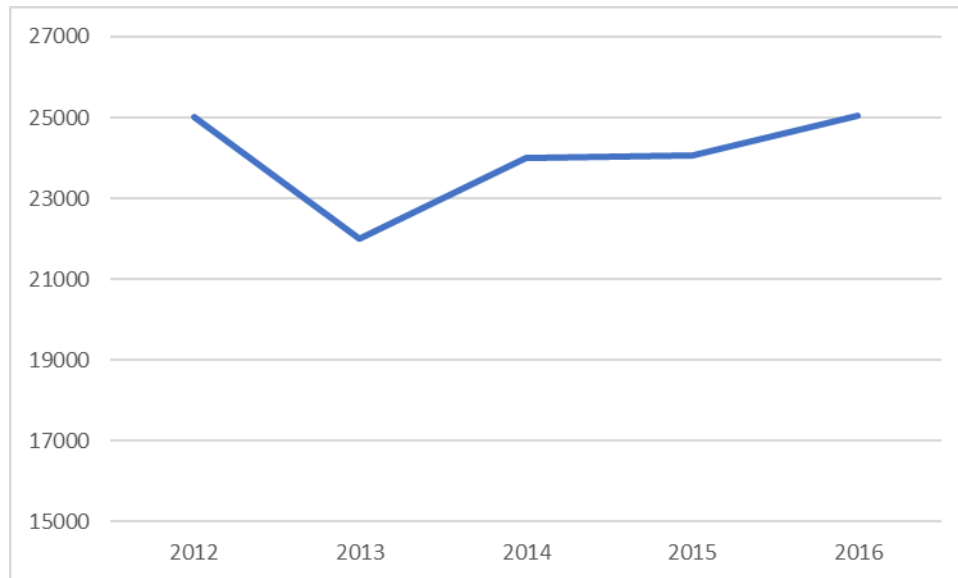

Сточни фонд, извор: Републички завод за статистику

Сточарство је у фази стагнације. Перадарство је у паду, а самим тим и производња јаја. Очекује се раст козарства у будућности, с обзиром да постоји више заинтересованих инвеститора за производњу козијег сира. Производња млијека је стабилна, што је важно за производњу сира, с обзиром да требињски и херцеговачки сиреви (сир из уља, сир из мјеха, шкрипавац) представљају незаобилазни дио гастроноске понуде.

Пчеларство

Број пчела и количина произведеног меда су константни у периоду 2012-2016. На територији Града постоји око 500 пчелара и 15 000 пчелињих друштава. Годишње се произведе 220-300 т меда.

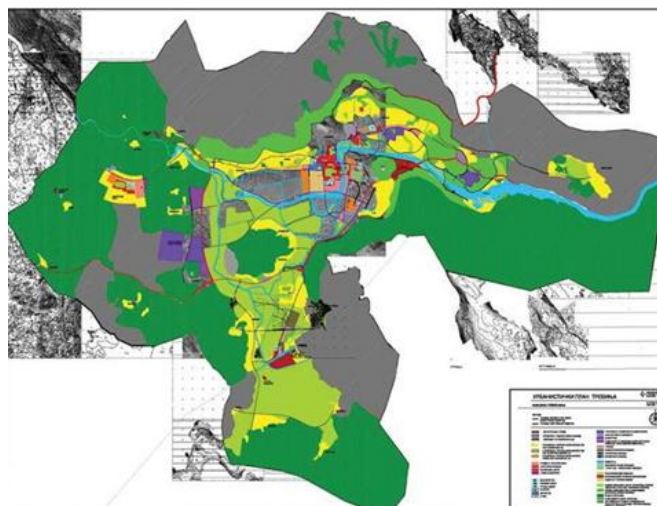
Број пчела у периоду 2012-2016, извор: Републички завод за статистику

4.1.7. Простор и инфраструктура

Планска документација

Град Требиње нема усвојен просторни план. Просторни план из 1987. године истекао је 2000. године. Урбанистичком плану 2002-2015, израђеном од стране Урбанистичког завода Републике Српске а.д, продужено је важење до 8.2.2020. године (Сл. гласник Града Требиња, бр. 03, 2016).

Урбанистички план Требиње 2020 обухвата урбано подручје Града Требиње, тј. катастарске општине Мостаћи, Гомиљани, Горица, Требиње, Нецвијеће, Арсланагића мост, Придворци, Чичево, Волујац, Бихово, дијелове катастарске општине Правица (насеља Дужи и Љубово) и дијелове катастарске општине Површ (насеља Згоњево, Буговина и Веља Гора). У односу на урбано подручје, обухват плана је проширен тако да обухвати подручја која су интересантна за ширење града, односно оснивање насеља-предграђа (подручје Драженске Горе, Петровог поља и Нецвијећа). Укупна површина обухвата Плана је 10 072 ха.

Обухват Урбанистичког плана Требиње 2020, извор: Урбанистички план до 2020. г.

Уредбе Урбанистичког плана се спроводе у простору кориштењем спроведбених планова: регулационих и зонинг планова. Спроведбени планови покривају урбано подручје Требиња, али и одређена рурална подручја, као и економске зоне, попут Града сунца. У циљу активнијег привлачења инвеститора у Град Требиње, започета је израда зонинг планова за будуће економске зоне, као што је економска зона Ново Требиње, стамбено-пословна и спортско-туристичка зона Оток и економска зона Алексина међа-Подгљивље.

Постојећи спроведбени планови:

Врста спроведбеног плана	Година доношења
Регулациони план „Абазовина – Блаце“	2007.
Регулациони план „Брегови“	2016.
Регулациони план „Брегови 2“	2010.
Регулациони план „Центар“	2007.
Регулациони план „Градина“	2007.
Регулациони план „Гробље Бањевци“	2008.
Регулациони план „Јужни градски излаз“	2010.
Регулациони план „Мокри долови“	2006.
Регулациони план „Прљача“	2007.
Регулациони план „Сјеверни логор“	2007, ревизија 2016.
Регулациони план „Стари град“	2007.
Регулациони план „Засад поље“	2004, ревизија 2016.
Регулациони план „Источни логор“	2015.
Регулациони план „Пословна зона Волујац“	2016.
Регулациони план Индустријска зона Волујац 2“	2007.
План парцелације „Тодорићи 3“	2016.
Зонинг план „Град сунца“	2016.

Постојећи регулациони и зонинг планови, извор: Одјељење за просторно уређење

Путна инфраструктура

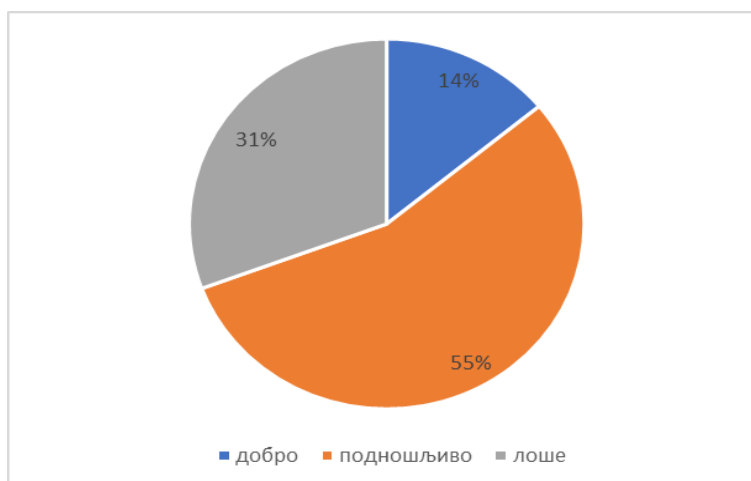
Путна мрежа на територији Града је дуга 549 км. Асфалтираних путева је 464 км (84%), а макадама је 86 км (16%).

Ред. бр.	Врста пута	Дужина (2015) у км	Дужина (2016) у км	Дужина (2017) у км
1.	Магистрални	111,5	11,5	111,5
1.1.	Асфалт	111,5	111,5	111,5
1.2.	Макадам	0	0	0
2.	Регионални	61	61	61
2.1.	Асфалт	61	61	61
2.2.	Макадам	0	0	0
3.	Локални	171	171	171
3.1.	Асфалт	106	107	107
3.2.	Макадам	65	64	64
4.	Градске улице	91,83	91,83	91,83
4.1.	Асфалт	81,5	83,5	84
4.2.	Макадам	10,33	7,33	6,83
5.	Некатегорисани	114	114	114
5.1.	Асфалт	99	100	100
5.2.	Макадам	15	14	14

Структура путне мреже, извор: Одјељење за просторно уређење

Магистралних је 111,5 км, регионалних 61 км и у ове двије категорије су сви путеви асфалтирани. На градској територији је највише локалних путева (171 км), од чега је 62% асфалтирано. Од 91,83 км градских улица, асфалтирано је 91%. Од 114 км некатегорисаних, асфалтирано је 87%.

Градска администрације је 2017. године спровела оцјењивање стања асфалтираних локалних и некатегорисаних путева на територији Града у три категорије: добро, подношљиво и лоше. Резултати оцјењивања су такви да је као добро оцијењено 25,3 км (14%), као подношљиво 99,7 км (55%), а као лоше 55,3 км (31%) путева.

Стање локалних и некатегорисаних асфалтираних путева на територији Града Требиње (2017), извор: Одјељење за просторно уређење

Када се пореде локални и некатегорисани путеви, уочава се да је стање некатегорисаних путева боље у односу на локалне. Удио некатегорисаних путева који су оцијењени као „добри“ је 24%, што је више од удјела „добрих“ локалних путева (7%). Такође, удио лоших некатегорисаних путева (26%) је мањи од удјела лоших локалних путева (34%).

На основу изнијетих података, може се закључити да је стање путне инфраструктуре на територији Требиња углавном у подношљивом стању, али да је ближе лошем него добром.

За Требиње су важни путеви којима се долази на градску територију, а који су у лошем стању и отежавају долазак у Требиње. Ради се о путевима Столац - Љубиње и Фоча – Тјентиште, као и путу Требиње – Никшић (до Ластве).

Растерећењу градског насеља од транзитног саобраћаја ће допринијети планирана изградња западне и источне обилазнице.

Путеви на територији Требиња су углавном у стању које се може оцијенити као подношљиво. Планира се изградња западне и источне обилазнице. Путеви којима се долази у Требиње (Столац – Љубиње, Фоча – Тјентиште, Требиње – Никшић, дионица до Ластве) су у лошем стању и потребна је њихова реконструкција.

Водоснабдијевање и канализација

Већински власник водоводне и канализационе мреже је Град Требиње, док је управљање повјерено ЈП „Водовод“ а.д. Требиње.

Град Требиње је добио прву водоводну мрежу 1903. године, када је имао 6 000 становника. Како се град ширио, тако је мрежа неколико пута надограђена. У посљедњих неколико година је извршено више интервенција на водоводној мрежи.

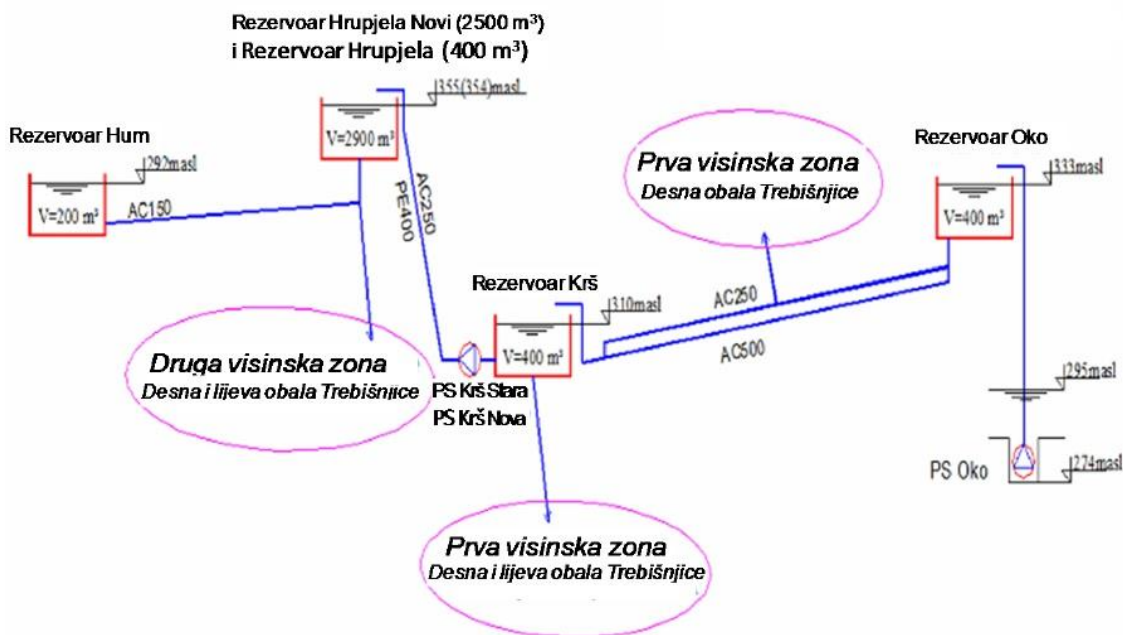

Пумпна станица Око

Данас је на водоводни систем прикључено 10 064 домаћинства и 825 комерцијалних корисника и институција, на услужном подручју од 935 ха. Број корисника је 26 300, а покривеност становништва водоводним системом је 93% (према подацима РЗС РС о попису становништва у БиХ 2013. године). Укупна дужина водоводне мреже је 160 км. За разлику од 1903. године, данас водоводни систем има 6 резервоара чија је запремина 5 900 м³. Извориште воде је у дубоком крашком врелу Око, које се налази 7 км источно од Требиња на надморској висини од 274 м. Капацитет извора је 0,5-30 м³/с и процјењује се да он неће бити „уско грло“ требињског водовода у будућности. Из извора, вода се пумпа у резервоар Око капацитета 400 м³, одакле гравитационо отиче у градски резервоар Крш у Требиње. Пречници цијеви, којим се вода дистрибуише до потрошача, су дебљине 50-600 мм. Квалитет воде је задовољавајући, иако се зна десити да се подземне воде замуће након великих киша, што је особина крашких терена. Након замућења, вода се хлорише и тиме се њен квалитет врати у задовољавајући оквир.

Водоводни систем Требиње обухвата:

- Врело, пумпна станица Око
- Резервоари Око, Крш, Хрупјела (Нови и Стари) и Хум
- Пумпне станице Крш (Нова и Стара)
- Преносни цјевоводи Д 150-500 мм
- Дистрибуциона мрежа Д 50-300 мм

Шема водоводног система

Сем главног водоводног система, на градској територији постоје још три локална водовода. У Ластви, источно од Требиња, од 1959. године постоји локална мрежа која се снабдијева водом са каптираног врела минималног капацитета од 1,5 л/с. Од резервоара, капацитета 100 м³, разведена је мрежа дужине 10 км, са цијевима пречника 25-125 мм. Мрежа је надограђена 2001. године и снабдијева водом око 500 становника.

У Љубомиру је 2010. године изграђена мрежа дужине 10 км, са пречницима цијеви између 15 и 25 мм. Вода се црпи из два бунара капацитета 5 и 10 л/с и складишти у резервоару од 100 м³. На локални водовод је прикључено око 200 становника.

У Зупцима је изграђен резервоар, као и дио мреже дужине 12 км. Водовод тренутно располаже техничком водом.

Након изградње једне коморе резервоара Крш, цјевовода од Хрупјела до Винограда, цјевовода Крш-Центар, као и резервоара Хрупјела и Подгљивље, стање резерви се може оцијенити као задовољавајуће. У Виноградима и Подворју се тренутно ради на изградњи и измјени примарних и секундарних цјевовода, те ће се након тих интервенција стање на десној обали Требишњице моћи оцијенити као добро.

Планира се изградња још два резервоара на Црквини и Полицама. Насеља сада имају воду, али немају довољан притисак, што резултује тиме да становници чекају ноћ да им дође вода.

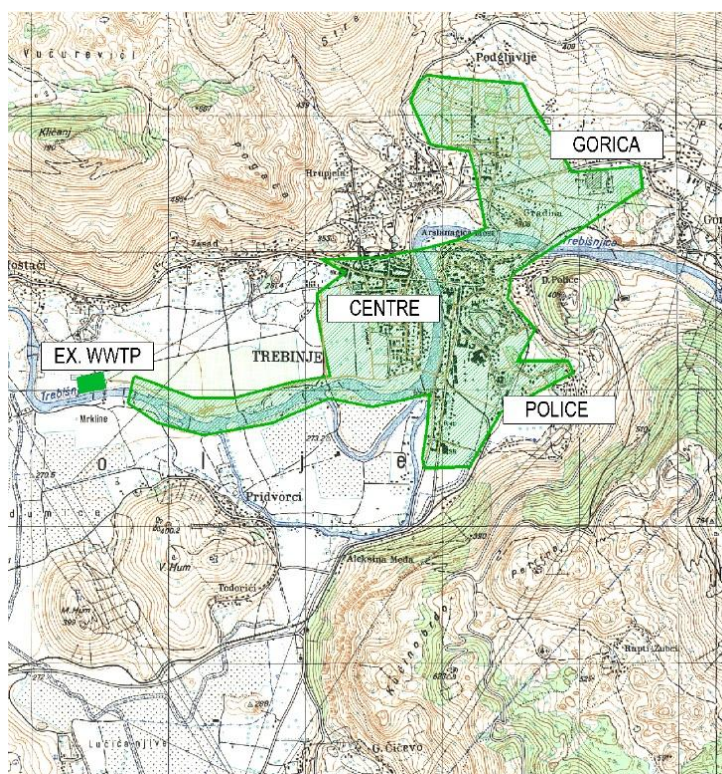
Предност водоводног система који ће убрзо бити завршен је то што ће двије обале, тј. двије водоводне зоне, бити развојене. То значи да, ако се деси квар на једној обали, у другој ће водоснабдијевање бити у реду.

И даље остаје проблем велике количине необрачунате воде (72%), што је проблем узрокован цурењем воде у дистрибутивној мрежи.

Услужна зона водоводног система

Када је ријеч о прикупљању и пречишћавању отпадних вода, у Требињу постоји сепаратни систем изграђен 1982. године. Грађен је предимензионисано, спреман да прими 85 000 корисника. Сепаратним системом је покривено 330 ха, односно 4 600 домаћинстава или 14 000 становника (48% становништва урбане зоне). На територији Града се процјењује постојање око 4 400 септичких јама.

Услужна зона канализационог система Требиње

У склопу система постоје три колектора и уређај за пречишћавање отпадних вода.

- Колектор 1 се пружа од Горице, прелази Требишњицу и преко центра се пружа дуж лијеве обале Требишњице.
- Колектор 2 служи подручју Потклисје и дијелова Хрупјела, прикључује се главном колектору на десној обали, у близини старе касарне.

- Главни колектор, протока 1 500 л/с, иде десном обалом Требишњице до уређаја за пречишћавање отпадних вода.

Отпадне воде се спроводе до главног колектора мрежом укупне дужине 39 км, да би се након третмана постојећег уређаја за пречишћавање отпадних вода испустиле у Требишњицу.

Уређај за прераду отпадних вода и испуст у Требишњицу

Насеље	Постојање канализационе мреже
Брегови	Да
Стари град	Да
Луч	Да
Центар	Да
Тини	Да
Мокри долови	Да
Виногради	Да
Засад (100 м од Средњошколског центра)	Да
Полице (дио – око болнице и старе музичке школе)	Да
Полице	Не
Хрупјела	Не
Засад	Не
Мостаћи	Не
Бањевци	Не
Градина	Не
Богданића До	Не
Терзије	Не
Подвори	Не
Мала брана	Не
Подгљивље	Не
Рупе	Не
Растоци	Не
Придворци	Не
Гељов мост	Не
Дражин до	Не

Стање канализационе мреже, извор: Одјељење за просторно уређење

С обзиром на мали проценат прикљученог урбаног становништва на канализациони систем, приоритет у даљим интервенцијама на мрежи је проширење обухвата постројења. Због лошег стања уређаја за пречишћавање отпадних вода, приоритет представља и његова реконструкција, тј. замјена технологије и грађевинска реконструкција. Средства за

реконструкцију у износу од 1,8 милиона евра су обезбијеђена и у току је процес избора најповољнијег понуђача. Овај пројекат је врло важан због квалитета воде низводно од Требиња.

Након значајнијег проширења мреже у Горици и Виноградима (2005-2009), радиле су се само мање интервенције, јер је водовод био приоритет. У току су пројекти на проширењу канализационе мреже у урбанизованом подручју. Предвиђа се завршетак канализационих система у насељу Полице (урађен је пројекат за кишну и фекалну канализацију), проширење канализације на подручју Хрупјела, Засада и Мостаћа, као и прикључење индустријске зоне у Волујцу на систем. Такође, план је да се канализациона мрежа прошири и на рурална подручја Џивар, Придворци, Гучина, Растоци и Ластва.

Стање у области водопривреде, након завршетка актуелних радова, ће бити у задовољавајућем стању. Планира се и рјешавање проблема са водоснабдијевањем Црквине и Полица изградњом два резервоара. И даље остаје проблем велике количине необрачунате воде (72%).

Што се тиче канализационе мреже, очекује се почетак реконструкције постројења за пречишћавање отпадних вода. Предстоји ширење канализационе мреже, прије свега у градском подручју.

Јавна расвјета

Јавну расвјету на територији Града можемо подијелити у три групе:

- Уже градско језгро: Јавна расвјета је постављена дуж градских улица на стубовима јавне расвјете. Напајање, мјерење и аутоматика су смјештени на ТС 10/0,4 KV у власништву дистрибуције.
- Стамбена насеља са доминантним индивидуалним стамбеним јединицама: Јавна расвјета је постављена на стубове јавне расвјете и на стубове нисконапонске мреже. Напајање, мјерење и аутоматика су смјештени на ТС 10/0,4 KV у власништву дистрибуције.
- Сеоска подручја: Јавна расвјета је смјештена на стубове нисконапонске мреже. Напајање, мјерење и аутоматика су смјештени на ТС 10/0,4 KV у власништву дистрибуције.

Врста свјетлосног извора	Укупан број
Hg 125 W	2543
Hg 250 W	71
Hg 400 W	203
Na 70 W	187
Na 150 W	77
Na 250 W	24
MH 150 W	23
MH 250 W	9
MH 400 W	109

Преглед кориштених свјетлосних извора на територији Града, извор: СЕАП, 2011

Напајање се врши из 78 трафо станица, а укупна потрошња у 2010. години је износила 2 315 330 kWh.

Иако је покривеност јавном расвјетом у Требињу и руралним насељима на задовољавајућем нивоу, потрошња електричне енергије је висока усљед кориштења превазиђене технологије (живине сијалице). Усљед старости постојећих свјетиљки (Hg 125 W), појавиле су се наслаге прашине и потамнили су одасијачи, тако да је способност њихове рефлексије зачајно умањена.

Од 2009. до 2014. је за изградњу и реконструкцију јавне расвјете на територији Града Требиње издвојено скоро милион КМ. У пракси се, приликом реконструкције и постављања нове расвјете, постављају живине сијалице, натријумове сијалице високог притиска и ЛЕД сијалице.

ЛЕД сијалице су постављене у склопу пилот пројекта на двије локације: 154 сијалице на правцу Никшићки пут – Камени мост – Душанова – стара аутобуска, и 40 сијалица на путу према Дубровнику.

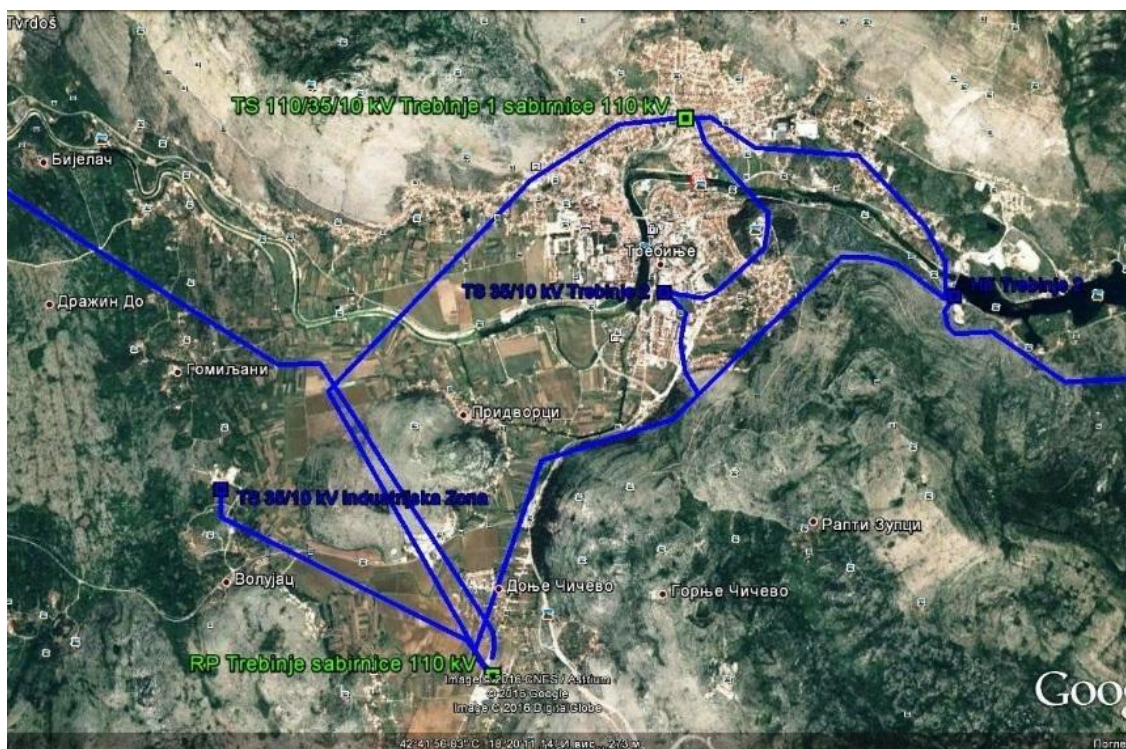
У будућности, ради енергетске ефикасности, пожељно је избор ограничити на натријумове сијалице високог притиска и ЛЕД сијалице. Не треба занемарити могућност плаћања сијалица на одложено кроз уштеде у потрошњи енергије.

Степен покривености јавном расвјетом је добар, међутим користе се живине сијалице које нису енергетски ефикасне. При реконструкцији јавне расвјете, треба користити сијалице натријума високог притиска и ЛЕД сијалице.

Електроенергетска мрежа

Напајање потрошача електричном енергијом на територији Града обезбјеђује РЈ Електро Требиње, које послује у саставу ЗП Електро Херцеговина а.д. Требиње. На електроенергетск мрежу је пријављено 13 412 домаћинстава и 1 419 субјеката у категорији остале потрошње. Потрошачи се напајају преко двије чворне тачке у власништву Електропреноса БиХ: Разводно постројење 400/220/110/35/10 kV и трафостаница 110/35/10 kV Требиње 1. Поред њих постоји пет трафостаница у власништву ЕЈ Електро Требиње: ТС 35/10 kV Требиње 2, ТС 35/10 kV Индустриска зона, ТС 35/10 kV Величани, ТС 35/10 kV Гранчарево, ТС 35/10 kV ХЕТ 2.

Покривеност и снабдијевање електричном енергијом су на задовољавајућем нивоу, међутим услед изградње нових стамбено-пословних и пословних објеката, потребно је повећати капацитете електроенергетске мреже. Неопходно је изградити нову трафостаницу Требиње 3 у Засад пољу, западном правцу ширења града, капацитета 110/35/10 kV.

Шеме трафостаница 30/10 kV и далековода 35kV

Покривеност и снабдијевање електричном енергијом су на задовољавајућем нивоу. Услед

ширења града, потребно је изградити нову трафостаницу у Засад пољу, на западном правцу ширења града.

Телекомуникације и интернет

Стање телекомуникација може се оцијенити као задовољавајуће. Покривеност мрежом стационарне и мобилне телефоније задовољава потребе становништва, привреде и институција.

Спојни оптички каблови су изграђени од телекомуникационог центра у центру Требиња до: Љубиња, Билеће, Никшића (до Клубука), Херцег Новог (до граничног прелаза Зубци) и према Волујцу.

Унутар града постоји одређени број оптичких привода, мултисервисних уређаја и базних станица.

Збирни подаци за требињску регију (Требиње, Билећа, Љубиње, Невесиње и Гацко) упућују да је број претплатника услуге интернета у сталном порасту. Нема више корисника споре и превазиђене везе дајл-ап (dial-up).

Година	Dial-up	Broadband	Укупан број претплатника
2013.	13	9 796	9 809
2014.	9	10 366	10 375
2015.	2	11 319	11 321
2016.	0	12 159	12 159

Број корисника интернета у требињској регији (Требиње, Билећа, Љубиње, Невесиње и Гацко), извор: Годишња анкета корисника РАК дозвола за пружање Интернет услуга у БиХ

У Требињу је број корисника брзог интернета (broadband) у 2015. години износио 5 895.

Број прикључака брзог интернета (broadband) у Требињу, извор: Годиша анкета корисника РАК дозвола за пружање Интернет услуга у БиХ

Процент пенетрације брзог (broadband) интернета у Требињу у 2015. је 18,7%, што је више од републичког просјека (13,47) и ставља Требиње на треће мјесто у РС (послије Бањалуке и Источног Сарајева).

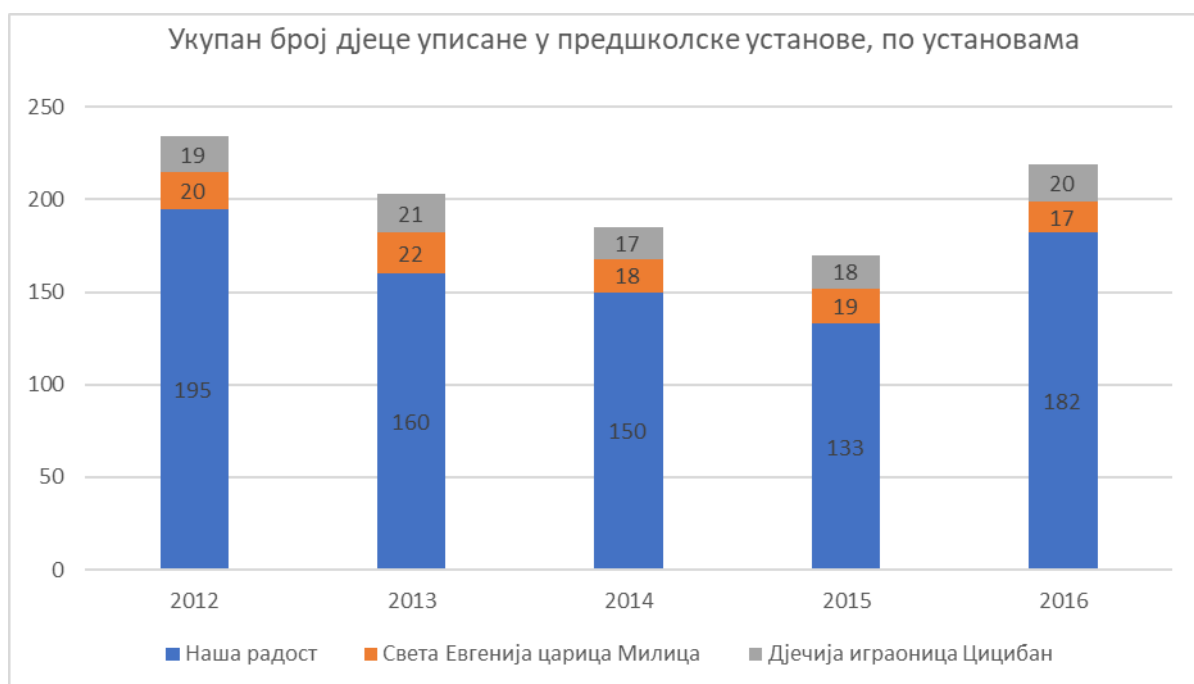
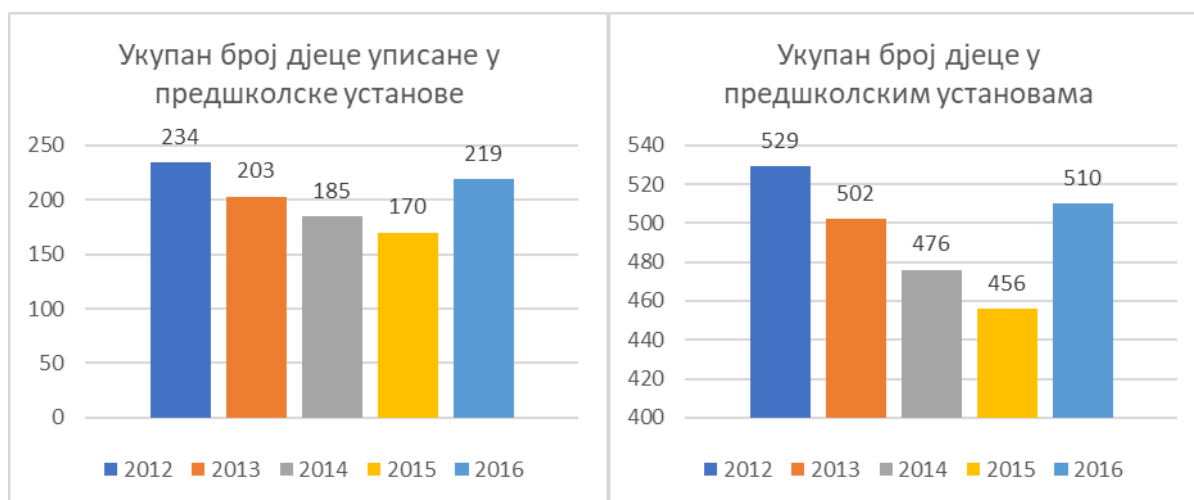
Корисницима је на располагању VDSL технологија, која пружа брзине до 100 Mbps. У изградњи је FTTH мрежа кориштењен GPON технологија, која ће корисницима преко оптичког кабла пружити теоријски неограничене брзине.

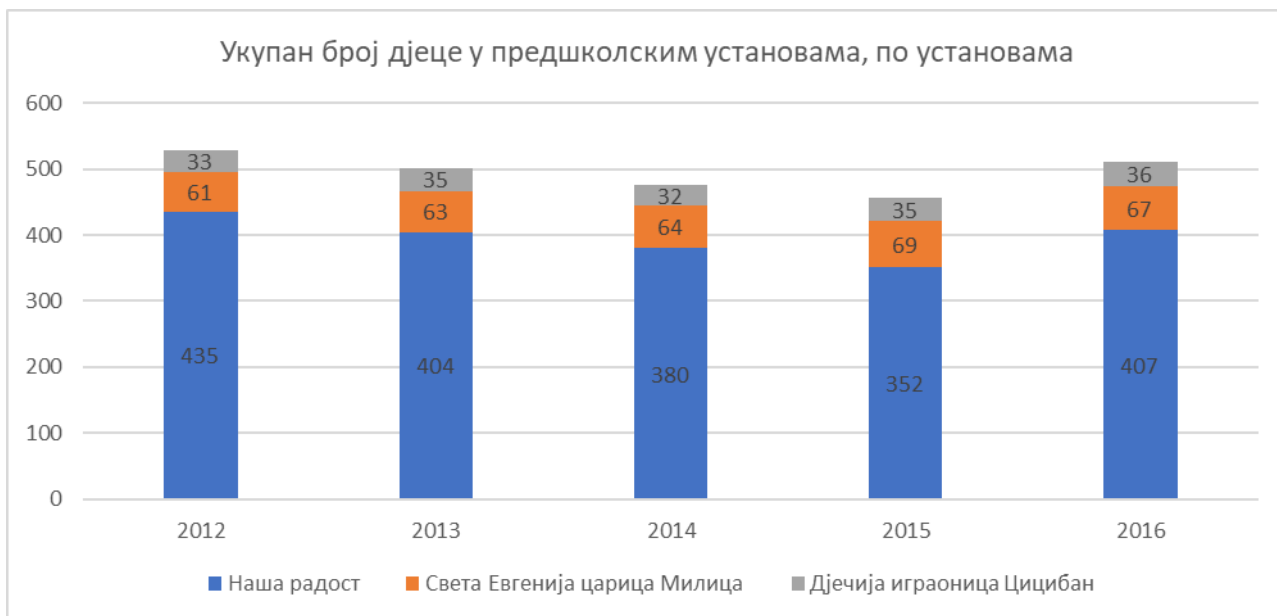
4.1.8. Друштвена инфраструктура и услуге

Стање, проблеми и изазови развоја друштвене инфраструктуре Требиња приказују се у даљем тексту по најважнијим сегментима, од образовања, преко културе, здравствене, социјалне и цивилне заштите, до спорта и невладиног сектора.

Предшколско образовање

У области предшколског образовања, на подручју града дјелују: ЈУ „Наша радост“, Вртић „Света Евгенија царица Милица“ и Дјечија играоница „Цицибан“.

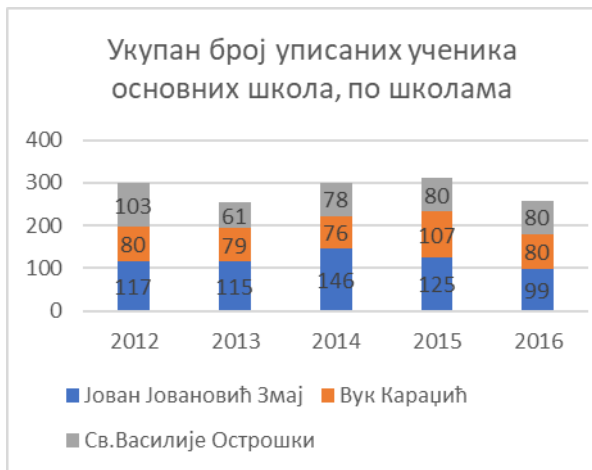
Претходни подаци, упоређени са бројем новорођене дјеце, показују да предшколске установе располажу довољним капацитетима за смјештај дјеце предшколског узраста, што може да значи да перцепција (не)могућности добијања мјеста у предшколским установама не утиче на одлуке родитеља о рађању дјеце. Такође, објекти су у добром стању, просторије су адекватно уређене и предшколске установе располажу потребним људским ресурсима. Услуге су адекватно распоређене и доступне на подручју града.

Ипак, постоји стална потреба за унапређењем дидактичких средстава. Осим тога, постоји потреба за већим степеном контроле у овој области, како би сви субјекти активни у овој области дјеловали у складу са законским одредбама.

Основно образовање

Основне школе на подручју града су: ЈУ ОШ „Јован Јовановић Змај“ ЈУ ОШ „Вук Караџић“ ЈУ ОШ „Св. Василије Острошки“.

Број уписаних ученика у основне школе одражава варијације у погледу новорођене дјеце, одржавајући се на отприлике истом нивоу као у години која је претходила реализацији досадашње стратегије (2007. године број уписаних у основну школу је био 296). Када се посматра дужи период, може се уочити смањење броја ученика, али је број ученика у посљедњих пет година стабилан. Разлози за смањење се могу тражити у наталитету и миграцијама младих који напуштају подручје Требиња.

Генерално посматрано, објекти основних школа су у добром стању и располажу физкултурним салама и вањским игралиштима. Такође, доступне су и услуге продуженог боравка. Ипак, постоје потребе за одређеним унапређењима.

ОШ Јован Јовановић Змај располаже објектом који је дијелом уређен у складу са принципима енергетске ефикасности (урађена је столарија), али потребно је урадити топлотну фасаду и кров. Такође, потребно је санирати школско двориште и обновити фасаду физкултурне сале, те направити ограду, како би се заштитио простор. Осим тога, проблем је недостатак простора, па је потребна доградња објекта у оквиру које треба ријешити и проблем недостатка опремљеног кабинетског простора, јер осим информатичког кабинета, који је такође у доста лошем стању, нису адекватно опремљени други кабинети.

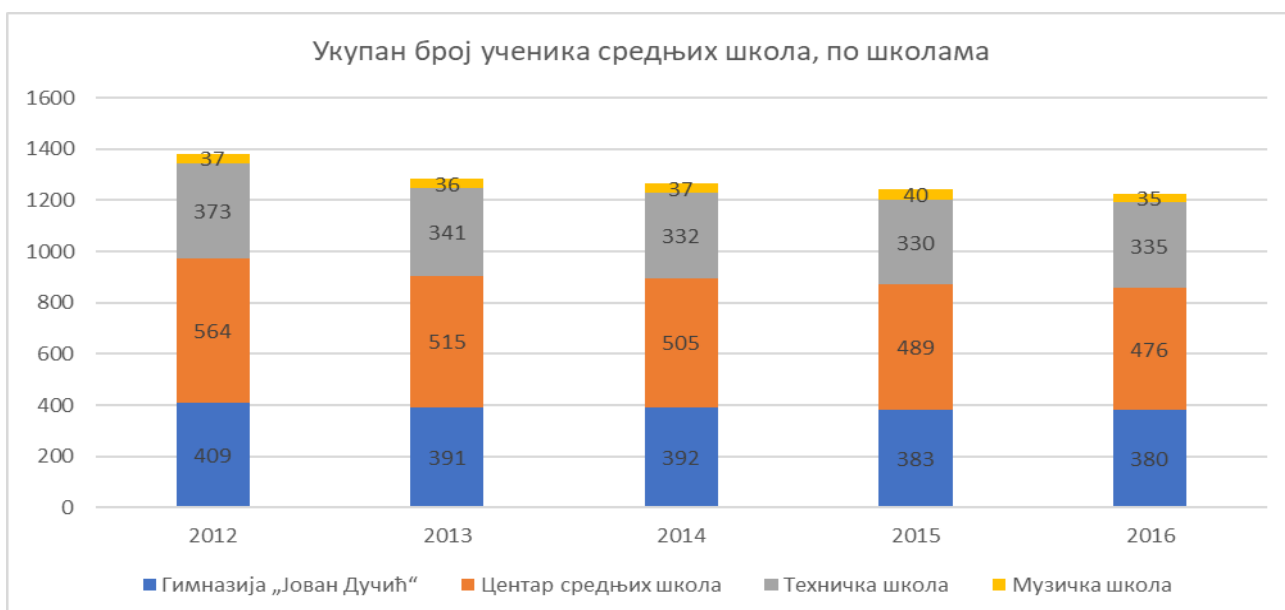
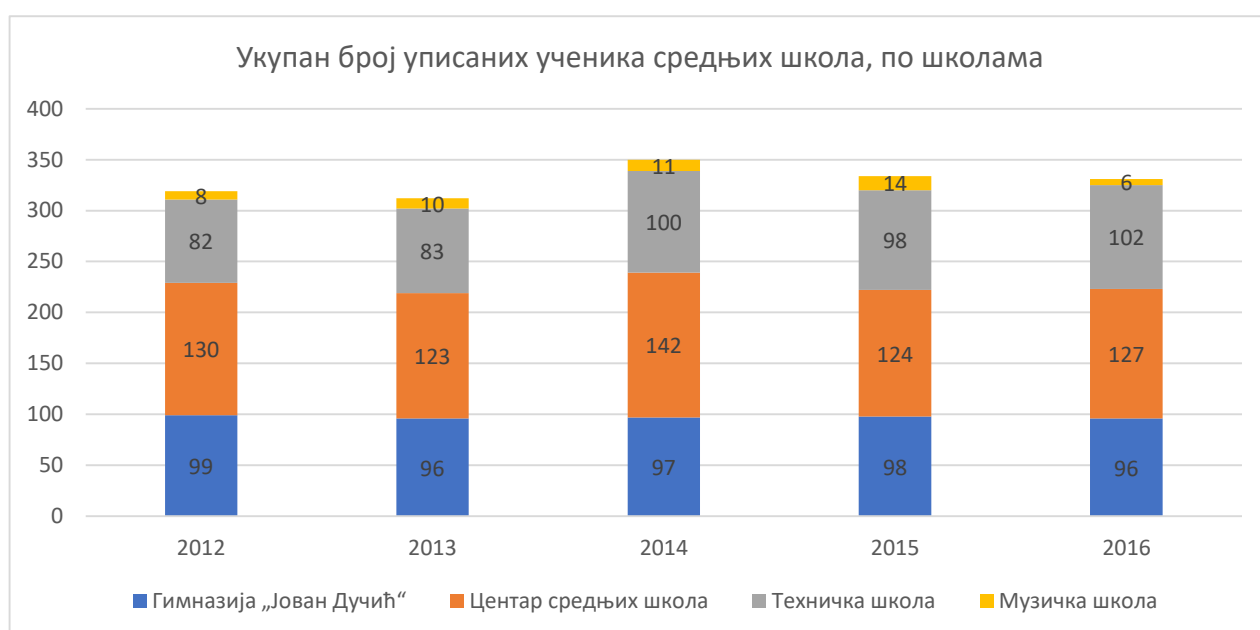
ОШ Вук Караџић располаже објектом који је у доста добром стању, јер је 2008. године објекат уређен, након тога је замијењен намјештај, те урађен систем гријања и реконструисан кров. Потребно је уредити вањски спортски терен, који је отворен и доступан и грађанима.

ОШ Свети Василије Острошки има објекат којем је потребна нова столарија и реконструкција крова.

У свим основним школама је присутан проблем неприлагођености објеката ученицима са посебним потребама, што је потребно побољшати у наредном периоду. Такође, потребно је обезбиједити видео-надзор у свим школама, укључујући школско двориште и вањске спортске терене, због тога што је било случајева оштећења фасаде и спортских терена, а раније проведене мјере постављања видео-надзора су дале добре резултате и смањиле број оштећења објеката и опреме.

Средњошколско образовање

Средње школе на подручју града су: Гимназија „Јован Дучић“, Центар средњих школа, Техничка школа и ЈУ Музичка школа.

Примјетан је тренд сталног смањења броја ученика средњих школа, и поред повремених осцилација у броју уписаних ученика (скок броја уписаних средњошколаца у 2014. години). Ради се о наставку тренда какав је забиљежен и у периоду 2004-2007. година.

Гимназија Јован Дучић и Центар средњих школа раде у истој згради и користе исту физкултурну салу. На објекту су уређени кров и столарија, а потребно је уређење фасаде, мокрог чвора и паркинга. Постоји намјера да се изгради нова зграда за Гимназију Јован Дучић, за коју је обезбијеђено земљиште, али потребна су велика средства за изградњу објекта која још нису обезбијеђена.

Центар средњих школа нуди смјерове економија, право и трговина, угоститељство и туризам, пољопривреда и прерада хране, те здравство, за које углавном постоји интересовање, а усклађени су у знатној мјери са потребама привреде. Сви смјерови имају практичну наставу и успостављена је сарадња са више од 30 приватних предузећа, посебно са субјектима у угоститељству и прехрамбеној индустрији, али постоји простор за даље унапређење сарадње са привредним субјектима у области воћарства, као и у осталим областима у циљу унапређења практичне наставе. Допунска дјелатност је образовање одраслих у 14 занимања формалног образовања. Такође, постоји потреба за обезбјеђивањем простора за ресторан угоститељске школе, док је кадар већ расположив. Осим тога, потребно је земљиште или пластеник за извођење практичне наставе пољопривредног смјера.

Техничка школа образује ученике у четири струке: саобраћај, електротехника, машинство и обрада метала и геодезија и грађевинарство. Фискултурна сала није адекватно ријешена, потребно је обновити кров, обновити и опремити кабинет информатике, те опремити радионице за практичну наставу.

Музичка школа изводи наставу на два одсјека, вокално-инструментални и теоретски одсјек.

Постоји потреба за сталним радом на усклађивању образовних програма са потребама привреде, у складу са новом привредном структуром на подручју Требиња. Сарадња средњих школа у планирању уписа ученика је већ успостављена, као и сарадња са Заводом за запошљавање, Привредном комором и Градском управом. Потребно је унаприједити сарадњу са привредним субјектима у Требињу. Такође, постоји потреба за промовисањем техничких занимања и рада у индустрији, како би се повећао број уписаних ученика и обезбиједили кадрови потребни за развој привреде. Осим тога, потребно је санирати систем гријања у средњим школама.

ЈУ Дом ученика Требиње је смјештен у адаптираној згради касарне и простор је адекватан. Дом пружа услуге смјештаја и за учеснике културних и спортских манифестација.

Високошколске установе и број уписаних студената

На подручју града Требиња дјелују три јавне високошколске установе: Факултет за производњу и менаџмент, Академија ликовних умјетности и Висока школа за туризам и хотелијерство, као и Студијски центар приватног Универзитета за пословни инжињеринг и менаџмент из Бањалуке.

Уписани студенти према општини пребивалишта, за подручје града Требиња

2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015
893	955	928	930	963

Уписани студенти према сједишту високошколске установе, за подручје града Требиња

2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015
487	562	519	545	554

Дипломирани студенти према општини пребивалишта, за подручје града Требиња

2011	2012	2013	2014	2015
119	152	154	110	141

Дипломирани студенти према сједишту високошколске установе, за подручје града Требиња

2011	2012	2013	2014	2015
90	74	82	57	86

Извор: Статистички годишњак РС 2015

Објекти у којима раде високошколске установе су у добром стању. ЈУ Студентски центар је у склопу бивше касарне и објекат је такође у добром стању. Ипак, постављање справа за вјежбање на отвореном на простору на којем су смјештени факултети би додатно унаприједило услове за рекреативне активности студената, али и осталих грађана Требиња.

Постоји потреба за унапређењем сарадње високошколских установа са привредом. Осим тога, понуда смјерова високошколских установа у Требињу није у потпуности усклађена са потребама локалне привреде. Настојања да се отвори одјељење Пољопривредног факултета нису била успјешна. Притом, недостатак већег броја факултета се сматра једним од узрока одласка младих из Требиња.

На подручју Требиња су у адекватној мјери доступне услуге предшколског образовања. Основне школе располажу инфраструктуром и људским ресурсима и потребне су само релативно мање интервенције на унапређењу инфраструктуре. Средње школе такође располажу адекватном инфраструктуром и на постојећим објектима су потребна само одређена унапређења и набавка опреме за извођење практичне наставе. Потребно је даље унапређење сарадње са привредом, првенствено у извођењу практичне наставе и истраживања потреба привреде за кадровима како би уписна политика могла бити усклађена са развојем локалне привреде. Важно је нагласити потребу за промоцијом смјерова који образују ученике за рад у индустрији, како би се обезбиједио довољан број кадрова за развој локалних предузећа. У Требињу је доступно и високо образовање, али је потребно усклађивање понуде са потребама привреде и унапређење сарадње високошколских установа са привредом.

Град културе

Требиње посједује јединствену културну традицију и завидну културну инфраструктуру. Културна традиција Требиња заснива се првенствено на институцијама, на манифестацијама и на културним прегаоцима.

Институције културе на територији града Требиња су: „Музеј Херцеговине“, ЈУ „Народна библиотека“, ЈУ „Културни центар“, ЈУ „Центар за информисање и образовање“ и ЈУ „Дом младих“.

Од институција, *Музеј Херцеговине*, основан 1952. године, заузима посебно вриједно мјесто. Једна је од ријетких установа ове врсте комплексног типа у РС, са сталним поставкама. Спада у најрепрезентативније музејске установе у БиХ. Око 70% културне баштине РС налази се на простору који својим дјеловањем покрива Музеј Херцеговине.

Народна библиотека Требиње основана је још 1954. године. Има опште-образовни профил, јер служи задовољавању културних потреба и стручном усавршавању грађана Требиња и околине. Од 1993. године има статус матичне библиотеке за Источну Херцеговину. Посебно благо ове библиотеке представља Дучићев легат, са више од 5400 вриједних и ријетких библиотечких јединица.

ЈУ Културни центар и ЈУ Центар за информисање и образовање формирани су као посебне установе одлуком Скупштине града 2013. године од претходно јединствене ЈУ Центар за информисање и културу. Центар за информисање и образовање обавља функцију институционалног носиоца локалног информисања, издавањем листа *Глас Требиња* (основаног још 1952. године) и кроз *Радио Требиње* (основан 1975. године). Културни центар је један од најважнијих носилаца културног живота Требиња, кроз организовање и продукцију бројних културних манифестација. Кључна инвестиција¹² у домену културне инфраструктуре била је реконструкција Културног центра, најважније културне институције града, чиме су створене одличне претпоставке за још бољу реализацију традиционалних требињских манифестација, те за осмишљавање и реализацију нових манифестација.

Културне манифестације представљају важан дио друштвеног живота Требиња и знак специфичне препознатљивости овог града у ширем духовном и физичком окружењу. Најпознатије су *Дучићеве вечери поезије*, најзначајнија културна манифестација Источне Херцеговине и један од највећих празника стиха цјелокупне српске поезије, које се одржавају сваке године већ више од четири деценије. Лауреати Дучићеве награде су најзначајнија имена савремене српске поезије. Манифестација *Требињске љетње свечаности* (од 2017. године са новим називом *Требињско културно љето*) одвија се сваке године од маја до октобра, презентујући и промовишући највиша достигнућа у култури и развој културно-умјетничког аматеризма у општини Требиње. У оквиру ове сезонске манифестације одржавају се: Дјечији музички фестивал «Звон звонке пјесме», Фестивал позоришних аматера «Фестивал фестивала», смотра професионалних позоришта, смотра фолклора.

Преглед манифестација у области културе и број посјетилаца су дати у сљедећој табели, по календарском годишњем реду.

Р. бр.	Назив манифестације	Број учесника
1.	Традиционално обиљежавање Бадње вечери	20
2.	Дочек Православне Нове године	10
3.	Светосавске свечаности	100
4.	Манифестације у склопу обиљежавања Славе Града	
5.	Требињско културно љето	
6.	Концерт поводом 8. марта	30
7.	Дучићеве вечери поезије	50
8.	Дучићев дан	
9.	Фестивал забављача за дјецу	15-20
10.	Ноћ Музеја	
11.	Звон звонке пјесме	50
12.	Вајарска колонија	
13.	Традиционална изложба професора и сарадника АЛУ Требиње	
14.	Конференција беба	30
15.	Видовданске свечаности	40
16.	Фестивал фестивала ¹³	50-70
17.	Требињски дани фотографије	30-100
18.	Фестивал медитеранског и европског филма ¹⁴	

¹² Турска агенција за међународну сарадњу и развој (ТИКА) уложила је око 4 милиона КМ у реконструкцију и опремање Културног центра.

¹³ У 2017. години биће 60. година одвијања ове манифестације.

¹⁴ Ова манифестација отпочела је од 2010. године и, уз мање прекиде, прерасла такође у традиционалну културну требињску манифестацију.

19.	Требињска гитаријада	30-40
20.	„Из устанка ницаше слобода“	20-30
21.	Ликовна колонија Ластва	

Осим радом и подршком културних установа, оваква бројност и разноврсност културних манифестација омогућена је бројношћу и разноврсношћу удружења.

На територији града Требиња тренутно дјелују следећа удружења из области културе: ГКУД „Алат-Swisslion“ Требиње, КУД „Херцеговина“ Петрово Поље, Ансамбл националних игара „Јован Дучић“ Требиње, Гусларско друштво „Војвода Недељко Видаковић“, Сабор српских гуслара и пјесника „Светосавље“, Удружење гуслара и епских пјесника „Војвода Лука Вукаловић“, Књижевна заједница „Јован Дучић“, Мјешовити хор „Трибуниа“, Камерни хор Херцеговачке Грачанице „Свети Роман Слаткопојац“, Етно група „Захумље“, Културна сцена „Мале ствари“, Удружење ликовних умјетника Источне Херцеговине „Милорад Ђоровић“, Фото-кино клуб Требиње, Плесни клуб „Марис-Dinесо“, Алтернативни клуб и сцена „Зоран Радмиловић“, Удружење „Ђирилица“, Савез студената Академије ликовних умјетности, Удружење грађана италијански културни клуб „Леонардо“, Удружење ликовних стваралаца „РИЗБА“, Књижевно удружење „Сусрет“, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.

Постоји могућност да се, ангажовањем ресурса Академије умјетности и укључивањем становништва које има вјештине за израду сувенира и сличних производа стечене радом у индустрији, као што је текстилна индустрија која је у Требињу била развијена, обогати туристичка понуда и остваре виши приходи од туризма.

Иако култура представља можда и најважнији дио идентитета Требиња и једну од кључних полуга развоја новог економског профила града, још увијек нису ријешени кључни проблеми развоја ове области, међу којим су најутицајнији следећи: превелика зависност од све оскуднијих буџетских и спонзорских средстава; недовољна умреженост, сарадња и координација релативно великог броја културних институција и организација; недовољна истраженост и промоција завичајне културне баштине.

Здравствена заштита

Требиње је регионални здравствени центар и има важну улогу у лијечењу и заштити здравља становништва Источне Херцеговине. Услуге из области здравствене заштите у Граду Требињу обезбеђују се путем:

- ЈЗУ Општа болница Требиње,
- ЈЗУ Дом здравља Требиње, у склопу кога послују следеће амбуланте:
- 8 амбуланти породичне медицине,
- 1 амбуланта у служби хитне медицинске помоћи,
- 1 амбуланта у хигијенско епидемиолошкој служби,
- 1 амбуланта у центру за ментално здравље,
- 1 амбуланта у центру за базичну рехабилитацију,
- 1 амбуланта у педијатријској служби,
- 1 амбуланта у гинеколошкој служби,
- 3 стоматолошке амбуланте.

Такође, на подручју града дјелују следеће здравствене установе:

- 10 стоматолошких амбуланти,
- 2 амбуланте за ултразвучну дијагностику,
- 1 педијатријска амбуланта,
- 2 офталмолошке амбуланте.

Број и квалификациона структура запослених					
Квалификација	Дец. 2012.	Дец. 2013.	Дец. 2014.	Дец. 2015.	Дец. 2016.
1. Доктори медицине	19	19	18	12	11
2. Доктори специјалисти	17	17	18	22	21
3. Стоматолози	8	8	9	9	9
4. Више мед. сестре (техничари)	11	11	11	10	17
4.2.Средње мед. сестре (техничари)	65	61	62	63	57
УКУПНО МЕДИЦИНСКИХ РАДНИКА	120	116	118	116	115
УКУПНО НЕМЕДИЦИНСКИ РАДНИЦИ	35	35	35	34	39
УКУПНО ЗАПОСЛЕНИ РАДНИЦИ	155	151	153	150	154

Укупан број љекарских прегледа				
2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
163.741	168.185	169.420	176.360	181.911

Може се уочити повећање броја љекарских прегледа, а подаци показују да су најчешће болести система крвотока.

Општа болница има 4 операционе сале, од тога 2 са општом анестезијом (РС процјена угрожености од елементарне непогоде и друге несреће, 2013: 176).

У оквиру Института за јавно здравство Републике Српске, који обавља социјално-медицинску, хигијенско-еколошку, епидемиолошку и микробиолошку здравствену дјелатност, дјелује регионални центар Требиње (Извор: РС процјена угрожености од елементарне непогоде и друге несреће, 2013: 174).

Број и организација тимова су у складу са бројем становништва и покривеност територије Требиња здравственим услугама је добра. Кадар је изузетно стручан, али постоји већи број запослених него што је потребно. Такође, дио опреме је застарио и постоји потреба за новом опремом, то јест за 4D ултразвучним апаратом, аутомобилима за превоз пацијената, те опремом за физикалну и стоматолошку службу. Осим тога, постоји потреба за унапређењем енергетске ефикасности објеката.

Имајући у виду развој туризма на подручју Требиња, те близину туристичких дестинација у Хрватској и Црној Гори, може се рећи да постоји могућност повезивања здравствених услуга и туристичке понуде, чиме би туристичка понуда била богатија, приходи од туризма виши, а био би остварен и допринос рјешавању проблема незапослености стручњака здравствене струке.

Број осигураника (Фонд здравственог осигурања Требиње)

2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
29.645	29.228	29.009	29.109	29.140

Може се рећи да је на подручју Требиња развијена комплетна мрежа за пружање здравствених услуга. Потребна је набавка савремене опреме, чиме би био побољшан квалитет здравствених услуга. Такође, потребно је размотрити могућност повезивања здравствених услуга са туристичком понудом Требиња.

Број корисника и издвајања из социјалне заштите (основна и проширена права) за 2012, 2013, 2014, 2015, и 2016 годину.										
Врста права	Године									
	2012.		2013.		2014.		2015.		2016.	
	Бр.ко-исника	Износ	Бр.ко-рисника	Износ	Бр.ко-рисника	Износ	Бр.ко-рисника	Износ	Бр.ко-рисника	Износ
Законска	946	679.720	1199	1.118.447	1284	1.216,664	1211	1.316.505	1271	1.334.630
Проширена	1154	138.848	791	267.206	1201	260.780	1121	256.546	887	234.172

Када је у питању социјална заштита, може се рећи да је развијена у складу са промјенама које су се десиле на подручју Требиња. ЈУ Центар за социјални рад обезбјеђује социјалну заштиту и координира активности субјеката у области пружања социјалних услуга и подршке. Град Требиње проводи мјере пронаталитетне политике, чиме се настоји побољшати стање у којем су изражени негативан природни прираштај и старење становништва. Основан је Центар за дјецу са сметњама у развоју, који обезбјеђује подршку за око 30 младих са посебним потребама. На подручју Требиња ради и Дом пензионера.

С друге стране, није формирано радно тијело за социјалну заштиту, што је законска обавеза и што је потребно урадити у наредном периоду. Такође, потребно је унаприједити дјеловање субјеката који пружају подршку социјално угроженим категоријама становништва у погледу успостављања прецизних и ажурних евиденција, координације, критеријума додјеле помоћи и другим аспектима рада. Такође, потребно је унаприједити приступ објектима и прилагодити саобраћајнице особама које имају проблеме у кретању. Осим тога, потребно је завршити израду Стратегије развоја социјалне заштите.

На подручју града дјелују следећа удружења из области здравствено-социјалне заштите: Удружење родитеља дјецe и омладине са посебним потребама „Сунце нам је заједничко“, Удружење породица са проблемом стерилитета „БЕБЕ“, Удружење дијабетичара, Међуопштинска организација савез слијепих и слабовидних Требиње-Љубиње, Удружење параплегичара, обољелих од дјечије парализе и осталих тјелесних инвалида регије Требиње, Савез инвалида рада, Удружење ампутираца, Креативни центар, Удружење „Нада“, Удружење пензионера, Црвени крст, Удружење „Соната“, Удружење грађана „Дјечији дневни центар“, Удружење псоријатичара. Удружења сарађују са Центром

Подаци из области ПИО

Ред. бр.	Год.	Корисници старосне пензије	Корисници инвалидске пензије	Корисници породичне пензије	Укупан број пензионера	Просјечна пензија
1.	2012	3.777	1.824	1.941	7.542	322,00 КМ
2.	2013	3.870	1.795	1.962	7.627	331,67 КМ
3.	2014	3.943	1.769	1.938	7.650	353,00КМ
4.	2015	4.028	1.736	1.928	7.692	359,50 КМ
5.	2016	4.171	1.693	1.924	7.788	359,30 КМ

Укупан број пензионера у 2016. години на нивоу града је 7.788 корисника, од којих су најбројнији корисници старосне пензије са 53,6%, затим слиједе корисници породичне пензије са 24,7% и корисници инвалидске пензије са 21,7%. Просјечна пензија (за 7.788 пензионера) за

град Требиње, у 2016. години износила је 359,3 КМ, по извјештају Фонда за ПИО РС – Филијала Требиње. Однос запослених лица и пензионера је 1,06 : 1. У 2016. години број пензионера се повећао за 1,2% у односу на претходну годину, док је просјечна пензија на нивоу града остала иста у односу на претходну годину. (Извор: Информација о основним показатељима финансијског пословања привреде града Требиња у 2016. години).

Социјална заштита на подручју Требиња је у складу са промјенама у локалној заједници. Издавају се значајна средства, али је потребно унапређење база података и координације рада субјеката у овој области.

Спортске организације и активности

Спорт је добро развијен и организован кроз рад клубова из многих популарних екипних спортова, као што су фудбал, кошарка, џудо, карате, рукомет, атлетика и пливање. У граду дјелује 46 спортских клубова, друштава и удружења.

Број чланова спортских клубова

2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.
1.781	1.838	1.978	2.313	2.100	2.356	2.593

На подручју града тренутно дјелују сљедећи спортски клубови: Фудбалски клуб „Леотар“, Кошаркашки клуб „Свислион ИАТ Леотар“, Џудо клуб „Леотар“, Атлетски клуб „Леотар“, Пливачки клуб „Леотар“, Рукометни клуб „Леотар“, Жен.рукометни клуб „Леотар“, Карате клуб „Требиње“, Карате клуб „Леотар+“, Жен.фуд.клуб „Леотар-тех“, Веслачко друштво „Требишњица“, Стонотениски клуб „Свети Сава“, Одбојкашки клуб „Леотар“, Куглашки клуб „Требишњица“, Жен.кош.клуб „Требиње ОЗ“, Клуб малог фудбала „Леотар“, Кик бокс и бокс клуб „Леотар“, Аеро клуб „Требиње“, Мото клуб „ТНТ“, Пеинтбол клуб „Арена“, Ронилачки клуб „Посејдон“, Стрелачки клуб „Леотар РВИ“ Требиње, Планинарско друштво „Вучји Зуб“, Клуб борилачких спортова, Тениски клуб „Тини“, Шаховски клуб „Леотар+“, Омладински кошаркашки клуб „Леотар“, Ауто картинг клуб „Леотар“, Пикадо клуб „Требиње“, Омладински одбојкашки клуб „Леотар“. (Подаци за 2013. годину).

Постојећи садржаји пружају веома добре услове за припреме спортиста за такмичења. Кошаркашки камп *AND 1 – Дејан Бодирога* сваког љета окупља више стотина младих учесника из десетак земаља свијета, уз присуство најбољих тренера европске кошарке.

Кључна започета инвестиција која треба да битно унаприједи спортску инфраструктуру је изградња затвореног базена.

Средства Буџета Града Требиње планирана за спорт у 2017. години износе 885.000,00 КМ.

Ипак, потребно је уредити више терена за рекреативне спортске активности на отвореном, намијењене становништву свих старосних група. Такође, потребна је промоција и повећање доступности спортских садржаја у сарадњи образовних институција и клубова.

У Требињу дјелује значајан број спортских клубова који окупљају велики број чланова. У наредном периоду је потребно радити на даљој популаризацији спорта, првенствено рекреативних активности, те унаприједити услове за бављење спортом за грађане Требиња.

Развој цивилног друштва

Сектор цивилног друштва је развијен. Педесетак невладиних организација покрива скоро све сегменте друштвеног живота: од афирмације дјечијих, омладинских и женских интереса, до права пензионера, избјеглих и расељених лица, окупљања лица којима је потреба помоћ, итд.; од бриге о природној и културно-умјетничкој баштини, до модерних игара, обука, умјетности, одрживог и економског развоја.

У цивилном сектору предњаче омладинске организације у Граду Требињу: Омладинска задруга ОЗ, плесни клуб Maris-dinoco, Студентска организација Факултета за производњу и менаџмент, Омладински покрет за развој Требиња и омладинске организације БАТ, Центар за креативност и иницијативу, Центар за едукацију и развој младих, Корак напријед, Центар за развој омладинске политике, Одред извиђача, Фото-кино клуб, Омладински центар, Форум младих, Hertz-fest, Лидер, Искра и Вратите нам осмјех.

Чини се да и даље важи главни закључак претходне анализе у погледу сектора цивилног друштва, да *изазов побољшања сарадње и развој цивилног друштва, као важног чиниоца нове развојне парадигме Требиња, лежи подједнако и пред јавним и пред цивилним сектором. Озбиљније анализе прилика и баријера за развој невладиног сектора могу да буду добра подлога за сагледавање могућности за његов активнији и већи допринос друштвеном и економском напретку Требиња.*

Поред наведених података о броју НВО на подручју Требиња, потребна је изградња капацитета за припрему и имплементацију пројеката финансираних из екстерних извора, као што су ЕУ и донаторски фондови, гдје посебну пажњу треба посветити сарадњи субјеката у локалној заједници који имају капацитет за пројекте и субјеката специјализованих за дјеловање у посебним областима која могу прецизно да лоцирају проблеме. Наиме, поред знатног броја организација, капацитети и сарадња нису довољно развијени, што има за посљедицу усмјереност НВО на локални буџет за финансирање пројеката и релативно низак ниво активности одређеног броја организација. Изградња капацитета за кориштење екстерних извора финансирања би смањила притисак на локални буџет, допринијела одрживости локалних НВО, те олакшала имплементацију развојних иницијатива.

Сектор невладиних организација је развијен у погледу броја области које су обухваћене дјеловањем НВО. Међутим, потребна је изградња капацитета за припрему и имплементацију пројеката финансираних из ЕУ и донаторских фондова, како би се смањила зависност НВО од локалног буџета, те привукла додатна средства за реализацију развојних пројеката.

Градска управа у фази трансформације

Градска управа је фази интензивног прилагођавања према три групе захтјева, односно стандарда:

- усклађивања са стандардима у погледу броја запослених према новом Закону о локалној самоуправи;
- испуњавања стандарда BFC (Business Friendly Certification) у погледу подручја погодног за инвестирање и привлачног за инвеститоре;
- испуњавања стандарда управљања квалитетом, према захтјевима ISO 9001, у погледу корисничке оријентације и пружања услуга.

Испуњавање и одржавање ових стандарда омогућиће Градској управи да успостави нову врсту организационе културе, са ефикаснијим пружањем услуга и транспарентнијим радом, тако да може да одигра кључну улогу у предвођењу и координацији развоја Требиња у наредном периоду.

Градска управа је у процесу усклађивања броја запослених са Законом о локалној самоуправи и испуњавања стандарда за BFC и ISO сертификацију. Даља изградња капацитета је усмјерена на управљање развојним процесима и координацију активности како са субјектима у Требињу, тако и са релевантним субјектима из окружења.

4.1.9. Стање животне средине

Анализом стања животне средине у Требињу обухваћене су сљедеће тематске области:

- Енергетска ефикасност,
- Цивилна заштита и ризици од непогода,
- Водни ресурси,
- Стање шумских екосистема,
- Управљање отпадом и
- Утицај локалне економије на животну средину, са заштићеним природним добрима.

Стање зрака није анализирано, јер не постоји регистар у који се евидентира квалитет зрака на подручју Града Требиња, а расположиве информације (без одговарајућих података) су недовољне за било какву озбиљнију анализу. Слична констатација се односи и на стање земљишта.

Енергетска (не)ефикасност

Основни документ којим су дефинисане смјернице развоја области енергетске ефикасности је Одрживи енергетски акционе план Града Требиња (енг. Sustainable Energy Action Plan - SEAP). Наведени план је донијела Скупштине општине Требиње, на сједници одржаној 07.12.2011. године, а на основу прихваћене Иницијативе Повеље градоначелника (енг. The Covenant of Mayors Initiative) о смањењу емисије CO₂ за најмање 20% до 2020. године. Иницијатива Повеље Градоначелника усвојена је Одлуком Скупштине општине Требиње, на сједници одржаној 30.12.2010. године.

Овим планом је предвиђено да се за 22% смањи емисију гаса CO₂ у 2020. години у односу за усвојену референтну 2001. годину.

Приоритетне области смањења емисије CO₂ су области зградарства, јавне расвјете и обновљивих извора енергије. Главне активности су:

- Повећање енергетске ефикасности објеката у власништу Града Требиње;
- Подстицање грађана и потенцијалних инвеститора на грађење енергетски ефикаснијих стамбених и привредних објеката;
- Замјена постојећих сијалица јавне расвјете са енергетски ефикаснијим сијалицама;
- Подстицање грађана на веће кориштење енергије сунца и геотермалне енергије;
- Стварање подстицајних услова за инвеститоре у области примјене енергије сунца, вјетра и хидроенергије.

Активности дефинисане овим акционим планом су предвиђене до 2020. године, те су подијељене по секторима и подсекторима према пропозицијама „Споразума градоначелника Европских градова“.

Саставни дио Плана је базни инвентар гасова за подручје Града Требиња. Он се састоји из два прегледа и то:

- потрошња енергената на подручју Града Требиња изражена у MWh и
- еквивалатна емисија гаса CO₂ за обрачунату потрошњу енергената.

Као референтна година за израду базног инвентара емисије CO₂ за Град Требиње изабрана је 2001. година. Монитор емисије се ради сваких четири године од године усвајања Плана, тако да је 2016. године урађен моторинг емисије CO₂ за Град Требиње за 2015. године. Потрошња енергије и емисија CO₂ за Град Требиње је категорисана у складу са званичном методологијом за израду наведених планова.

У сљедећој табели дат је компаративни преглед потрошње енергената и емисије CO₂ за 2001. и 2015.

Врста енергента	Укупна потрошња у [MWh]		Разлика	Укупна емисије CO ₂ у [tCO ₂ екв. емисије]		Разлика
	2001. г.	2015.г.		2001. г.	2015.г.	
1	2	3	3/2	4	5	5/4
ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА	81887	97679	119 %	68048	81174	119 %
НАФТА-ЛОЖ УЉЕ	392	3783	965 %	109	1056	968 %
НАФТА-ДИЗЕЛ	37989	43364	114 %	10144	11579	114 %
НАФТА-бензин	25087	33673	134 %	6247	8385	134 %
УГАЉ	8268	6212	75 %	2857	2150	75 %
БИОМАСА - ДРВО	41414	37159	90 %	16690	14975	90 %
Управљање отпадом	0	0	0	3021	5551	183 %
Управљање отпадним водама	0	0	0	2677	1806	67 %
УКУПНА ПОТРОШЊА	195037	221870	114 %	109787	126676	115 %

У наставку је кратки преглед реализованих пројеката енергетске ефикасности у периоду од 2012. до 2017. године.

Ред. бр.	Назив пројекта	Период реализације
1.	Доношење Одрживог енергетског акционог плана Требиња (СЕАП)	2010-2012. год.
2.	ЕМИС пројекат	2011-2012. год.
3.	ДЕЛТЕР пројекат	2011-2012. год.
4.	Пилот пројекат – замјена живиних силијалица јавне расвјете са ЛЕД лампама	2012-2013. год.
5.	Реконструкција вањских отвора на објекту ЈУ „Дом младих“ Требиње	2013-2014. год.
6.	Реконструкција грејног котла са мазута на пелет.	2014. год.
7.	Уградња централног гријања у објекат вртића „Горица“ – ЈУ „Наша радост“ (Пројекат „Зелени економски развој“ -УНДП)	2015. год.
8.	Повећање ефикасности јавне расвјете примјеном ЛЕД технологије	2015. год.
9.	Реконструкција вањских отвора на Средњошколском центру Требиње	2016. год.
10.	Пројекат "Изградимо зелени имиџ".	2016. год.
11.	Замјена котла на угаљ са котлом на пелет – вртић „Брегови“ – ЈУ „Наша радост“	2016. год.
12.	Реконструкција објекта ЈУ“Културни центар“ - Требиње	2016-2017. год.
13.	Пројекат „Пројекат енергетске ефикасности“ – Студентски центар, Факултет за производњу и менаџмент и Академија ликовне умјетности.	2016-2017. год.

Посматрајући област енергетске ефикасности на подручју Града Требиња може се закључити:

- Да је потрошња енергента на подручју Града Требиња у 2015. години у односу на референтну 2001. годину повећана за 13,75% или 26 833 MWh. Са друге стране, повећана је емисија CO₂ за 15,38% или 16889 [tCO₂]. Дошло је до повећања потрошње свих енергента сем угља, чија се потрошња смањила за 25%, што се може објаснити промјенама у технологијама гријања. Све више се користе системи за гријање на електричну енергију и пелет. Потрошња електричне енергије за хлађење током љетњих мјесеци достиже ниво потрошње електричне енергије за гријање.
- Што се тиче реализације пројеката енергетске ефикасности и структуре финансирања,

може се закључити да је издвајање властитих средстава минимално. То говори да се приликом формирања годишњих буџета није поклањала довољна пажња пројектима енергетске ефикасности. Да се више властитих средстава издвојило за ове намјене, ефекти улагања и остварене уштеде у потрошњи енергената би били значајнији.

- У наведеном периоду реализована су и два пилот пројекта енергетске ефикасности из области јавне расвјете. Позитивне показатеље примјене ЛЕД технологије јавне расвјете неопходно је искористити за реализацију већих пројеката овог облика и потпуну реконструкцију система јавне расвјете.
- Употребу информационог система за газдовање енергијом неопходно је проширити на све јавне установе. Систем је потребно унаприједити да се омогући онлајн (online) праћење потрошње енергената.
- Примјени обновљивих извора енергије у објектима јавне управе није посвећена довољна пажња. Неопходно је у наредном периоду посветити више пажње примјени обновљивих извора енергије у објектима јавне управе, и створити подстицајне услове за њихову примјену од стране грађана и привредника.
- Осим систематизованог једног радног мјеста за енергетску ефикасност, нису урађени додатни напори на успостављању Енергетског савјета Града Требиња. Задатак савјета би била периодична анализа реализације Одрживог енергетског плана Града Требиња, подстицање и развој повољног окружења за пројекта енергетске ефикасности, састављање извјештаја о имплементацији, као и друге сродне активности.

Цивилна заштита

На нивоу локалне самоуправе систем цивилне заштите је организован преко Градске управе Града Требиња.

Рад Цивилне заштите Града Требиња дефинисан је одговарајућом законском легислативом и посебним актима Града Требиња:

- Статут Града Требиња („Сл.гласник Града Требиња“ број 2/13, 5/14, 6/15 и 3/16),
- Правилник о организацији и систематизацији радних мјеста Административне службе Општине Требиње („Сл.гласник Града Требиња“ број 05/09, 04/10, 01/11, 06/11, 01/12, 07/12, 08/12, 02/13, 02/14, 06/14, 12/14, 03/15, 07/15, 03/16, 06/16, 08/16, 09/16, 10/16, 11/16, 13/16 и 14/16).

Чланом 30. Статута Града Требиња („Сл.гласник Града Требиња“ број 2/13, 5/14, 6/15 и 3/16), дефинисани су послови Града Требиња у области заштите грађана и материјалних добара од елементарних и других већих непогода и то на начин да Град:

- доноси програм развоја цивилне заштите у области заштите и спасавања,
- доноси план заштите од пожара за подручје Града,
- организује цивилну заштиту и заштиту од пожара,
- спроводи мјере цивилне заштите и заштите од пожара,
- одређује превентивне мјере за случај непосредне опасности од елементарних и других већих непогода,
- планира и утврђује изворе финансирања и извршавања задатака цивилне заштите и заштите од пожара, оснива штабове, јединице и одређује повјеренике цивилне заштите,
- одређује мјере за ублажавање и отклањање непосредних посљедица од елементарних и других већих непогода,

- одређује привредна друштва и друга правна лица која су обавезна да донесу планове заштите од пожара и друга општа акта, у складу са законом и планом заштите Града од пожара,
- доноси одлуку о формирању Штаба за ванредне ситуације и
- обавља и друге послове из области цивилне заштите и заштите од пожара, у складу са законом.

Наведене послове обавља Одсјек за цивилну заштиту у оквиру Одјељења за општу управу Градске управе Града Требиња. У оквиру наведеног Одсјека тренутно је систематизовано 14 радних позиција на челу са Шефом одсјека.

Одсјек за цивилну заштиту врши стручне, управне и друге послове који се односе на:

- откривање, праћење и спречавање опасности које могу настати од природних и других несрећа,
- осматрање и обавјештавање о пријетећим опасностима и давање упутстава за заштиту и спашавање,
- обучавање и оспособљавање снага цивилне заштите,
- организовање и опремање снага цивилне заштите,
- позивање и активирање снага цивилне заштите,
- ублажавање и отклањање штетних дјеловања и посљедица природних и других несрећа до осигурања основних услова за живот.

Задатке цивилне заштите обављају грађани, државни органи, привредна друштва и друга правна лица, службе, јединице и повјереници цивилне заштите у складу са својим правима и обавезама, као и друге хуманитарне и невладине организације.

Најзначајнији субјекти Цивилне заштите су следећи субјекти:

- Штаб цивилне заштите Града Требиња, на чијем челу је Градоначелник Града Требиња,
- Територијална ватрогасна јединица Требиње (која је организационо засебна организациона јединица унутар Градске управе Града Требиња),
- Добровољно ватрогасно друштво Ластва,
- специјализоване јединице цивилне заштите које се ангажују по потреби,
- јединице цивилне заштите већих привредних колектива (нпр. јединица цивилне заштите ЈП „Хидроелектране на Требишњици“ - Требиње),
- привредне организације са својом опремом и механизацијом.

У оквиру Одсјека организован је Центар за осматрање, узбуњивање и обавјештавање, чији је рад обновљен 2012. године. Центар је повезан са бројем телефона за случајеве опасности и узбуњивања 121. Овај Центар је активан 24 сата. Тренутно је за обављање послове овога Центра ангажовано 8 извршилаца.

Основне области дјеловања Цивилне заштите Града Требиња у периоду од 2012-2017. су биле:

- Заштита и спасавање од пожара,
- Заштита и спасавање од поплава,
- Заштита и спасавање од снијега и сњежних падавина,
- Заштита и спасавање од неексплодираних убојних средстава (НУС),
- Осматрање, обавјештавање и упозоравање,
- Остале активности (чишћење ватропожарних стаза, транспорт унесрећених, осигурање догађаја од пожара и др).

Посматрајући област цивилне заштите на подручју Града Требиња може се закључити:

- Систем цивилне заштите је организован у складу са законском легислативом.
- Припадници цивилне заштите су ангажовани у превенцији и санирању свих врста непогода на подручју Града Требиња.
- Најчешћи ризик са којим се сусрећу припадници цивилне заштите Требиње су шумски пожари. У складу са тим највећа улагања финансијских средстава намјењених цивилној заштити су у ватрогасну опрему и механизацију.
- Неопходна су већа улагања у опрему и механизацију за све специјализоване јединице Цивилне заштите Требиње, нпр. додатна специјализована опрема за ватрогасну јединицу, опрема и едукација за јединицу за спасавање на води и под водом, опрема и едукација јединице за спасавање на неприступачним теренима и др.
- Неопходно је подизати свијест грађана о важности њиховог учешћа и доприноса у систему цивилне заштите Града Требиња.

Ризици од непогода

На основу извјештаја о раду Цивилне заштите може се закључити да су најчешћи ризици од непогода сљедећи:

- ризик од шумских пожара током љетњих мјесеци,
- ризик од поплава у периоду од октобра до маја,
- ризик од суше у току љетњих мјесеци,
- ризик од снијега и сњежних падавина током зимског периода,
- ризик од неексплодираних убојних средстава.

У периоду од 2012. до 2017. године најчешћа непогода на подручју Града Требиња били су пожари. У наведеном периоду евидентирано је 227 пожара, опожарена је површина од 32 361 хектара и процјењена је штета од 3 251 546 КМ.

На подручју Града Требиње је у посљедњих 15 година било 466 шумских пожара, док је процјењена опожарена површина износила 59 344,17 хектара. Опожарено је 1.097.299,90 м³ дрвне масе, од чега 80% случајева представља физиолошки оштећена (стабла ће се омладити), а само 20% је тотално уништена дрвна маса.

Када је ријеч о узрочницима пожара, може се сматрати да је то најчешће љуски фактор. Процјењује се да је 99% пожара изазвано од стране човјека, намјерно или ненамјерно. Томе је допринијела слаба свијести људи о заштити шума и животне средине. Свакако треба напоменути и глобално загријавање и пораст просјечних годишњих температура као значајан фактор честих избијања пожара.

Пожари у протеклом периоду, а поготово они из 2003, 2007. и 2011. године значајно су смањили зелени покривач херцеговачког крша. Из године у годину као последица губитка шуме и шумског покривача значајно расте површина неподесна за пошумљавање и искориштавање. Посебну пажњу треба посветити заштити површина под високим шумама које заузимају свега 3,92% укупнош шумског покривача на подручју Града Требиња. Предност треба дати више превентивном заштитном дјеловању пошто је јако тешко гасити пожар у високим шумама ради тежине, комплексности и неприступачности самог терена као и недостатка воде за гашење.

Шумске културе сврстане су у I степен опасности од пожара и њиховом чишћењу и одржавању посвећује се посебна пажња. Заједно са високим шумама оне имају приоритет у гашењу.

Иако 80% шума у државном власништву чине шибљаци и голети који су економски потпуно безвриједни, те површине представљају еколошки право богатство на кршу. Сваки грм на карстном терену је изузетно важан у пречишћавању ваздуха, везивању тла, спречавању ерозије и регулисању водног режима.

Пожари су претежно приземног карактера гдје гори шибљак и ниско растиње. Према степену угрожености од шумских пожара шуме, шумска подручја се разврставају у сљедећих пет група: I група (врло велика), II група (велика), III група (умјерена), IV група (мала) и V група (врло мала).

Процјена степена угрожености се ради узимајући у обзир сљедеће параметре: вегетација, антропогени фактор, клима, станиште (матични супстрат и врста земљишта), орографија и шумски ред и уређеност састојине.

У сљедећој табели дата је процјена степена угрожености шуме и шумског покривача у државном власништву на подручју Града Требиња по привредним јединицама коју је урадио ЈП "Центар за газдовање кршем" - Требиње.

Привредне јединица	СТЕПЕН УГРОЖЕНОСТИ					
	I	II	III	IV	V	Σ
П.Ј.Штировник- Бијела гора	58,50 [ha]	388,50 [ha]	14649,00 [ha]	3908,90 [ha]	0	19004,90 [ha]
	0,31 %	2,04 %	77,08 %	20,57 %	0	100 %
П.Ј.Љубомир	8,50 [ha]	29,00 [ha]	13683,50 [ha]	4786,50 [ha]	0	18507,50 [ha]
	0,04 %	0,16 %	73,94 %	25,86 %	0	100%
П.Ј.Требињска шума	0 [ha]	6976,40 [ha]	372,00 [ha]	1474,00 [ha]	0	8822,40 [ha]
	0%	79,07%	4,22%	16,71 %	0	100%
П.Ј.Попово поље	0 [ha]	3033,50 [ha]	744,00 [ha]	2425,00 [ha]	0	6202,50 [ha]
	0%	48,91%	12,00%	39,09%	0	100%
Укупно Град Требиње	67,00 [ha]	10427,40 [ha]	29448,50 [ha]	12594,40 [ha]	0	52537,30 [ha]
	0,12 %	19,85%	56,05%	23,98%	0	100%

Као што се из приложеног види, највећи проценат обухватају шуме сврстане у III степен угрожености од пожара.

Такође, на подручју Града Требиње, у Привредним јединицама Штировник - Бијела гора и Љубомир, шуме у државном власништву су већином сврстане у III степен угрожености од пожара, а у Привредним јединицама Требињска шума и Попово поље преовладава II степен угрожености од пожара.

На подручју Града Требиње, шуме у приватном власништву су већином сврстане у III степен угрожености од пожара, а због необраслог земљишта има доста шума које су сврстане у IV степен угрожености од пожара.

На основу претходно наведених података у погледу ризика од непогода може се закључити:

- Неопходно је завршити израду документа *Процјена угрожености од елементарних непогода и других несрећа за Град Требиње*, те на основу њега урадити друге оперативне планове за смањење ризика од непогода.
- Потребна су већа издвајања за унапређење система цивилне заштите, посебно на плану превентивног дјеловања.
- Шумски пожари су најчешћи ризик од непогода на подручју Града Требиња. О томе најбоље говори велики проценат опожарених површина на подручју Града Требиња. Опожарене површине су подложне убрзаном процесу ерозије што као последицу има све веће површине неплодних голети. Стога се заштити од шумских пожара треба посветити више пажње и одвојити већа улагања у људе и опрему.

- Најчешћи узрок шумских пожара је људски фактор. Кривци најчешће нису познати. Ако се и пронађу, санкције су занемариве. Стога је неопходно да се превентивном посвети више пажње, времена и средстава.

Стање у погледу водних ресурса

Територија Града Требиња располаже са значајним водним ресурсима, како подземних тако и површинских вода. Оне, усљед сложене геолошке грађе и значајних количина падавина, стварају посебна хидролошка својства. Обласни ријечни слив ријеке Требишњице износи 1.980 km² и припада медитеранском сливу. У њеном сливу налази се 13 водотока са сливном површином већом од 10 km² (Требишњица, Око, Сушица, Брова, Буков поток, Обод, Кључка ријека, Мушница, Јасеничка ријека, Улињска ријека, Грачаница, Рајића поток и Трновац). Све до шездесетих година XX вијека, ријека Требишњица била је највећа понорница у Европи, а можда и у свијету. Систематичнија и интензивнија испитивања квалитета вода ријеке Требишњице почињу 50-их и 60-их година XX вијека и указују да постоје могућности вишенамјенског коришћења вода, као најзначајнијег природног ресурса на овоме простору. Изградњом хидроелектрана у Гранчареву 1968. године и у Горици 1981. године, измјењен је природни режим Требишњице. Од 1974. године почиње систематско узимање узорака. Анализа је обављао Завод за јавно здравље БиХ из Сарајева, а од 1983. године ове анализе обавља Служба за лабораторијска испитивања ХЕТ-а. На основу ових података, физичко-хемијских и биолошких анализа, може се закључити да већина параметара задовољава вриједности које су за Требишњицу прописане Уредбом о класификацији вода и категоризацији водотока („Сл. Гласник Републике Српске“ број 42/01). Наиме, према категоризацији водотока Републике Српске, чл. 28 Уредбе предвиђа да ријека Требишњица низводно од бране треба да задовољава услове прописане за II класу водотока. Међутим, мале вриједности протицаја и повећан садржај нутријената често спушта воде Требишњице низводно од градског пречистача до III класе¹⁵. Индикатори бактериолошког загађења површинских вода повремено су присутни у свим дијеловима, али најизраженији су низводно од градског пречистача.

Јавна установа „Воде Српске“, у циљу провођења Закона о водама, поштујући донесене планске документе припрема План управљања обласним ријечним сливом ријеке Требишњице.

Када је у питању пречишћавање отпадних вода из система јавне одводње, град посједује сепаратни систем којим је покривено 45% градске популације и главни колектор удаљен 3 km од града. У току су пројекти који предвиђају усавршавање и проширење водоводне и канализационе мреже на нивоу града, као и самог колектора.

На основу претходне анализе стања водних ресурса на подручју Града Требиња може се закључити:

- Град Требиње располаже значајним водним ресурсима.
- Посебно се истиче ријека Требишњица са акумулацијом Требиње.
- Тренутно најзначајнији аспект искориштавања водних ресурса на подручју Града Требиња је искориштавање њеног хидро-енергетског потенцијала.

¹⁵ Овај проблем настао је приликом израде пројекта постојећег пречистача којим је предвиђено разблаживање воде која се послје пречишћавања испушта у реципијент са захтјевом да је у сушном периоду $Q_{\text{мин}}=8\text{м}^3/\text{с}$, што је у супротности са водопривредном дозволом и дефинисаним протоком. Зато посебну пажњу наведеном проблему треба обратити приликом планиране реконструкције пречистача.

- Процент искориштења хидро-енергетског потенцијала ће се значајно повећати завршетком пројекта „Горњи хоризонти“. Завршетком овога пројекта значајан дио вода горњег слива ријеке Требишњице би се довео у акумулацију Билећа, и на даљем паду од 400 м енергетски би се користио до мора, преко већ изграђених хидроелектрана ХЕ Требиње 1, ХЕ Требиње 2, ХЕ Дубровник и ПХЕ Чапљина.
- Квалитет и издашност подземних и површинских вода на подручју Града Требиња нису довољно искориштен за производњу воде за пиће, наводњавање пољопривредних површина и туристичку промоцију активности на води (риболов, спортови на води и сл).
- Потребно је посебну пажњу посветити заштити вода од загађења, јер ће чиста вода у будућности добити све више на значају, посебно као посљедица индустријализације, развоја потрошачког друштва и наглих климатских промјена.
- Неопходно је посветити се заштити приобалног подручја ријека Требишњице и Сушице од нелегалне урбанизације кроз доношење адекватних просторних планова и благовремене контроле поштовања истих.
- Ради очувања постојећих водних ресурса, неопходно је успостављање заштићених водних подручја намјењених за рекреацију, риболов, купање и резервоаре питке воде.
- Потребно је изградити нове и реконструисати постојеће постројење за прераду отпадних вода, са циљем обухвата цијелог урбанизованог подручја града Требиња канализационом мрежом.

Стање шумских екосистема

На основу података ЈП „Центра за газдовање кршом“ – Требиње, на подручју Града Требиња под шумама и шумским покривачом се налази 68 648 хектара, од чега је већина државно власништво, тј. 76%.

У наредној табели је представљен преглед површина шума и шумског земљишта у државном и приватном власништву по категоријама, и то:

Ред. бр.	Категорија шуме и шумског земљишта	Државно власништво		Приватно власништво	
		Површина у [ha]	Учешће у [%]	Површина у [ha]	Учешће у [%]
1.	Високе шуме	2061	3,92	541,26	3,36
2.	Шумске културе	219	0,42	2,36	0,01
3.	Изданачке шуме	2874	5,47	13455,65	83,52
4.	Површине подесне за пошумљавање и газдовање	43885	83,53	2073,50	12,87
4.1.	Шибљаци	30560	69,64	992,28	6,16
4.2.	Голети	13325	30,36	1081,22	6,71
5.	Површине подесне за пошумљавање и газдовање	3488	6,64	37,82	0,23
6.	Узурпације	11	0,02	0	0
	УКУПНО	52538	100	16110,59	100

На подручју Града Требиња у категорији високих шума које се налазе у државном власништву највише су заступљене шуме букве и црног бора. Њихова заступљеност је само 3,9% и најчешће се појављују као мјешовите. Код изданачких шума највише су заступљене шуме храста, цера, јасена и граба. Високих и изданачких шума у државном власништву је мало и налазе се углавном на неприступачним теренима. Највећи дио површине прекривају шибљаци и голети, а пожари који се најчешће појављују на овим подручјима настају управо у шибљацима, тако да

се опожарена површина повећава из године у годину. Код високих шума у приватном власништву највише су заступљене шуме букве, шуме црног бора, шуме храста китњака и осталих лишћара, шуме цера и осталих лишћара. Код изданачких шума заступљене су шуме букве, храста и осталих лишћара, као и деградирани изданачке шуме. Стање шума у приватној својини је доста боље, јер су боље чуване и његоване, тј. шумски ред се дјелимично спроводи.

Како би побољшали заштиту преосталог шумског богатства, врши се чишћење опожарених површина, пошумљавање и подизање нових шума. Приликом пошумљавања пожаришта, примјењувају се шумско-узгојне мјере као превентивне мјере заштите од пожара, остављањем против-пожарних пруга и мијешањем лишћарских и четинарских врста. Правилним распоредом садње садница лишћара и четинара смањује се настанак, интезитет и ширење евентуалних пожара.

Избјегава се садња само четинарских врста дрвећа-монокултуре, јер четинарске врсте имају шишарке које у себи садрже лакозапаљиву смолу, па приликом пожара долази до фрцања истих и преноса пожара са једног на друго мјесто.

Податак да је од 2002. до 2016. године евидентирано 466 пожара, опожарено 59.344,17 хектара шумског покривача и процјењена штета од 5.344.006,00 КМ говори о томе да шумски пожари сваке године униште значајне површине под шумама и шумским покривачом.

Као последица претходно наведеног долази до ерозије тла и стварања голети и неподобних површина. Посебно су угрожене високе шуме чији је проценат на подручју Града Требиња веома мали. Како би се смањиле последице пожара неопходно је повећати улагања у санацију пожаришта и брзом пошумљавању наведених површина ради спречавања ерозије тла и уништавању постојећих екосистема.

На основу прегледа напада шумских штеточина и биљних болести на шумски покривач са подручја Града Требиња, евидентно је да су најугроженије четинарске шуме. Оне су нападнуте од стране боровог четника и болести сушења узрокованих присутношћу гљиве *Thyriopsis halepensis* и *Sphaeropsis sapinea*.

У периоду од 2009. до 2016. године извршено је пошумљавање 38,5 хектара, извршено попуњавање на 23 хектара, санација пожаришта на 39,94 хектара и одржавање пошумљених површина на 2,15 хектара. Пошумљавање се најчешће радило са четинарским културама. Упоредјујући ове површине са укупном опожареном површином, недвосмислено се може закључити да су наведене површине несразмјерно мале, те да су потребна већа улагања у овој области.

На основу претходно наведених података у вези стања шумских екосистема може се закључити:

- Процент високих шума је веома мали и најчешће смјештен у тешко приступачним теренима, тако да њихово економско искориштавање најчешће не би било рентабилно.
- Највећи проценат шумског покривача чине шибљаци и голети који су у државном власништу. Са економског гледишта они су потпуно безвриједни, док са еколошког представљају право богатство крша. Стога је такође њиховој заштити треба такође посветити више пажње и улагања.
- Потребно је значајно повећати улагања у систем заштите од шумских пожара.
- Шуме и шумски покривач су угрожени од биљних болести и штеточина. Поред борбе против пожара, ово би требало да буде друга не мања важна активност у борби за очување постојећих шума и шумског покривача.
- Упркос тешким еколошким последицама шумских пожара на стање шумског покривача, значајна површина је и даље погодна за пошумљавање. Упоредјујући опожарене површине

са пошумљеним види се несразмјеран однос у корист опожарених површина. Узимају у обзир значај шума и шумског покривача на карстним теренима, треба изнаћи више финансијских средстава за улагања за нова пошумњавања и попуњавање постојећих пошумљених површина.

Управљање отпадом

Отпад, као један од притисака на околину, настаје као посљедица свих људских активности и у свим привредним дјелатностима, па се може рећи да је отпад посљедица људске егзистенције.

Послови управљања комуналним отпадом на територији Града Требиње повјерени су комуналном предузећу Комунално А.Д, а огледају се у скупљању и депоновању отпада на санираној градској депонији Ободина. Депонија Ободина смјештена је у околи села Горње Чичево на 4 километра од центра града. То је стара градска депонија на којој су 2008. године, кроз пројекат који је финансиран од стране фондова Европске уније, реализовани радови на санацији постојећег стања и изградњи нове санитарне депоније. Нова санитарна депонија је ограђена са контролом приступа, а депоновани отпад се прекрива слојем пјешчано-шљунчаног материјала, чиме је елиминисана могућност избијања пожара.

Довоз отпада на депонију врши се специјалним возилима (ротопресе и возила за превоз контејнера). Депоновани отпад се гура, планира и равна специјалном машином (булдожер), а затим дјелимично засипа расположивим материјалом (земља, камен, јаловина, грађевински отпад-шут, итд). Како се отпад не засипа у потпуности, догађају се случајеви избијања пожара који нису у потпуности контролисани. У процесу прикупљања отпада не врши се његова селекција, тако да не постоје услови за рециклажу.

Количине одложеног отпада у периоду од 2012. године до 2016. године кретале су се просјечно 7 266 – 9 015 t годишње. Структура отпада је сљедећа: пластика 30%, крупни отпад 20%, грађевински отпад 20%, органски отпад 5%, папир 5%, електрични отпад 2%, животињски отпад 1%, остало 15%. За збрињавање других врста отпада власници отпада су дужни склопити уговор са правним лицем које има дозволу за обављање потребне дјелатности у оквиру управљања отпадом посебних токова. Број корисника који су обухваћени прикупљањем отпадом на подручју Града Требиња је 11 051, и то 10 191 у урбаном подручју и 860 у руралном подручју, тј. цијело урбано подручје и већина приградских насеља.

Појединачни покушаји да се уведе селективно скупљање отпада није заживјело. Током 2013. године у Требињу потписан је меморандум о сарадњи између „ECO-PRESS SYSTEM“ д.о.о. Источно Сарајево, привредног друштва које се бави пословима управљања отпадом, и Града Требиње. Град Требиње је обезбиједио услове за постављање опреме за балирање пет материјала, на локалној депонији, као увод за изградњу рециклажног дворишта. Овај пилот пројекат функционисао је мање од годину дана због чињенице да је Требиње мали град и да су капацитети отпада недовољни за функционисање и исплативост оваквог постројења.

Капацитети постојеће депоније су при крају, тако да већ треба планирати нову инвестицију проширења постојеће депоније, изградњу локалне депоније или формирање регионалне депоније.

У току је формирање санитарне регионалне депоније, чијим ће успостављањем престати да функционише градска депонија. Највјероватнија локација регионалне депоније је општина Гацко - Метиљаве долине. Изградња депоније биће финансирана из кредитних средстава, док је Студија изводљивости пројекат Европске комисије и биће финансиран из ИПА средстава.

На основу расположивих информација у погледу управљања отпадом може се закључити:

- Највећи дио урбане зоне и приградских насеља је покривен системом за прикупљање отпада. Узимајући у обзир чињеницу да на наведеном подручју живи већина становника Града Требиња може се сматрати да је покривеност подручја Града Требиња системом сакупљања отпадом задовољавајућа.
- Сакупљени отпад се одлаже на санитарну депонију која испуњава стандарде за његово одлагање. Али, са друге стране, може се примјетити да је рок коришћења и капацитет депоније при крају те да нема разврставања отпада ради рециклаже, тј. одрживог управљања отпадом. Ради тога неопходно је обезбједити финансијска средства за проширење постојећих капацитета депоније или успостављање нове локалне или регионалне депоније. Треба уложити напоре на изналажењу адекватног рјешења за селекцију у рециклажу сакупљеног отпада на подручју Града Требиња.
- Треба обезбједити услове за одлагање или уништавање специфичног отпада као што су медицински или анимали отпад у оквиру постојеће, или планиране регионалне депоније.
- Потребно је активније и континуирано подстицати и подржавати активности на подизању свијести грађана Требиња о важности успостављања система одрживог управљања отпадом и њиховом значајном доприносу у поменутом систему.
- Потребно је наставити стална улагања у опрему и механизацију за прикупљање, обраду и одлагање отпада.

Утицај локалне економије на животну средину

У вези са утицајем економије на животну средину може се закључити:

- Да се не располаже са релевантним евиденцијама и подацима на основу којих би се могла урадити адекватна процјена утицаја локалне економије на животну средину на подручју Града Требиња.
- Да се процјена утицаја локалне економије на животну средину тренутно једино може извести на основу индиректних параметара, као што су квалитет површинских и подземних вода на подручју Града Требиња, структуре привредних организација и врсте производње, количине и структуре отпада, броја и структуре прије нарушавања животне средине еколошком инспектору и сл.
- Да се на основу расположивих података, са посебним освртом на број и структуру издатих еколошких дозвола од стране Градске управе Града Требиња, може закључити да на подручју Града Требиња нема тешких загађивача животне средине.
- Од већих потенцијалних загађивача животне средине могу се издвојити постројења „Swisslion“ АД Индустрија алата Требиње. Узимајући у обзир квалитет воде ријеке Требишњице после наведеног постројења може се закључити да је штетни утицај рада овога постројења незнатан.
- Да постојање фарма кока носилца, свиња, крава и др., рибњака те објеката за клање стоке и прераду меса поставља питање адекватног постројења за збрињавање отпада анималног пријекла.
- Да је на кључним мјестима на подручју Града Требиња потребно поставити одговарајуће мјерне станице за мјерење основних параметара за праћење квалитета ваздуха, воде и тла. Ти подаци би требали да се обрађују и као такви презентују јавности најмање једном мјесечно. Поред тога наведени подаци би били добра основа за израду одговарајућих студија и истраживања стања квалитета животне средине, са посебним освртом на антропогени утицај.

- Да је потребно остварити добру сарадњу са организацијама цивилног друштва које се баве очувањем животне средине као битног фактора за праћење и идентификацију негативног утицаја човјека и његове активности на животну средину.

Преглед активности ХЕТ-а на заштити животне средине и мониторингу

ХЕТ проводи следеће активности задате еколошким и водопривредним дозволама, које су већим дијелом повезане са заштитом животне средине Града:

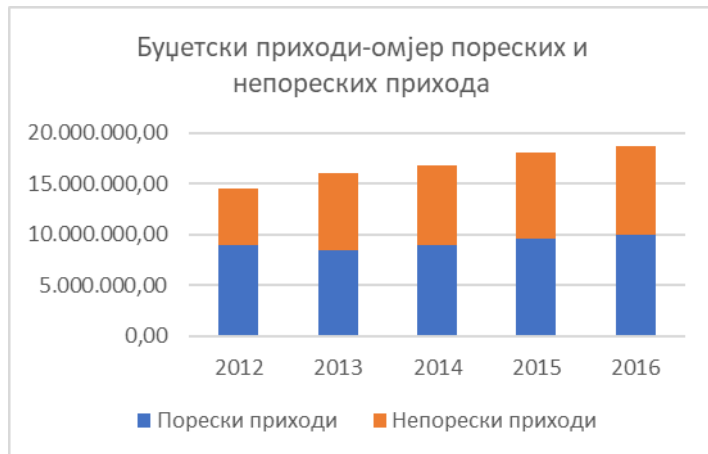
- мјерење квалитета ваздуха (на подручју постројења ХЕТ 1, ХЕТ 2, и котловници управне зграде, у периоду од 5 година, по еколошкој дозволи),
- мјерење укупног еквивалентног нивоа вањске буке (на подручју постројења ХЕТ 1 и ХЕТ 2, у периоду од 1 године, по еколошкој дозволи),
- управљање отпадом дефинисано Планом управљања отпадом, које између осталог подразумевају и редовно одвожење и збрињавање опасног отпада, са овлашћеним оператерима,
- чишћење и одржавање обала и корита ријеке Требишњице низводно од бране Горица,
- спровођење мјера из интерног „Плана спречавања несрећа великих размјера“ у оквиру кога су дефинисане Мјере превентивне заштите, Мјере дјеловања у случају несрећа великих размјера, и Мјере отклањања посљедица, и то за природне несреће (поплаве, земљотреси, одрони и клизања земљишта) и техничко-технолошке несреће (пожари, излијевање уља, рушење брана, терористички напади). Такође, Планом је дефинисана и Организација узбуњивања и интервенција у акцидентним ситуацијама, као и Организација обавјештавања и узбуњивања (алармни систем, шема обавјештавања у случају несрећа великих размјера, обавјештавање јавности),
- у циљу заштите од поплава, израђене су и студије „Одређивање зона плављења ријеке Требишњице од подручја бране Горица до Дражин Дола, при различитим протицајима“, и „Повећање пропусне моћи ријеке Требишњице кроз урбани дио Требиња“,
- порибљавање риболовних вода Требиња (Билеће, Гацка, Берковића, Улога и Невесиња), са калифорнијском и поточном пастрмком различитих узрасних категорија (0+,1+,2+).

Ради трајне заштите приобаља и самог тока ријеке Требишњице, поред чишћења ријечног корита потребно је предвидјетити израду Катастра постојећих и потенцијалних загађивача, са процјеном утицаја на квалитет вода, на основу одговарајућег мониторинга. Катастар треба да обухвати сливно подручје акумулација Требиње и Билећа, као и тока Требишњице низводно од бране Горица.

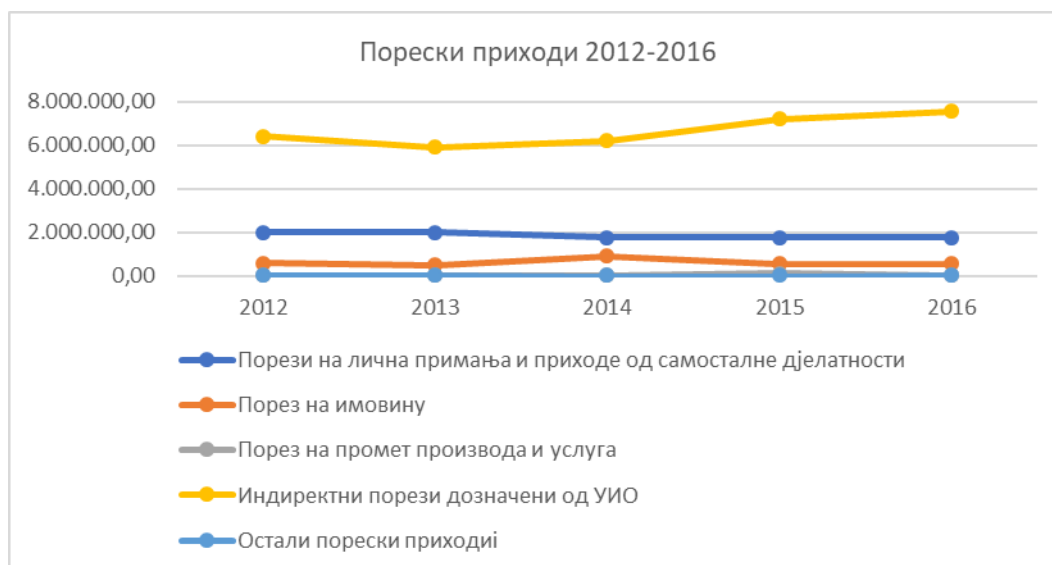
4.1.10. Анализа буџета

Приходи

Укупна буџетска средства општине Требиње за 2016. годину износе 24.560.000,00 КМ, што је за 16,95% више у односу на буџет 2015. године, а за 14,43% више у односу на 2012. годину. Структуру буџета за 2016. годину чине порески и непорески приходи у износу од 18.685.500,00 КМ (76,08%), грантови и трансфери у износу од 472.000,00 КМ (1,92%), док примици за нефинансијску имовину износе 5.311.500,00 КМ (21,63%) и примици од финансијске имовине износе 91.000,00 КМ (0,37%).

Омјер пореских и непореских прихода показује тенденцију скоро једнаког учешћа пореских, односно непореских прихода у буџетским приходима у периоду 2013-2016. годину (10-14,50% разлика у корист пореских прихода). У 2012. години порески приходи су били већи за 63,86 % у односу на непореске. Разлог повећања непореских прихода је дијелом у концепту буџета, гдје се у непореске приходе укључују приходи од пружања јавних услуга, као и веће остварење накнада за кориштење комуналних добара и накнада за кориштење природних ресурса за електричну енергију. У 2017. години планирани су буџетски приходи (порески и непорески) у износу од 19.768.000,00 КМ што је за за 5,79% више у односу на претходну годину.

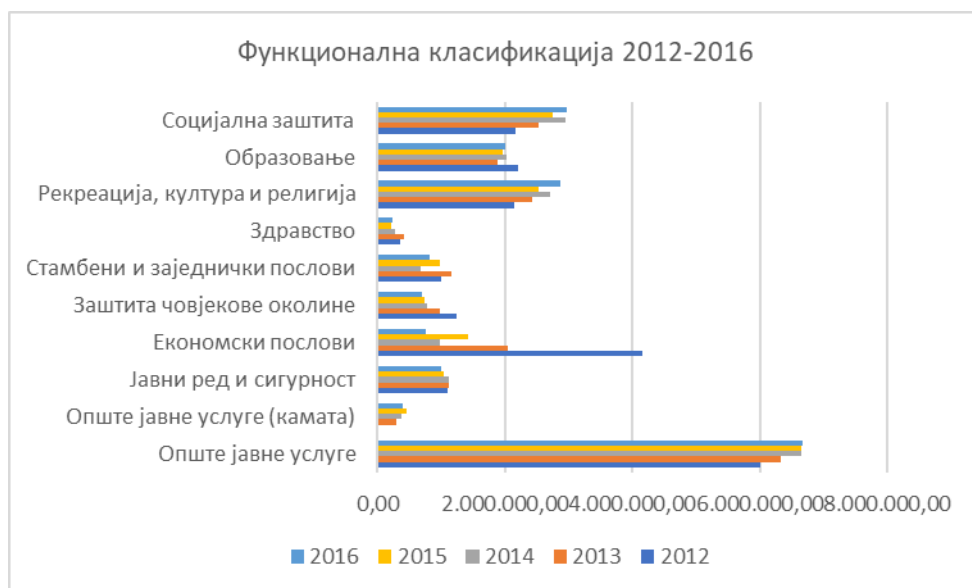

Индијектни порез дозначени од УИО у 2015. години биљеже раст (16,13% у односу на 2014. годину), док порез на имовину и порез на лична примања и приходе од самосталне дјелатности биљежи пад. Порез на имовину након раста у 2014. години за 85,71% у односу на 2013. годину има тенденцију пада до краја 2016. године.

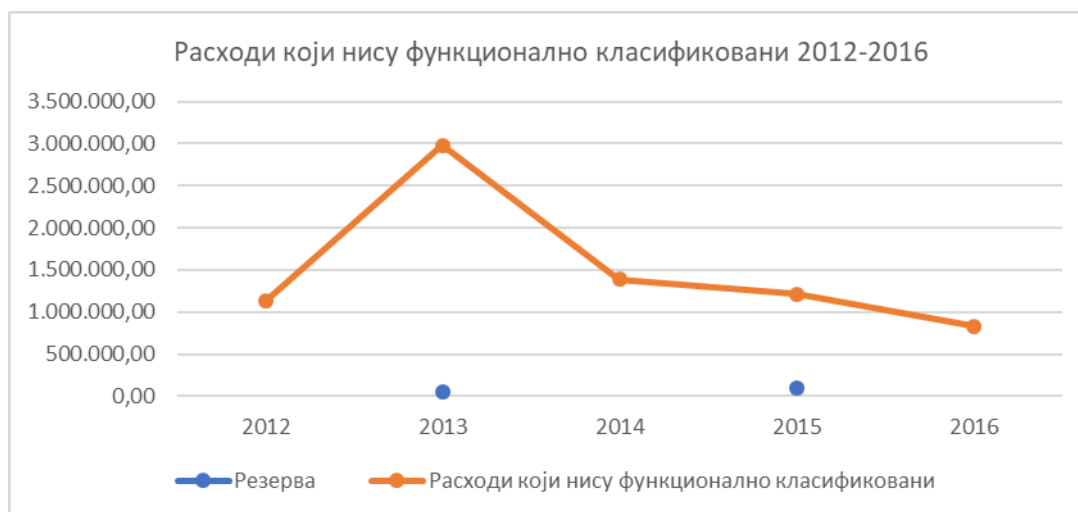
Вриједност примитака за нефинансијску имовину (примици за пословне објекте и просторе, градско грађевинско земљиште, примици од залиха робе,...) у 2016. години је значајно повећана (за 133,62% у односу на 2015. годину).

Расходи

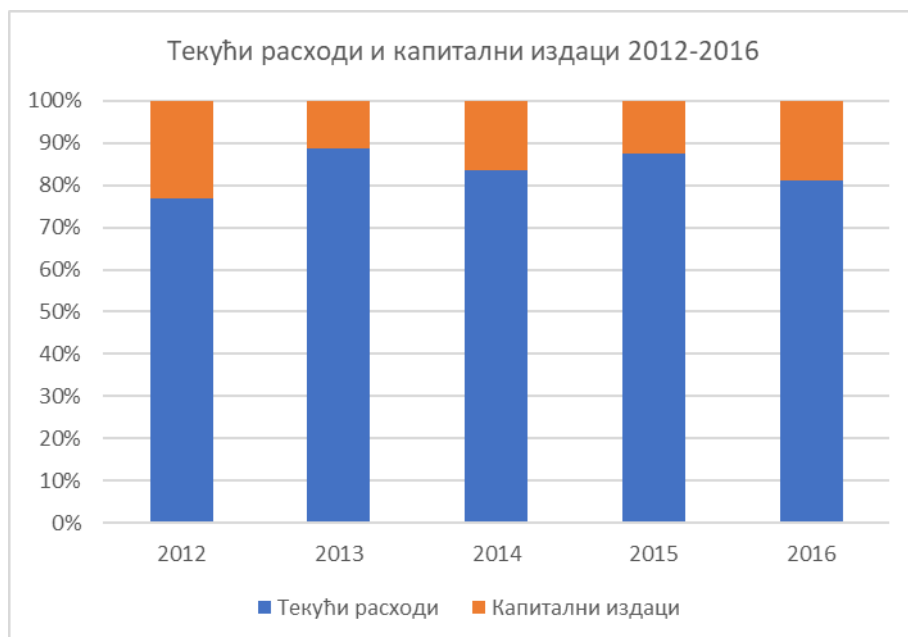

Преглед издвојених средстава по функцијама (намјенама) показује да доминантну улогу има издвајање за опште јавне услуге, социјалну заштиту, те рекреацију, културу и религију.

Издавања средстава за образовање и јавни ред и сигурност су уједначена, док издавање средстава за економске послове (искључујући 2015. годину) и заштиту човјекове околине биљеже пад.

Расходи који нису функционално класификовани су издаци за финансијску имовину, издаци за отплату дуга и остали издаци.

На претходном графикону дат је однос текућих расхода и капиталних издатака, при чему капитални издаци представљају збир издатака за произведену сталну имовину, за непроизведену сталну имовину и издаци за залихе материјала, ситног инвентара и сл. (издаци по основу ПДВ-а нису укључени). Капитални издаци у 2016. години износе 4.412.760,00 КМ, што је за 73,80% више у односу на 2015. годину и што је приближно једнако износу издавања за капиталне инвестиције у 2012. години (4.683.374,00 КМ).

4.2. Стратешка оријентација за период 2018-2027.

4.2.1. Стратешко фокусирање

Стратешко фокусирање изведено је у два корака: прво кроз SWOT анализу, која представља синтезу кључних налаза претходне социо-економске анализе, и оквирно одређивање стратешких фокуса, који ће се послије детаљније разрађивати кроз секторске планове.

SWOT анализа

У овом дијелу сажете су најважније, стратешке предности Требиња на којима се може градити развојна стратегија, најизразитије слабости које треба умањити или неутрализовати, прилике које треба стратешки искористити и пријетње које треба избјећи или минимизирати при изградњи и реализацији стратегије.

Овдје су издвојене само најзначајније снаге, слабости, прилике и пријетње, синтетизоване из претходних налаза анализе.

Снаге:

- Град на тремеђи, релативно близу лука, жељезничких станица, аеродрома и познатих туристичких дестинација; по природно-географским карактеристикама, једна од најпривлачнијих локација на западном Балкану за здрав живот и одмор
- Вишеслојан, виталан, духовно снажан и стабилан идентитет и карактер; предусретљивост и отвореност људи
- Јединствен склад културне и природне баштине, духовног и свјетовног, медитеранског и континенталног, града и села, старог и новог
- Требињски простор захвата један од најзначајнијих ендемских центара Балкана
- Подручје богато водом; створени услови за наводњавање близу 70% обрадивих површина (око 5 100 ха)
- Константно позитиван миграциони салдо
- Становништво Требиња образованије од просјека у Републици Српској (20% са ВСС и ВС, у РС 11%); тренд побољшања образовне структуре запослених
- Раст запослености у прехранбеној индустрији и предузетничким радњама (угоститељство и занати)
- Управљачки и производни центар енергетског сектора, стратешки најважнијег сектора РС и БиХ
- Брз раст пословања и извоза кондиторских производа и етеричних уља, уз релативну стабилност индустрије алата, винарства и производње меда
- Тренд сталног повећања добити у грађевинарству, хотелијерству и угоститељству
- Сталан и динамичан развој туризма (изградња туристичке инфраструктуре, доласци и ноћења страних туриста); започете стратешке инвестиције у туризму
- Раст приноса плантажних винограда и љековитог биља (2015-2016), броја стабала и приноса смокве и маслине
- Интензиван развој пословне инфраструктуре (пословне зоне, реструктурирање Агенције за МСП, Туристичка организација, Аграрни фонд; финансијска подршка)
- Развијена образовна инфраструктура и установе за све нивое образовања, од предшколског до факултетског
- Значајне и бројне културне институције, манифестације и удружења
- Изграђен имиџ града културе, атрактивне филмске локације и спортског кампа
- Велики број активних спортских клубова, друштава и удружења; добри услови за припреме спортиста
- Развијена институционална мрежа и услуге здравствене и социјалне заштите

- Градска управа пред испуњењем стандарда BFC у погледу подручја погодног за инвестирање и привлачног за инвеститоре и ISO 9001 у погледу корисничке оријентације и пружања услуга
- Квалитетно снабдијевање водом
- Добра покривеност јавном расвјетом и електроенергетском мрежом
- Зонинг планови у припреми
- Низ инфраструктурних инвестиција у току и у припреми

Слабости:

- Далеко од главних административних и економских центара, још увијек отежан робни и путнички саобраћај са Дубровником и Плочама
- Константно негативан природни прираштај, од 2002. године
- Мање од 20% становника живи у руралним дијеловима, око 25% старије од 60 година
- 34% незапослених у структури радне снаге (у РС 25%)
- Раст броја незапослених преко 50 година (чекање старосне пензије?) и броја пензионера
- Индустрија још не учествује сразмјерно у укупном приходу, запослености и додатној вриједности
- Дјелатности везане за туризам још увијек недовољно доприносе укупном приходу, запослености и додатној вриједности
- Пословни инкубатор у застоју (дјелимична попуњеност, пасивност)
- Стечај текстилне индустрије
- Пад површина под дуваном (2015-2016) и приноса (2016)
- Стоچارство углавном у фази стагнације, перадарство у опадању
- Тренд сталног смањења броја ученика средњих школа, посебно на техничким смјеровима
- Слаба координација образовних профила, програма и уписне политике са привредом; слаба промоција „дефицитарних“ занимања
- Превелика зависност културе од све оскуднијих буџетских и спонзорских средстава
- Недовољна истраженост и промоција завичајне културне баштине
- Дјелимично застарјела опрема здравствених установа
- Застој у развоју система социјалне заштите; низак ниво реализације циљева и активности Стратегије развоја социјалне заштите Требиња 2011-2016.
- Превелик број запослених у јавном сектору, оперативни трошкови угрожавају обим и квалитет програмских активности
- Недовољна профилисаност и координација НВО-а; неразвијена оријентација и капацитети за кориштење екстерних извора финансирања (пројектни приступ)
- Скоро трећина локалних путева оцјењена лоше; магистрални путеви (према Љубињу и Никшићу) недовољно безбједни
- Високи трошкови одржавања јавне расвјете
- Недовољна покривеност канализационом мрежом и дотрајао пречистач за отпадне воде
- Недовољан капацитет резервоара и главних цјевовода у водоводном систему; изузетно велика количина необрачунате воде (72,3%)
- Повећана потрошња енергената и емисија CO₂ и поред усвојеног Акционог плана за енергетску одрживост; минимално издвајање властитих средстава и недовољно коришћење европских фондова за пројекте енергетске ефикасности
- Требиње још нема одлуку о зонама заштите изворишта
- Непотпуни подаци о процјенама ризика од непогода, недостају оперативни планови за смањење ризика
- Неповољан однос опожарених и пошумљених површина; недовољна улагања у систем заштите од шумских пожара, недовољан број ватрогасаца у критичном периоду пожара
- Истекао рок употребе постојеће депоније
- Неуспјели покушаји да се уведе селективно скупљање отпада; недовољно изграђена свијест о заштити околине код грађана, неопходна за град туризма и културе

Прилике:

- Промоција природне, вјерске и културне баштине, посебно у склопу регионалне, прекограничне туристичке понуде
- Убрзавање инвестиција и привлачење нових стратешких инвеститора у туризму и пољопривредно-прехрамбеној индустрији
- Успјешна реализација започетих и најављених инфраструктурних инвестиција
- Изградити проактиван пројектни приступ европским регионалним и прекограничним фондовима и донаторима у БиХ
- Коришћење квалитета и издашности подземних и површинских вода за производњу воде за пиће, наводњавање пољопривредних површина и туристичку промоцију активности на води
- Формирање санитарне регионалне депоније
- Добијање заштићених ознака географског поријекла за кључне производе (нпр. вино, мед)
- Велики саобраћајни пројекти (Јадранско-јонски аутопут, пруга Никшић-Чапљина, аутопут Београд-Сарајево и реконструкција пута Фоча-Тјентиште, аеродром Зубци...

Пријетње:

- Наставак пада наталитета и демографско пражњење у дугом року
- Све више социјално угрожених, све већи притисак на социјалне фондове, све већа потражња за здравственим услугама... због неповољне старосне структуре становништва
- Смањење површине најквалитетнијег пољопривредног земљишта због све веће потражње за грађевинским земљиштем
- Неконтролисана интензивна стамбена и пословна изградња може да доведе до непоправљивог нарушавања природне, културне и архитектонске баштине Требиња
- Повећан ризик од загађења воде и неконтролисана градње и коришћења приобалног подручја ријеке Требишњице и Сушице
- Висок ризик од шумских пожара (велики проценат опожарених површина на подручју Града Требиња)
- Ограничена средства са виших нивоа власти за изградњу/реконструкцију регионалних и магистралних путева
- Угроженост високих четинарских шума биљним болестима и штеточинама

Стратешки фокуси

Као и у случају претходне, Требиње припрема и ову стратегију развоја у времену *глокализације* (прожимања процеса *глобализације* и *локализације*) у којем се локације (градови) надмећу у глобалним оквирима за привлачење људског капитала и инвеститора.

Уз то, ради се о стратегији интегрисаног развоја и о захтјеву да се ускладе кључни аспекти економског развоја, друштвеног развоја и животне средине, који понекад у стварности имају супротне тежње и смјерове (нпр. побољшање конкурентности привреде и осигурање социјалне укључености маргинализованих група, или индустријски раст и очување животне средине).

Стратегија, прије свега, подразумијева концентрацију расположивих ресурса на рјешавање проблема који имају највећи развојни потенцијал. Мора бити фокусирана на најважније стратешке изазове, јер ће, у противном, водити распршивању увијек оскудних ресурса без постизања стварног стратешког ефекта.

Узимајући у обзир јединствене предности које Требиње посједује у поређењу са другим сличним локацијама, чини се оправданим избор офанзивне варијанте у погледу економског развоја, којом се препоручује комбиновање процијењених снага и уочених прилика, тако да снаге (предности) концентришу на коришћење прилика за развој. У погледу друштвеног развоја препоручује се комбиновани приступ, коришћењем снага (предности) да би се умањио утицај доминантних пријетњи и омогућило коришћење одговарајућих прилика. У сектору животне средине препоручује се фокусирање на уочене слабости и пријетње, дакле дефанзивна стратегија.

У складу су таквим избором, препоручују се сљедећи стратешки фокуси Требиња за период 2018-2027:

1. Убрзавање и олакшавање инвестиција у индустрији, туризму и пољопривреди (офанзивна стратегија);
2. Стално унапређивање квалитета јавних услуга, образовања и културног живота (комбинована стратегија);
3. Очување природне баштине и заштита од непогода (дефанзивна стратегија).

Фокусирање на *убрзавање и олакшавање привредних инвестиција* има неколико важних разлога и оправдања. Прво, тиме се обезбјеђује континуитет економског развоја започетог у претходном стратешком периоду низом инвестиција привредника и предузетника у индустрији, туризму и пољопривреди, као и у грађевинарству. Те инвестиције су омогућиле постепено обликовање нове привредне структуре Требиња, која није више пресудно зависна од енергетског сектора. Друго, са новим инвестицијама, сада већ стратешког карактера, у свакој од ових области, Требиње може да ефектуира јединствене предности које посједује и заокружи нову, флексибилнију и дугорочно одрживију привредну структуру у условима глобалне конкуренције и економије. Треће, низ других планираних и започетих инвестиција у погледу физичке и развојне инфраструктуре треба да буде у функцији ових, привредних инвестиција, којима се отварају нова, квалитетнија радна мјеста и осигуравају већи јавни приходи, неопходни за побољшање доступности и квалитета јавних услуга, с једне стране, и очување животне средине, с друге стране.

Стално унапређивање квалитета јавних услуга је главни фокус друштвеног развоја у сљедећем периоду првенствено зато што Требиње треба да одговори на два велика демографска и друштвена изазова: неопходност задржавања и привлачења младих, с једне стране, и све веће здравствене и социјалне потребе све старијег становништва, с друге стране. Уз то, све већи притисак становништва на градски дио општине (тренутно око 81% живи у насељеном мјесту Требиње) доводи у питање капацитет постојеће комуналне и друге инфраструктуре и могућности пружања квалитетних јавних услуга. Посебан акценат је на *побољшању квалитета образовања и културе*, као кључних друштвених полуга развоја Требиња.

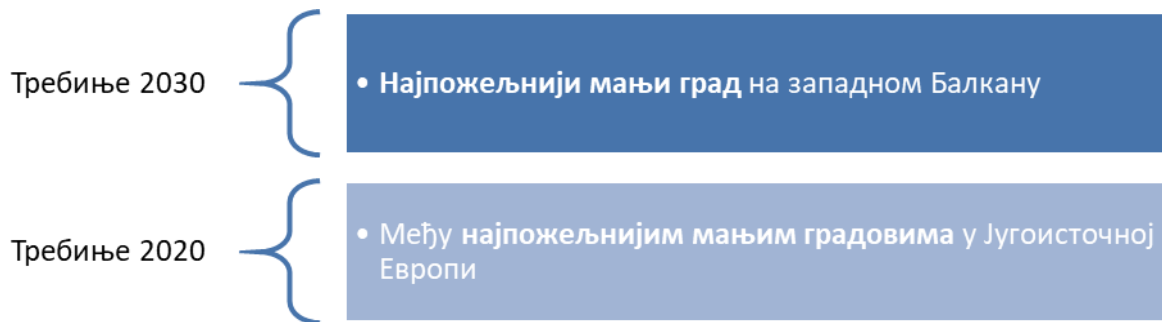
Фокусињем на *очување природне баштине* (еколошки аспект) у сљедећем периоду треба да се уочене слабости постепено умање и преведу у локацијске предности, док се концентрацијом на *заштиту од непогода* (аспекти превенције и ефикасније реакције) треба да умање и неутрализују пријетње од природних непогода, које су повећане у условима убрзаних климатских промјена на глобалном плану.

4.2.2. Визија и стратешки циљеви развоја

При креирању визије развоја пошло се од претпоставке да је досадашња визија развоја у знатној мјери испунила своју сврху: да буде стратешки оријентир за све заинтересоване у погледу конкурентске позиције коју Требиње намјерава да освоји у првој четвртини 21. вијека,

у времену *глокализације* (прожимања процеса *глобализације* и *локализације*) у којем се локације (градови) надмећу у глобалним оквирима за привлачење људског капитала и инвеститора. Такође, потврђена је њена актуелност и за наредни период и прихваћен став да се прецизније просторно ограничи и „подигне“ за степеницу више.

Досадашња и нова верзија визије развоја Требиња, у сажетом, ударном облику, приказане су на сљедећој слици:

У новој верзији и новом временској хоризонту (до 2030. године) Требиње се у просторном погледу смјешта у географске оквире западног Балкана, у којима ће морати да доказује своју конкурентност у односу на друге локације које такође желе да привуку инвестиције, компаније и људе, дјелујући у сличном, политички још увијек нестабилном регионалном окружењу.

У својој разрађеној варијанти, нова визија развоја има сљедећи садржај:

Требиње 2030:

До краја треће деценије 21. вијека Требиње достиже имиџ најпожељнијег мањег града на западном Балкану.

Такав имиџ Требиње постиже тиме што пружа престижан квалитет живота, нуди најзанимљивији одмор и врхунске аутохтоне производе, представља регионалног лидера у производњи енергије из обновљивих извора и показује висок ниво социјалне осјетљивости.

Прва декада остваривања нове стратегије (2018-2027) нуди прилике за заједничка улагања са природом и културом у свим областима за све заинтересоване у Требињу и изван њега.

Визија има три основа дијела. Први, ударни, маркентишки дио визије сажет је у синтагму *најпожељнији мањи град на западном Балкану*. Требиње, дакле, не „игра“ конкурентску утакмицу са великим градовима и метрополама, већ са мањим градовима, настојећи да задржи димензије и привлачност, социјалну топлину и људску близину као предност коју овакве средине имају. Зато се најистуренији дио поруке гради на пожељности, карактеристичном доживљају Требиња у односу на друге средине у окружењу. У том доживљају пулсира већ створени имиџ креативне средине, Дучићевог града, метафора Требиња као пјесника међу градовима. С друге стране, у тај доживљај улази јединствен дах медитеранског амбијента, близина мора, осјећај духовног и физичког здравља које овај амбијент носи у себи. Уз неоспорну емотивну страну, формулацијом визије отвара се и рационална страна за избор Требиња као локације за пословање и животног одредишта.

У другом дијелу визије дају се основни садржаји који треба да буду остварени како би визија била испуњена у највећој мјери, комбинујући кључне одреднице друштвеног и економског развоја, усклађеног са предностима животне средине Требиња. Ти садржаји заснивају се на идеји да **од најбољег што имамо произведемо и понудимо нешто врхунско**, као што се то већ чини у винарству, производњи меда, вјерском туризму, врхунским културним манифестацијама, и сл.

Трећи дио представља позив заинтересованим на улагања, како финансијска тако и нефинансијска, наглашавајући да се ради о посебној локацији са изузетном природном и културном баштином, што даје додатну вриједност свакој новој инвестицији и што истовремено представља оквир који ниједна нова инвестиција не смије да угрози.

Приказ визије и стратешких циљева дат је на сљедећој слици:

Стратешки циљеви произлазе из дефинисаних стратешких фокуса и представљају очекиване крајње, дугорочне посљедице интервенција (пројеката и мјера) које ће се планирати и реализовати кроз секторске и оперативне планове у сва три сектора. Они су међусобно комплементарни и постављени тако да подразумевају усклађено међусекторско дјеловање.

Први стратешки циљ представља главни оријентир економског развоја Требиња, да се повећа и доведе у међусобни склад запосленост у привреди, као један од главних интереса заједнице, с једне стране, и додатна вриједност¹⁶ као сума добити, важног интереса инвеститора, и бруто плата, односно интереса запослених, с друге стране. Циљ није повећање броја запослених по сваку цијену (јер Требиње није у тако критичној ситуацији и јер таква оријентација може да угрози кључне аспекте локалног развоја) ни максимизирање добити инвеститора у кратком року (јер се тиме угрожава дугорочна одрживост привредне структуре). Циљ је усклађивање степена остваривања интереса кључних учесника (заједнице, инвеститора и запослених) кроз стално повећавање запослености и додатне вриједности. Тиме се у довољној мјери сужава простор за инвестиције и секторе у којима Требиње не може и не треба да се надмеће са другим локацијама, које могу да понуде само јефтину радну снагу, али се отвара простор за инвеститоре и секторе који траже и нуде нешто више од тога.

Други стратешки циљ усмјерава друштвени развој до 2027. године. Престижан квалитет живота подразумева првенствено висок квалитет јавних услуга, од комуналних до социјалних, уз

¹⁶ Додатна вриједност, овдје се подразумева збир добити и бруто плата.

високу социјалну осјетљивост, дакле осигурање доступности јавних услуга и за социјално угрожене и маргинализоване групе. Престижан квалитет живота значи и богат културни и спортски живот, и то у току цијеле године, а не само у току љетње сезоне, као што је карактеристично за туристичка мјеста у околини. Виши квалитет образовања је претпоставка квалитетнијег економског и друштвеног развоја Требиња, те смањивања разлога за одлазак младих у друге средине ради школовања и студирања, често и запослења, што доводи до демографског пражњења овог подручја.

Трећи стратешки циљ оцртава три групе приоритета у погледу животне средине: повећање енергетске ефикасности смањењем утицаја штетних гасова и производњом енергије из обновљивих извора, квалитетнији однос према чистоћи и одлагању отпада, те ефикаснију заштиту од природних непогода, првенствено пожара и поплава. Систематичним радом на планирању, реализацији и праћењу пројеката и мјера за рјешавање ових приоритета могу се у знатној мјери умањити уочене слабости и пријетње у сектору животне средине, али и побољшати претпоставке за остваривање циљева економског и друштвеног развоја.

Остваривање овако постављених стратешких циљева и њихов утицај на развој Требиња моћи ће да се прати путем следећих индикатора:

Стратешки циљеви:	Индикатори:
1. Стално повећавање и усклађивање запослености и додатне вриједности у економском развоју	1.1. Раст броја запослених у привреди (укључујући и туризам, пољопривреду и самосталне радње) 1.2. Раст добити привредних субјеката 1.3. Раст бруто-плата у привреди 1.4. Раст буџета Града Требиња
2. Престижан квалитет живота, уз високу социјалну осјетљивост и виши квалитет образовања	2.1. Раст задовољства становника квалитетом живота у Требињу 2.2. Повећана доступност (број корисника) јавних услуга 2.3. Позитиван збир миграционог салда и природног прираштаја
3. Енергетски знатно ефикаснија, чистија и заштићенија средина	3.1. Смањење емисије CO ₂ 3.2. Раст задовољства становника Требиња и посјетилаца уредношћу и чистоћом 3.3. Побољшање однос пошумљених и опожарених површина

5. Секторски развојни планови

Секторски развојни планови (План економског развоја, План друштвеног развоја и План заштите животне средине) представљају интегралан дио Стратегије развоја града Требиња за период 2018-2027. година. Сваки од ових планова представља средњорочну разраду (за првих пет година) дугорочне стратешке оријентације развоја града, изражене кроз визију и стратешке циљеве развоја у нацрту Стратешке платформе, креираном крајем јуна 2017. године. Тако План економског развоја представља разраду првог стратешког фокуса и првог стратешког циља, План друштвеног развоја разраду другог стратешког фокуса и другог стратешког циља, а План заштите животне средине разраду трећег стратешког фокуса и трећег стратешког циља.

Секторски развојни планови састоје се од секторске SWOT анализе, секторских фокуса и циљева развоја за период 2018-2022. година, те шире листе пројеката и мјера који доприносе остваривању постављених секторских циљева и очекиваних исхода. Уз то, јасно се указује на њихову међусобну, хоризонталну усклађеност и на вертикалну усклађеност са одговарајућим стратегијама и плановима на нивоу Републике Српске и, евентуално, Босне и Херцеговине.

Кључан допринос изради секторских планова развоја Требиња дале су секторске радне групе (за економски развој, за друштвени развој и за животну средину) састављене од компетентних и заинтересованих представника јавног, невладиног и приватног сектора. Њихов допринос се огледао у активном учешћу у тематским састанцима (радионицама о секторским фокусима и циљевима са очекиваним исходима, као и потенцијалним пројектима и мјерама), те коментарима и приједлозима достављеним након тих састанака. Припреми секторских развојних планова допринио је и низ других појединаца и институција достављањем својих приједлога пројеката и мјера које треба укључити у Стратегију развоја.

5.1. Усклађеност, комплементарност и међусобни утицај секторских планова

Секторски планови (план економског развоја, план друштвеног развоја и план заштите животне средине) урађени су према моделу развоја који комбинује економски напредак са социјалном укљученошћу без прекомјерног искориштавања природних ресурса, па се у припреми секторских планова водило рачуна о томе да имплементација било којег од наведених планова не утиче негативно на имплементацију и резултате осталих планова. Циљеви у сваком од планова су формулисани тако да се међусобно потпомажу, комплементарни су и ни у једном случају не угрожавају једни друге. Тако је код дефинисања елемената у плану економског развоја узиман у обзир утицај на животну средину, али и на друштвени развој. С друге стране, заштита животне средине је важна за економски развој, то јест за развој туризма и пољопривреде. С обзиром на снажну културну оријентацију и велику традицију Требиња, култура је посматрана више као полуга економског и укупног развоја Требиња, а мање као дјелатност у домену јавне потрошње. На сличан начин је укључено и образовање, које је заузело видно мјесто у плановима друштвеног и економског развоја, са одговарајућим утицајем и на стално унапређивање односа према животној средини.

У сљедећој табели приказан је међусобни утицај секторских развојних циљева.

Секторски циљеви економског развоја	Међусобни утицај секторских циљева
1.1. Већа запосленост и додатна вриједност у прерађивачкој индустрији	Ствара претпоставке за остваривање циљева друштвеног развоја и заштите животне цјелине кроз допринос расту запослености и расту буџета.
1.2. Већа пољопривредна искоришћеност природних ресурса, уз поштовање еколошких стандарда	Тражи стално одржавање везе са циљем 3.2. (смањивање загађења воде, ваздуха и земљишта); зависи од остварења циља 3.3. (смањење ризика и посљедица природних непогода)
1.3. Повећан удио туризма у привредној структури	Повезан са циљем 2.3. кроз већу увезаност културе, туризма и спорта. Зависи и од остварења циља 3.2. посебно у дијелу који се односи на чистоћу и уредност подручја.
1.4. Креирана „критична маса“ предузетника у креативним индустријама	Снажна међусобна веза и повратни утицај са циљем 2.2. (предузетничка и иновативна оријентација образовања); очекује се позитиван дугорочни утицај на остале циљеве економског развоја.
Секторски циљеви друштвеног развоја	Међусобни утицај секторских циљева
2.1. Проширен обухват и побољшан квалитет комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга	Ствара претпоставке за квалитетније остваривање циљева економског развоја (1.1, 1.2. и 1.3), као и остале циљеве друштвеног развоја.
2.2. Већа запошљивост младих и теже запошљивих група и снажнија предузетничка и иновативна оријентација система образовања и обуке	Доприноси остваривању циљева економског развоја (1.2, 1.3. и 1.4), а може да допринесе и остваривању циља 3.2. (припрема пројеката)
2.3. Виши степен промоције значаја културне баштине и увезаности културе и спорта са туризмом	Директно доприноси остварењу циља 1.3. а индиректно и циљу 1.4.
2.4. Проширен обухват и побољшан квалитет здравствених и социјалних услуга	Доприноси остваривању осталих циљева друштвеног развоја, индиректно и циљева економског развоја.
Секторски циљеви животне средине	Међусобни утицај секторских циљева
3.1. Виши степен заштите и валоризације природне баштине и архитектонског идентитета	Директно доприноси остварењу циља 1.3. а индиректно и циљу 1.4. У позитивној вези са циљем 2.3.
3.2. Стално смањивање загађења воде, ваздуха и земљишта, уз престижан ниво чистоће и уредности	Директно доприноси остваривању циљева економског развоја (посебно 1.2. и 1.3), те циљевима друштвеног развоја.
3.3. Смањени ризици и посљедице пожара, суша и поплава	Директно доприноси остваривању циљева економског развоја (посебно 1.2. и 1.3), те циљевима друштвеног развоја, као и осталим циљевима заштите животне средине.

5.2. План економског развоја

План економског развоја Требиња односи се на период 2018-2022. Препоручује се офанзиван приступ економском развоју у овом периоду, заснован на добром комбиновању снага и прилика представљених у сљедећој SWOT анализи за овај сектор.

Снаге:

- Управљачки и производни центар енергетског сектора, стратешки најважнијег сектора РС и БиХ
- Раст запослености у прехранбеној индустрији и предузетничким радњама (угоститељство и занати)
- Брз раст пословања и извоза кондиторских производа и етеричних уља, уз релативну стабилност индустрије алата, винарства и производње меда
- Тренд сталног повећања добити у грађевинарству, хотелијерству и угоститељству
- Сталан и динамичан развој туризма (изградња туристичке инфраструктуре, доласци и ноћења страних туриста); започете стратешке инвестиције у туризму
- Раст приноса плантажних винограда и љековитог биља (2015-2016), броја стабала и приноса смокве и маслине
- Интензиван развој пословне инфраструктуре (пословне зоне, реструктурирање Агенције за МСП, Туристичка организација, Аграрни фонд; финансијска подршка)
- Градска управа пред добијањем сертификата BFC SEE (локације повољне за пословање и инвестиције у Југоисточној Европи)

Прилике:

- Промоција природне, вјерске и културне баштине, посебно у склопу регионалне, прекограничне туристичке понуде
- Убрзавање инвестиција у привреди и привлачење нових стратешких инвеститора у туризму и пољопривредно-прехранбеној индустрији
- Ангажовање расположивих капацитета за подршку развоју нових малих бизниса (активније коришћење могућности које нуди пословни инкубатор, ангажовање средстава за повољно финансирање и кредитирање, организованија техничка подршка предузетницима, итд.)
- Успјешна реализација започетих и најављених инфраструктурних инвестиција у окружењу и у Требињу
- Изградити проактиван пројектни приступ европским регионалним и прекограничним фондовима и донаторима у БиХ
- Добијање заштићених ознака географског поријекла за кључне производе (нпр. вино, мед)
- Могућност већег кориштења природних ресурса у сврху привлачења инвестиција и развоја привреде (нпр. питка вода, квалитетан камен итд.)

Слабости:

- Индустрија још не учествује сразмјерно у укупном приходу, запослености и додатној вриједности
- Дјелатности везане за туризам још увијек недовољно доприносе укупном приходу, запослености и додатној вриједности
- Стечај текстилне индустрије
- Пад површина под дуваном (2015-2016) и приноса (2016)
- Сточарство углавном у фази стагнације, перадарство у опадању
- Слаба координација рада на усклађивању образовних профила, програма и уписне политике са привредом; неадекватна промоција „дефицитарних“ занимања
- 34% незапослених у структури радне снаге (у РС 25%)
- Раст броја незапослених преко 50 година (чекање старосне пензије?) и броја пензионера

Пријетње:

- Задржавање стања отежаног робног и путничког саобраћаја са Дубровником и Плочама
- Тренд одласка стручњака из БиХ и земаља региона, посебно тренд одласка младих образованих људи
- Висок степен задужености БиХ и РС може да доведе до смањења прихода градова и општина
- Политичке тензије у БиХ и у региону могу да знатно успоре економски развој и овог подручја
- Одлагање и спора реализација најављених великих саобраћајних пројеката који би Требиње квалитетније повезали са осталим дијеловима земље и региона

Главни фокус економског развоја треба да буде олакшавање и убрзавање инвестиција, и то у прерађивачкој индустрији (у којој је у претходном периоду дошло до стабилизације и стварања позитивних трендова), пољопривредној производњи (у којој се оријентација на аутентичне/аутохтоне производе из овог подручја показује као успјешна) и туризму (у којему се биљежи сталан и динамичан раст). Сваки од ових привредних подсектора има своје специфичности и тражи прилагођен приступ, тако да се у ствари ради о три фокуса економског развоја за наредни период. Сваки има своју улогу у привредној структури Требиња и своје шире оправдање: инвестиције у прерађивачкој индустрији и стратешке инвестиције у туризму могу да доведу до значајног повећања запослености, уз низ других позитивних ефеката. Инвестиције у пољопривредној производњи и туризму воде претварању компаративних (природних и културно-историјских) предности Требиња у јединствене конкурентске предности, што се сматра кључним задатком стратегија и планова локалног економског развоја.

Уз ова три фокуса, који су практично изведени из првог стратешког фокуса (*убрзавање и олакшавање инвестиција у индустрији, туризму и пољопривреди*), предлаже се и четврти, којим би се комплетирао нова привредна структура Требиња, прилагођена захтјевима и приликама привреде 21. вијека. Ради се о дјелимичном фокусирању на покретање нових

послова у тзв. креативним индустријама¹⁷. Иако је покретање послова у креативним индустријама и у претходној стратегији (2008-2017) било укључено, обједињено са туризмом, у овој области, за разлику од туризма, није дошло до видљивијег напретка. Имајући у виду очекиване ефекте садејства овог подсектора са другим елементима привредне структуре Требиња, као и претпоставке које су већ обезбијеђене у Требињу (културна традиција, имиџ града, одговарајући факултети) препоручује се да креативне индустрије буду четврти, додатни фокус економског развоја, с тежиштем на *покретање нових послова*, уз већу подршку града, односно јавног сектора, за разлику од остала три подсектора, гдје је тежиште на инвестицијама приватног сектора.

5.2.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима

У сљедећој табели представљени су секторски циљеви са очекиваним исходима и индикаторима. При њиховом одређивању водило се рачуна о неколико важних критеријума: да су у складу са стратешким и секторским фокусирањем; да представљају разраду првог стратешког циља и практично омогућавају његово достизање; да су у довољној мјери специфични и мјерљиви; да су реалистични и достижни на основу ресурса које Требиње посједује или може да искористи у планском периоду; да су временски одређени, те да је могуће праћење њиховог остваривања на основу података који су доступни или се могу обезбиједити без већих улагања и трошкова.

Секторски циљеви:	Очекивани исходи:	Индикатори:
1.1. Већа запосленост и додатна вриједност у прерађивачкој индустрији	<ul style="list-style-type: none"> - Значајан раст запослености у прерађивачкој индустрији до 2022. од најмање 20% у односу на 2017. - Раст додатне вриједности остварене у прерађивачкој индустрији до 2022. од најмање 5% у односу на 2017. 	<ul style="list-style-type: none"> - Број запослених у прерађивачкој индустрији - Просјечна остварена додатна вриједност (изражена као збир добити и бруто плата) у прерађивачкој индустрији
1.2. Већа пољопривредна искоришћеност природних ресурса, уз поштовање еколошких стандарда	<ul style="list-style-type: none"> - Раст еколошки прихватљивих инвестиција у пољопривредној производњи у периоду 2018-2022. од најмање 15% у односу на период 2014-2017. - Раст извоза пољопривредних производа у периоду 2018-2022. од најмање 20% у односу на период 2014-2017. - Задовољење туристичке и угоститељске тражње локалним производима 	<ul style="list-style-type: none"> - Вриједност инвестиција у пољопривредној производњи - Приходи од извоза пољопривредних производа - Приходи од домаће продаје пољопривредних производа

¹⁷ Термин креативне индустрије представља нов термин карактеристичан за нову глобалну економију засновану на знању и креативности. Укључује производе и услуге у којима је наглашено пружање креативних услуга (нпр. информационо-комуникационе технологије и израда програмске подршке, дизајн, адвертајзинг, архитектура,...) и стварање и коришћење интелектуалног власништва (нпр. слике, музика, књиге, филмови, модни дизајн, издавачка дјелатност, медији, умјетнички занати, игре...).

<p>1.3. Повећан удио туризма у привредној структури</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Значајан раст запослености у туризму и пратећим услугама до 2022. од најмање 30% у односу на 2017. - Значајан раст прихода у туризму и пратећим услугама до 2022. од најмање 30% у односу на 2017 - Стално повећавање дужине боравка туриста у Требињу (у сезони и изван сезоне) од 2019. - Сталан раст прихода од вансезонске понуде културних и спортских садржаја (културни и спортски туризам) од 2019. 	<ul style="list-style-type: none"> - Број запослених у туризму и пратећим услугама (укључујући и сезонске раднике) - Укупан приход у туризму, угоститељству и сродним дјелатностима - Однос броја ноћења и броја долазака посјетилаца/туриста - Приходи од културних манифестација и спортског туризма
<p>1.4. Креирана „критична маса“ предузетника у креативним индустријама</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Покренуто најмање 5 нових фирми у креативним индустријама, до 2022. - Остварен позитиван утицај на брендирање Требиња 	<ul style="list-style-type: none"> - Број активних нових фирми у креативним индустријама - Резултати истраживања перцепције бренда/имица Требиња 2018. и 2022.

5.2.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа

План економског развоја Требиња усклађен је са одговарајућим важећим секторским стратегијама на нивоу Републике Српске, првенствено са: Стратегијом подстицања страних улагања у Републику Српску од 2016. до 2020. године, Стратегијом развоја малих и средњих предузећа Републике Српске за период 2016-2020 година, Стратешким планом развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске 2016-2020, Стратегијом развоја туризма Републике Српске за период 2010-2020 година, те Стратегијом запошљавања Републике Српске од 2016. до 2020. године.

Детаљније информације које потврђују ове усклађености:

Стратегијом подстицања страних улагања у Републику Српску од 2016. до 2020. године издвојено је 5 сектора на које ће се фокусирати привлачење и подстицање страних улагања, од којих су 4 кључна за остваривање плана економског развоја Требиња у погледу привредних улагања: пољопривреда, индустрија, обновљива енергија и туризам. Политике подршке укључују и прилагођавање структуре пољопривредне производње према дефицитарној тражњи на глобалном тржишту (у случају Требиња ради се о љековитом и ароматичном биљу, органској пољопривредној производњи и сл.), док се међу подсекторима атрактивним за страна улагања наводе производња и прерада воћа и поврћа, производња и прерада љековитог биља, узгој стоке, производња и прерада меса, као и пчеларство. Највећи дио локација предвиђен за улагања у енергију вјетра и сунца налази се у југоисточном дијелу РС, дакле подручју гдје се налази и Требиње.

Што се тиче стратешких циљева Стратегије развоја МСП РС 2015-2020, сва три су релевантна за економски развој Требиња: 1. Јачање конкурентности МСП, 2. Подршка стварању пословног окружења за МСП, и 3. Стимулисање развоја и промоције предузетништва и предузетничких вјештина.

План економског развоја Требиња усклађен је са сљедећим циљевима из Стратешког плана развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске 2016-2020: (1) Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње и обезбјеђење стабилности дохотка пољоприведних произвођача, (2) Јачање конкурентности сектора пољопривреде кроз повећање нивоа инвестиција, и (3) Повећање степена тржишности и финализације пољопривредне производње.

Сва четири стратешка циља развоја туризма у РС до 2020. године важна су и за Требиње (1. *Побољшање квалитета туристичког производа*; 2. *Побољшање услова развоја туризма*; 3. *Повећање обима туристичког промета*; 4. *Унапређење туристичког производа базираног на одрживом развоју*). За Требиње су посебно важни оперативни циљеви у оквиру четвртог стратешког циља, који се односе на *заштиту свих ресурсних потенцијала и њихову оптималну валоризација и преузимање веће улоге туризма у подизању квалитета непосредне животне средине*.

У оквиру 2. стратешког циља Стратегије запошљавања РС наведен је и оперативни циљ *унаприједити запошљавање и самозапошљавање кроз подстицање инвестиција*.

5.2.3. Иницијативе међуопштинске сарадње

Највећи потенцијал за међуопштинску сарадњу, укључујући и прекограничну сарадњу, имају пројекти и мјере за остваривање трећег секторског циља, фокусираног на развој туристичке понуде. Ради се првенствено о туристичкој валоризацији и промоцији природне и културно-историјске баштине. Ова сарадња треба да обухвати, осим других општина у Херцеговини са којима Требиње дијели сличну баштину, и општине из Црне Горе, Хрватске и Србије, у којима се налазе сличне природне атракције и врсте културно-историјских споменика. У свим овим земљама, а посебно код нас, ова врста насљеђа, на какву се иначе значајно рачуна у оквиру европске културне баштине, до сада није адекватно валоризована и туристички искоришћена. Такви пројекти су веома погодни за финансирање из одговарајућих програма ЕУ, посебно програма прекограничне сарадње БиХ са Хрватском и Црном Гором, те програма АДРИОН, који је усмјерен на подстицање сарадње у оквиру шире јадранско-јонске регије.

Сличан потенцијал кооперације, умјесто конкуренције, имају и пројекти и мјере којима треба да се омогући остваривање другог секторског циља, усмјереног на пољопривредну производњу која користи и афирмише јединствене карактеристике херцеговачког поднебља. Тако је заштита географског поријекла, која треба да омогући нови извозни искорак за производњу вина (евентуално и меда), практично могућа једино као цјеловита херцеговачка иницијатива и заједнички интерес свих општина у којима се већ производи, или може да производи, вино са одликама овог поднебља. Сличан приступ може да се примјени и на друге врсте пољопривредне производње карактеристичне за ово подручје, укључујући и органску производњу љековитог/ароматичног биља и поврћа. Разлози за такав приступ су двојаки: с једне стране, тако се може доћи лакше до средстава међународне подршке, посебно европских фондова који фаворизују прекограничну и регионалну сарадњу, док се, с друге стране, само на тај начин може да изгради препознатљивост („брендмирање“) регије за конкурентско надметање у условима глобалне економије. На глобалној економској карти нису видљиве поједине локације, већ регије које су успјеле да изграде јединствене конкурентске предности.

5.2.4. Програми, пројекти и мјере

За реализацију плана економског развоја града Требиња кандидовано је **40** потенцијалних пројеката и мјера, груписаних у 8 програма:

Програм:	Пројекат/Мјера ¹⁸ :
1.1.1. Програм: Развој пословне инфраструктуре	1.1.1.1. Изградња саобраћајница у Пословној зони Волујац 1.1.1.2. Изградња водоводне мреже - Пословна зона Волујац 1.1.1.3. Изградња мреже за техничку воду – Пословна зона Волујац и Ново Требиње 1.1.1.4. Развој економске зоне Алексина Међа – Подгљивље 1.1.1.5. Изградња фабрике питке воде (врело Млинице) 1.1.1.6. Центар за подршку инвеститорима
1.1.2. Програм: Развој радне снаге	1.1.2.1. Мјера: Формирање и развој локалног партнерства за образововање и запошљавање 1.1.2.2. Мјера: Ажурирање и реализација Акционог плана запошљавања
1.2.1. Програм: Осигурање претпоставки за развој пољоприв. производње	1.2.1.1. Ефикасније управљање пољопр. земљиштем/ укрупњавање и додјела земљишта 1.2.1.2. Откупне станице са хладњачама (складиштење, паковање и дистрибуција пољопривредних производа) 1.2.1.3. Изградња система за наводњавање Петровог и Требињског поља 1.2.1.4. Изградња система наводњавања Љубомирског поља, Врпоља и Моска и осталих села 1.2.1.5. Херцеговачка кућа - Herzeg House (Београд и Бања Лука) 1.2.1.6. Инвестиција у модернизацију и опремање газдинстава 1.2.1.7. Сајам пољопривредних производа Источне Херцеговине
1.2.2. Програм: Подршка специфичним видовима пољопривредне производње	1.2.2.1. Заштита географског поријекла (за вино) 1.2.2.2. Подршка развоју воћарске и виноградарске производње 1.2.2.3. Подршка сакупљању, конвенционалној и органској производњи љековитог биља 1.2.2.4. Подршка развоју пластеничке производње 1.2.2.5. Подршка развоју и унапређењу сточарске производње 1.2.2.6. Развој и промоција ланца вриједности у сектору пчеларства

¹⁸ Ради се о пројектима и мјерама који су прикупљени из више извора (Средњорочни план капиталних инвестиција, Инвестициона конференција у Требињу, достављене пројектне идеје и приједлози од стране институција, организација и појединаца), те разматрани и иницијално подржани од стране Секторске групе за економски развој.

<p>1.3.1. Програм: Промоција туристичке понуде</p>	<p>1.3.1.1. Брендирање града Требиња</p> <p>1.3.1.2. Креирање туристичких садржаја за продужење сезоне – спортски, рекреативни, културни, креативни и забавни туризам</p> <p>1.3.1.3. Туристичка промоција и валоризација руралног културног и историјског наслеђа у селима- богатство понуде за оживљавање села и развој туризма</p> <p>1.3.1.4. <i>Slow food</i> путовање кроз Требиње и Херцеговину</p> <p>1.3.1.5. Кориштење потенцијала билећког језера</p>
<p>1.3.2. Програм: Унапређење инфраструктуре за развој туризма</p>	<p>1.3.2.1. Реконструкција планинарског дома и развој туристичке инфраструктуре на Ублима</p> <p>1.3.2.2. Изградња туристичких пунктова на прилазима граду</p> <p>1.3.2.3. Унапређење инфраструктуре на подручју економске зоне Ново Требиње</p> <p>1.3.2.4. Изградња затвореног олимпијског базена</p> <p>1.3.2.5. Уређење ауто-кампова</p> <p>1.3.2.6. Подршка изградњи еко и етно комплекса</p> <p>1.3.2.7. Студија изводљивости за изградњу жичара (Црквина, Страч, Гљива) и изградња</p>
<p>1.4.1. Програм: Развој креативних индустрија</p>	<p>1.4.1.1. Успостављање Центра креативних индустрија</p> <p>1.4.1.2. Обуке у области ИТ за кориштење напредних технологија у сврху креирања нових радних мјеста</p> <p>1.4.1.3. Унапређење рада инкубатора</p> <p>1.4.1.4. Требиње - Smart City</p>
<p>1.4.2. Програм: Подршка развоју предузетништва</p>	<p>1.4.2.1. Развој социјалног предузетништва</p> <p>1.4.2.2. Успостављање Форума предузетница</p> <p>1.4.2.3. Мјера: Увођење и унапређивање предузетничког учења у формалном образовању</p>

Укупна очекивана улагања за реализацију секторског плана економског развоја процијењују се на близу 27.000.000 КМ. Ова улагања не обухватају очекивана велика улагања приватних инвеститора од неколико стотина милиона КМ у наредном петогодишњем периоду.

5.3. План друштвеног развоја

План друштвеног развоја Требиња односи се на период 2018-2022. Препоручује се комбинована стратегија у друштвеном развоју у овом периоду, коришћењем снага (предности) да би се умањио утицај доминантних пријетњи и омогућило коришћење одговарајућих прилика, представљених у сљедећој SWOT анализи за овај сектор.

Снаге:

- Вишеслојан, виталан, духовно снажан и стабилан идентитет и карактер; предусретљивост и отвореност људи
- Константно позитиван миграциони салдо
- Становништво Требиња образованије од просјека у Републици Српској (20% са ВСС и ВС, у РС 11%); тренд побољшања образовне структуре запослених
- Универзитетски центар, са капацитетима за образовање и подршку привреди и иницијалним искуством припреме и имплементације пројеката финансираних из екстерних извора (ЕУ)
- Развијена образовна инфраструктура и установе за све нивое образовања, од предшколског до факултетског
- Значајне и бројне културне институције, манифестације и удружења
- Изграђен имиџ града културе, атрактивне филмске локације и спортског кампа
- Велики број активних спортских клубова, друштава и удружења; добри услови за припреме спортиста
- Развијена институционална мрежа и услуге здравствене и социјалне заштите
- Градска управа пред испуњењем стандарда ISO 9001 у погледу корисничке оријентације и пружања услуга
- Квалитетно снабдијевање водом
- Добра покривеност јавном расвјетом и електроенергетском мрежом
- Зонинг планови у припреми
- Низ инфраструктурних инвестиција у току и у припреми

Слабости:

- Константно негативан природни прираштај, од 2002. године
- Мање од 20% становника живи у руралним дијеловима, око 25% старије од 60 година
- Тренд сталног смањења броја ученика средњих школа, посебно на техничким смјеровима
- Велика зависност друштвених дјелатности (посебно културе и спорта) од све оскуднијих буџетских и спонзорских средстава
- Недовољна истраженост и промоција завичајне културне баштине
- Дјелимично застарјела опрема здравствених установа
- Застој у развоју система социјалне заштите; низак ниво реализације циљева и активности Стратегије развоја социјалне заштите Требиња 2011-2016.
- Превелик број запослених у јавном сектору, оперативни трошкови угрожавају обим и квалитет програмских активности

- Недовољна профилисаност и координација НВО-а; неразвијена оријентација и капацитети за кориштење екстерних извора финансирања (пројектни приступ)
- Недостатак уређених површина и садржаја за игру и боравак дјецe, посебно у урбаним насељима
- Скоро трећина локалних путева оцијењена лоше; магистрални путеви (према Љубињу и Никшићу) недовољно безбједни
- Високи трошкови одржавања јавне расвјете
- Недовољан капацитет резервоара и главних цјевовода у водоводном систему; изузетно велика количина необрачунате воде (72,3%)

Прилике:

- Проактиван приступ европским регионалним и прекограничним фондовима и донаторима у БиХ
- Усклађеност приоритета у подручју друштвеног развоја са стратешким документима РС, посебно у областима културе, образовања и запошљавања
- Промоција друштвене одговорности и веће укључивање друштвено одговорних компанија у пројекте и мјере друштвеног развоја Требиња
- Коришћење све повољнијег имиџа Требиња као града културе у региону
- Могућности сарадње у области спорта и културе у погледу интегрисања у регионалну туристичку понуду

Пријетње:

- Наставак пада наталитета и демографско пражњење у дугом року
- Смањене могућности подршке са нивоа РС за кључне области друштвеног развоја Требиња (образовање, култура, спорт...) због кредитног оптерећења и растерећења трошкова јавног сектора
- Све више социјално угрожених, све већи притисак на социјалне фондове, све већа потражња за здравственим услугама... због трендова незапослености и неповољне старосне структуре становништва

У фокусу друштвеног развоја треба да буде *стално унапређивање квалитета јавних услуга, образовања и културног живота*. У складу са наведеним стратешким фокусом друштвеног развоја, у оквиру плана друштвеног развоја су дефинисани сљедећа тежишта дјеловања у наредном петогодишњем периоду:

- унапређење комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга;
- цјеложивотно учење;
- културно-историјска баштина, култура и спорт;
- социјална осјетљивост, здравствена и социјална заштита и услуге.

Унапређење комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга је у фокусу друштвеног развоја како би се остварило даље унапређење квалитета јавних услуга, који треба да буде у складу са већ оствареним резултатима у развоју града и имиџом локације атрактивне за туризам, живот и пословање. У фокусу друштвеног развоја треба да буде и цјеложивотно учење, како би се, обезбјеђивањем квалитетне радне снаге, допринијело економском и друштвеном развоју. Такође, у фокусу треба да буду и културно-историјска баштина, култура и спорт, који не само да чине дио идентитета Требиња и обогаћују живот локалне заједнице, већ представљају и основу за унапређење туристичке понуде. Атрактивне и развијене локалне заједнице такође показују и

висок степен социјалне осјетљивости, па су у фокусу и здравствена и социјална заштита и услуге, то јест њихов квалитет и доступност.

5.3.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима

У сљедећој табели представљени су секторски циљеви са очекиваним исходима и индикаторима. При њиховом одређивању водило се рачуна о неколико важних критеријума: да су у складу са стратешким и секторским фокусирањем; да представљају разраду другог стратешког циља (*Престижан квалитет живота, уз високу социјалну осјетљивост и виши квалитет образовања*) и практично омогућавају његово достизање; да су у довољној мјери специфични и мјерљиви; да су реалистични и достижни на основу ресурса које Требиње посједује или може да искористи у планском периоду; да су временски одређени, те да је могуће праћење њиховог остваривања на основу података који су доступни или се могу обезбиједити без већих улагања и трошкова.

Секторски циљеви:	Очекивани исходи:	Индикатори:
2.1. Проширен обухват и побољшан квалитет комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга	<ul style="list-style-type: none"> - Повећати број корисника водовода за најмање 5% - Повећати број корисника канализације за најмање 15% - Проширити обухват покривености јавном расвјетом за најмање 15%; најмање 40% јавне расвјете користи ЛЕД сијалице - Изградити најмање 30 км путне инфраструктуре - Реконструисати и уредити најмање 50 км путне инфраструктуре и сигнализације - Стални раст задовољства корисника комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга 	<ul style="list-style-type: none"> - Број корисника водовода - Број корисника канализације - Покривеност јавном расвјетом - Дужина новоизграђене путне инфраструктуре - Дужина реконструисане и уређене путне инфраструктуре - Процент корисника задовољних стањем комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга
2.2. Већа запошљивост младих и теже запошљивих група и снажнија предузетничка и иновативна оријентација система образовања и обуке	<ul style="list-style-type: none"> - Најмање 20% свршених ученика и студената налази посао у току прве године по завршетку школовања - Најмање 5% младих бира самозапошљавање и предузетничку каријеру - Најмање 3 пројекта годишње појединачне вриједности од најмање 50.000 КМ (су)финансираних из екстерних извора - Креиран најмање један бренд иновативног образовања - Побољшани услови за извођење наставе и обука у свим основним и средњим школама 	<ul style="list-style-type: none"> - Процент свршених ученика и студената који налазе посао у току прве године по завршетку школовања - Процент младих који бирају самозапошљавање и предузетничку каријеру - Број и вриједност пројеката (су)финансираних из екстерних извора, годишње - Креиран бренд иновативног образовања - Број основних и средњих школа у којима су побољшани услови за извођење наставе и обука

<p>2.3. Виши степен промоције значаја културне баштине и увезаности културе и спорта са туризмом</p>	<p>- Најмање 40% средстава потребних за финансирање културе и спорта обезбијеђено из екстерних извора - Број посјетилаца културних и спортских манифестација већи за најмање 25% - Унапређена инфраструктура за рекреативне активности грађана и туриста</p>	<p>- Процент средстава потребних за финансирање културе и спорта обезбијеђених из екстерних извора - Број посјетилаца културних и спортских манифестација - Инфраструктура за рекреативне активности грађана и туриста</p>
<p>2.4. Проширен обухват и побољшан квалитет здравствених и социјалних услуга</p>	<p>- Уведене нове услуге за социјално осјетљиве групе, на основу нове стратегије развоја социјалне заштите - Промовисани капацитети здравствене заштите и понуде за нове циљне групе (туристи, дијаспора) - Унапријеђени материјални услови за пружање здравствених услуга - Најмање 75% корисника задовољно здравственим и социјалним услугама</p>	<p>- Број нових услуга за социјално осјетљиве групе и број њихових корисника - Мјере промоције капацитета здравствене понуде за нове циљне групе (туристи, дијаспора) - Број објеката/установа са унапређеним материјалним условима за пружање здравствених услуга - Процент задовољних корисника здравствених и социјалних услугама</p>

5.3.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа

Елементи плана друштвеног развоја су у складу са сљедећим стратешким документима на нивоу Републике Српске:

- Стратегијом развоја културе Републике Српске 2017 – 2022, првенствено у вези са *циљем 2: Висок квалитет умјетничке продукције и професионализација* у оквиру којег је *посебни циљ 9. Подизање нивоа стратешког мишљења, посебни циљ 10. Јачање капацитета за културну политику и практично дјеловање, те циљ 4. Интернационализација и присуство на међународној сцени*, у оквиру којег је *посебни циљ 1. Подржати организације и установе које приједлозима пројеката конкуришу за средства из међународних пројеката (Creative Europe, Euroimages, UNESCO, Horizon 2020...)* и *посебни циљ 4. Подржати развој културног туризма*.
- Дио прожимајућих стратешких циљева у Стратегији образовања Републике Српске односи се на *цјеложивотно учење, односно образовање одраслих*. Ради се о подизању општег нивоа образованости појединца, препознавању његових личних потенцијала и способности и његовом оспособљавању за сналажењу у промјењивим условима рада, те повећању могућности за запошљавање. Дио прожимајућих циљева односи се и на *предузетничко учење*.
- Стратегијом запошљавања Републике Српске 2016–2020. године, у оквиру које су Стратешки циљ 1. Повећати запосленост и економску активност становништва у Републици Српској, са Оперативним циљем 1.1. Осигурати већу повезаност система образовања са тржиштем рада и Оперативним циљем 1.5. Унаприједити запошљивост активних тражилаца посла.

- Стратегијом интегралног управљања водама Републике Српске 2015–2024. то јест са Општим циљевима: Уређење и рационално кориштење водних ресурса Републике Српске, Заштита вода у оквиру интегралне заштите и унапређења животне средине, Заштита од штетног дјеловања вода, које треба да буде усклађено са нивоом значајности урбаних, привредних саобраћајних и других система који се штите.

5.3.3. Иницијативе међуопштинске сарадње

Потенцијали за међуопштинску сарадњу се могу наћи не само у пројектима који се тичу путне инфраструктуре, већ и у области културе и спорта, гдје сарадња не само да унапређује капацитете и обогађује понуду културних и спортских садржаја у свакој од укључених локалних заједница, већ омогућава повезивање ових садржаја са туристичком понудом, која на тај начин постаје знатно атрактивнија. То је посебно важно у случају Требиња, гдје је присутан раст броја туриста, али вријеме које проводе у Требињу мора бити дуже како би се остварили виши приходи од туризма.

Позиција Требиња отвара могућности за успостављање сарадње у оквиру програма прекограничне сарадње које финансира ЕУ гдје постоје могућности за сарадњу са туристички развијеним дестинацијама у сусједним земљама као што су Херцег Нови и Дубровник. Наиме, фокуси програма су такви да пружају прилику за имплементацију пројеката у области друштвеног развоја, првенствено у областима промоције културне баштине, иновативног образовања, али и у другим областима које су у фокусу друштвеног развоја Требиња.

Требиње је регионални здравствени и универзитетски центар подручја Источне Херцеговине, тако да је међуопштинска сарадња у овим областима практично неопходна.

5.3.4. Програми, пројекти и мјере

За реализацију плана друштвеног развоја града Требиња дефинисано је 46 пројеката и мјера груписаних у 10 програма:

Програм:	Пројекат/Мјера ¹⁹
2.1.1. Програм: Унапређење комуналне инфр. и услуга	2.1.1.1. Изградња система водоснабдијевања 2.1.1.2. Санација водоводне мреже 2.1.1.3. Изградња система фекалне канализације 2.1.1.4. Реконструкција градске јавне расвјете –ЛЕД
2.1.2. Програм: Унапређење саобраћајне инфраструктуре	2.1.2.1. Унапређење саобраћајне инфраструктуре 2.1.2.2. Изградња источне обилазнице 2.1.2.3. Изградња западне обилазнице
2.1.3. Програм: Управљање имовином и	2.1.3.1. Ефикасније управљање имовином (капацитети, базе, софтвер) 2.1.3.2. Изградња система видео надзора Града и повезивање

¹⁹ Ради се о пројектима и мјерама који су прикупљени из више извора (Средњорочни план капиталних инвестиција, Инвестициона конференција у Требињу, достављене пројектне идеје и приједлози од стране институција, организација и појединаца), та разматрани и иницијално подржани од стране Секторске групе за друштвени развој.

унапређење безбједности грађана	институција оптичким кабловима 2.1.3.3. Изградња "Палате правде" 2.1.3.4. Годишње испитивање задовољства корисника комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга
2.2.1. Програм: Побољшање услова рада у предшколским установама, основним и средњим школама	2.2.1.1. Унапређење инфраструктуре у предшколском образовању 2.2.1.2. Реконструкција објеката основних школа и побољшање безбједности ученика и имовине 2.2.1.3. Унапређење капацитета за извођење практичне наставе 2.2.1.4. Проширење капацитета Музичке школе „Требиње“ и обнова старе зграде у Полицама 2.2.1.5. Изградња нове зграде Гимназије 2.2.1.6. Реконструкција објеката средњих школа и побољшање безбједности ученика и имовине 2.2.1.7. Мјера: Стипендирање ученика дефицитарних занимања и студената
2.2.2. Програм: Изградња капацитета за цјеложивотно учење	2.2.2.1. Изградња капацитета и акредитација Техничке школе / Центра за информисање и образовање за извођење обука за индустријска занимања 2.2.2.2. Мјера: Подршка (финансијска) за формалне и неформалне преквалификације и доквалификације 2.2.2.3. Мјера: Суфинансирање сезонског, пробног и волонтерског рада 2.2.2.4. Изградња и надоградња, опремање Центра за информисање и културу
2.2.3. Програм: Иновативно образовање	2.2.3.1. Истраживачка станица Згоњево 2.2.3.2. Изградња капацитета и умрежавање за припрему и имплементацију пројеката финансираних из екстерних извора
2.3.1. Програм: Промоција културне баштине	2.3.1.1. Археолошка истраживања локалитета Стари град Требиње (двориште Музеја Херцеговине) 2.3.1.2. Уређење локалитета Мичевац 2.3.1.3. Истражити, мапирати и промовисати културну баштину 2.3.1.4. Измјештање спомен-собе 2.3.1.5. Унапређење умрежености, сарадње и координације културних, спортских и образовних институција и организација 2.3.1.6. Архитектонски пројекат адаптације зграде Музеја Херцеговине Требиње 2.3.1.7. Израда Стратегије културе Града Требиње
2.3.2. Програм: Унапређење капацитета у области спорта	2.3.2.1. Мјера: Категоризација спортских објеката 2.3.2.2. Уградња опреме за дјечија игралишта 2.3.2.3. Изградња и уређење спортских терена (Убла, локалитети на подручју града) 2.3.2.4. Изградња бицикличке стазе на подручју града 2.3.2.5. Изградња пјешачке и бицикличке стазе од Алексине међе -града 2.3.2.6. Изградња и опремање куглане
2.4.1. Програм: Побољшање здравствене заштите	2.4.1.1. Промоција и превентивна заштита здравља (предавања, систематски прегледи) 2.4.1.2. Опремање здравствених установа (4Д ултразвучни апарат, аутомобили за превоз пацијената, опрема за физикалну и

	<p>стоматолошку службу)</p> <p>2.4.1.3. Здравствени центар у кругу болнице</p> <p>2.4.1.4. Изградња регионалног центра за хипорехабилитацију</p> <p>2.4.1.5. Повезивање здравствених услуга и туристичке понуде (мапирање и промоција, успостављање сарадње са градовима у ЕУ)</p>
2.4.2. Програм: Унапређење социјалне заштите	<p>2.4.2.1. Евалуација претходне и израда нове Стратегије развоја социјалне заштите</p> <p>2.4.2.2. Унапређење евиденција, координације и критеријума додјеле социјалне помоћи</p> <p>2.4.2.3. Мјера: Уврштавање одредбе о уклањању архитектонских баријера за особе са потешкоћама у кретању у просторно – планску документацију</p> <p>2.4.2.4. Изградња сигурне куће у Требињу</p> <p>2.4.2.5. Савјетовалиште за младе родитеље</p> <p>2.4.2.6. Успостављање дневног центра за старе особе у МЗ Петрово поље</p>

Укупна очекивана улагања за реализацију секторског плана друштвеног развоја у наредних пет година процјењују се на близу 80.000.000 КМ.

5.4. План заштите животне средине

Као полазиште за израду плана животне средине за период 2018-2022. послужила је сљедећа SWOT анализа овог сектора.

Снаге:

- По природно-географским карактеристикама, једна од најпривлачнијих локација на западном Балкану за здрав живот и одмор
- Требињски простор представља јединствену природну баштину и захвата један од најзначајнијих ендемских центара Балкана
- Требишњица као некада највећа европска понорница
- Подручје богато водом; створени услови за наводњавање близу 70% обрадивих површина (око 5 100 ха)
- Препознатљив медитерански архитектонски идентитет града
- Висок степен покривености градског подручја комуналном инфраструктуром и услугама

Слабости:

- Недовољна истраженост, заштићеност и промоција природне баштине
- Недовољна покривеност канализационом мрежом и дотрајао пречистач за отпадне воде
- Повећана потрошња енергената и емисија CO₂ и поред усвојеног Акционог плана за енергетску одрживост; минимално издвајање властитих средстава и недовољно коришћење европских фондова за пројекте енергетске ефикасности
- Требиње још нема одлуку о зонама заштите изворишта
- Недостатак зеленила и нарушавање архитектонског идентитета у новоизграђеним урбаним дијеловима
- Истекао рок употребе постојеће депоније
- Неуспјели покушаји да се уведе селективно скупљање отпада; недовољно изграђена свијест о заштити околине код грађана, неопходна за град туризма и културе
- Непотпуни подаци о процјенама ризика од непогода, недостају оперативни планови за смањење ризика
- Неповољан однос опожарених и пошумљених површина; недовољна улагања у систем заштите од шумских пожара, недовољан број ватрогасаца у критичном периоду пожара

Прилике:

- Промоција природне (уз вјерску и културну) баштине, посебно у склопу регионалне, прекограничне туристичке понуде
- Изградити проактиван пројектни приступ европским регионалним и прекограничним фондовима и донаторима у БиХ
- Веће коришћење знатне међународне (донаторске) подршке за прелаз на активно енергетско управљање у јавним институцијама
- Коришћење квалитета и издашности подземних и површинских вода за наводњавање

пољопривредних површина

- Формирање санитарне регионалне депоније
- Веће коришћење међународне (донаторске) подршке за прелаз на активно управљање ризиком и заштитом од природних непогода

Пријетње:

- Смањење површине најквалитетнијег пољопривредног земљишта и зелених површина због све веће потражње за грађевинским земљиштем
- Неконтролисана интензивна стамбена и пословна изградња може да доведе до непоправљивог нарушавања природне, културне и архитектонске баштине Требиња
- Повећан ризик од загађења воде и неконтролисана градње и коришћења приобалног подручја ријеке Требишњице и Сушице
- Висок ризик од шумских пожара (велики проценат опожарених површина на подручју Града Требиња)
- Угроженост високих четинарских шума биљним болестима и штеточинама

Препоручује се примјена тзв. дефанзивне стратегије, дакле концентрација ресурса на отклањање утицајних слабости и спречавање/избјегавање већих пријетњи, користећи притом одговарајуће снаге и прилике. Предлажу се три фокуса за дефинисање циљева и планирање одговарајућих пројеката и мјера у овом сектору:

- Очување природне баштине и архитектонског идентитета Требиња;
- Осигурање здраве и чисте средине; и
- Заштита од природних непогода.

Сваки од ових фокуса је вишеслојан и захтјеван.

Први фокус подразумијева појачане напоре на очувању, валоризацији и промоцији јединствене природне баштине и биодиверзитета овог подручја, с једне стране, као и регулаторна рјешења и управљачке механизме како би осигурала медитеранска архитектонска препознатљивост и заштита од тзв. инвеститорског урбанизма, од којег, уз визуелни идентитет града, у правилу прво страда градско зеленило.

Други фокус укључује интензивније и квалитетније увођење нових управљачких механизма за праћење и смањење загађења ваздуха, воде и земљишта, с једне стране, те изградњу напредније културе понашања у погледу чистоће и уредности града и цијеле територије Требиња, у складу са високим стандардима које треба да испуни мјесто које претендује на престижан туристички и културни имиџ.

Трећи фокус има и ургентан и системски карактер, подразумијева истовремено јачање и превентивне и реактивне спремности за заштиту од пожара, поплава и суше као природних непогода које чешће и неповољно погађају ово подручје.

5.4.1. Преглед секторских циљева са исходима и индикаторима

У сљедећој табели представљени су секторски циљеви са очекиваним исходима и индикаторима. При њиховом одређивању водило се рачуна о неколико важних критеријума: да су у складу са стратешким и секторским фокусирањем; да представљају разраду трећег стратешког фокуса и практично омогућавају достизање трећег стратешког циља; да су у довољној мјери специфични и мјерљиви; да су реалистични и достижни на основу ресурса које Требиње посједује или може да искористи у планском периоду; да су временски одређени, те

да се могу створити претпоставке за праћење њиховог остваривања, уз неопходна додатна улагања и трошкове.

Секторски циљеви:	Очекивани исходи:	Индикатори:
3.1. Виши степен заштите и валоризације природне баштине и архитектонског идентитета	<ul style="list-style-type: none"> - Регулисана/осигурана заштита кључних подручја природне баштине одговарајућим статусом заштите²⁰, до 2022. - Регулисана/осигурана заштита архитектонског идентитета и зеленила кроз одговарајућа управљачка рјешења²¹, до 2020. 	<ul style="list-style-type: none"> - Површина подручја природне баштине са одговарајућим статусом заштите - Степен дефинисаности заштите архитектонског идентитета и зеленила кроз просторно-планску документацију и инструменте контроле
3.2. Стално смањивање загађења воде, ваздуха и земљишта, уз престижан ниво чистоће и уредности	<ul style="list-style-type: none"> - Осигурана стална хигијенска исправност воде, од 2018. - Успостављен поуздан систем мјерења загађености ваздуха и земљишта, од 2019. - Осигурано стално смањивање емисије CO₂ у градском језгру, од 2019. - Пораст задовољства грађана (и туриста) уредношћу и чистоћом града у 2022. у односу на 2018. 	<ul style="list-style-type: none"> - Резултати мјерења хигијенске исправности воде - Инсталирани инструменти за мјерење загађености ваздуха - Функционални инструменти за мјерење загађености земљишта - Процент емисије CO₂ у градском језгру - Резултати анкетања задовољства грађана (и туриста)
3.3. Смањени ризици и посљедице пожара, суша и поплава	<ul style="list-style-type: none"> - Смањене укупне штете од пожара, суше и поплава у периоду 2018-2022. у односу на период 2014-2017. 	<ul style="list-style-type: none"> - Пројена укупне штете од пожара, суше и поплава за периоде 2014-2017. и 2018-2022)

5.4.2. Усклађеност са стратешким документима виших нивоа

План заштите животне средине Требиња усклађен је са одговарајућим секторским стратегијама на нивоу Републике Српске, првенствено са: Стратегијом заштите природе Републике Српске (усвојеном 2011. године), Стратегијом интегралног управљања водама Републике Српске 2015-2024, Стратегијом развоја енергетике Републике Српске до 2030. године и Стратешким планом развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске 2016-2020, као и са Просторним планом Републике Српске.

²⁰ У виду паркова природе, заштићених подручја и сл.

²¹ Кроз просторно-планску документацију, додјелјивање ауторитета и одговорности за контролу, и сл.

Тако је први секторски циљ плана заштите животне средине Требиња усклађен са четвртим стратешким циљем Стратешког плана развоја пољопривреде и руралних подручја РС - *Одрживо управљање природним ресурсима и ублажавање посљедица климатских промјена* и са првим стратешким циљем Стратегије заштите природе РС - *Заштита биолошког, педолошког и геодиверзитета Републике Српске кроз јачање постојећег институционалног оквира за реализацију ефикасних мјера заштите природе*.

Други секторски циљ плана заштите животне средине Требиња усклађен је са једним од циљева Стратегије развоја енергетике РС - *Успоставити ефикасан систем подстицања енергетске ефикасности и коришћења обновљивих извора енергије у складу са постављеним циљевима и обавезама које ће проizaћи из чланства Босне и Херцеговине у Европској унији*. Овај циљ је у складу и са индикативним циљевима за уштеде енергије из Акционог плана енергетске ефикасности РС до 2018. године. Други секторски циљ је хармонизован са Стратегијом управљања водама, јер доприноси имплементацији мјера за *управљање у циљу заштите квалитета вода*. У погледу смањења загађења земљишта, у складу је са Стратешким планом развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске.

Трећи секторски циљ је усклађен са Стратегијом управљања водама, јер доприноси имплементацији мјера за *управљање у области заштите од штетног дејства вода*.

5.4.3. Иницијативе међуопштинске сарадње

Остваривање сва три секторска циља захтијеваће значајан ниво међуопштинске, понегдје и прекограничне сарадње.

У случају заштите и валоризације природне баштине, таква сарадња је неопходна из два основна разлога: 1. зато што се истоврсна природна баштина протеже на територији више општина, па и земаља (нпр. Орјен), и 2. зато што значајније пројекте у овој области могуће планирати и финансирати у оквиру програма и фондова за прекограничну и регионалну сарадњу.

Могућност претежног финансирања из поменутих програма и фондова односи се и на пројекте енергетске ефикасности, као и смањења загађења земљишта, обухваћене другим секторским циљем, уз услов да се ради о међуопштинским и прекограничним пројектима.

Ефикасна заштита од пожара практично је немогућа без правовремене и добро координисане сарадње са сусједним општинама из БиХ, Хрватске и Црне Горе. При планирању и реализацији пројеката и мјера у овој области то треба такође узети у обзир.

5.4.4. Програми, пројекти и мјере

За реализацију плана животне средине кандидовани су 32 пројекта и мјере, груписаних у 7 програма.

Програм:	Пројекат/Мјера ²²
3.1.1. Заштита и валоризација природне баштине	3.1.1.1. Припрема и провођење процедуре за за успостављање Орјена и Бијеле горе као заштићеног подручја 3.1.1.2. Уређење Павлове пећине 3.1.1.3. Пројекат заштите и валоризације подземних вода и карста на подручју Града Требиња 3.1.1.4. Заштита ендемских врста (човјечија рибица, гаовица) 3.1.1.5. Мјера: Финансијска подршка пројектима заштите и валоризације природне баштине
3.1.2. Очување архитектонског идентитета	3.1.2.1. Мјера: Формирање Савјета за урбанизам, архитектуру и животну средину 3.1.2.2. Израда новог Урбанистичког плана (очување архитектонског идентитета и зеленила) 3.1.2.3. Мјера: Увођење позиције Главног архитекте 3.1.2.4. Ревитализација Старог града
3.2.1. Системска заштита животне средине	3.2.1.1. Израда регулатива и развој капацитета за праћење стања/квалитета ваздуха и земље (са инструментима за мјерење) 3.2.1.2. Израда Локалног еколошког акционог плана Града Требиња (LEAP) 3.2.1.3. Израда новог Акционог плана за енергетску одрживост (SEAP) 3.2.1.4. Израда и реализација програма јачања свијести и информисања становништва о заштити животне средине (раздвајање и одлагање отпада; енергетско управљање и ефикасност; правилна употреба хемијских средстава, и др.) 3.2.1.5. Повећање енергетске ефикасности јавних здравствених објеката 3.2.1.6. Мјера: Увођење енергетског менаџмента у јавним институцијама 3.2.1.7. Мјера: Финансијска подршка пројектима из LEAP-а и SEAP-а 3.2.1.8. Мјера: Награђивање најљепших локација и најуреднијих МЗ
3.2.2. Унапређење управљања отпадом	3.2.2.1. Учешће у пројекту изградње регионалне депоније са сусједним општинама Источне Херцеговине 3.2.2.2. Унапређење система управљања чврстим отпадом (проширење депоније) 3.2.2.3. Изградња рециклажног погона (изградња сортирнице, Папир лига - едукација, прикупљање и рециклажа папира) 3.2.2.4. Увођење система раздвојеног прикупљања отпада на подручју града
3.2.3. Заштита вода	3.2.3.1. Изградња новог пречистача воде (Волујац, Ново Требиње, Град Сунца) 3.2.3.2. Реконструкција постојећег пречистача 3.2.3.3. Уређење и заштита природног тока ријеке Требишњице 3.2.3.4. Уређење малог канала (Ћатовића крак) – локалитет Оток 3.2.3.5. Уређење великог канала (мост на Растоцима, према Гељовом, придворацки крак)
3.3.1. Системска заштита од непогода	3.3.1.1. Израда Пројекта угрожености од елементарне непогоде и друге несреће Града Требиња (пројекат ризика и израда оперативних планова) 3.3.1.2. Унапређење механизма регионалне/прекограничне сарадње (укључујући област заштите од пожара и елементарних непогода)

²² Ради се о пројектима и мјерама који су прикупљени из више извора (Средњорочни план капиталних инвестиција, приједлози достављени од стране институција, организација и појединаца), те разматрани и иницијално подржани од стране Секторске групе за животну средину.

	3.3.1.3. Едукација грађана за адекватно понашање и учешће у систему цивилне заштите 3.3.1.4. Мјере: Антиерозивна заштита и пошумљавање
3.3.2. Јачање институција за заштиту	3.3.2.1. Изградња Ватрогасног дома 3.3.2.2. Опремање и обука специјалистичких јединица цивилне заштите

Укупна очекивана улагања у наредних пет година за реализацију секторског плана животне средине процјењују се на близу 28.000.000 КМ.

6. Оперативни дио

6.1. План имплементације стратешких пројеката и мјера за 3 године (1+2)

Веза са циље вима	Пројекат / мјера (година почетка имплементације)	Напомене у вези са статусом пројекта/мјере	Укупни оријент. издаци (до завршетка пројекта) (КМ)	Финансирање из буџета Града				Финансирање из осталих извора				Носиоци имплементације
				Преглед по годинама				Преглед осталих извора по годинама				
				2018	2019	2020	укупно (2018-2020)	2018	2019	2020	укупно (2018-2020)	
СЦ 1/Сеџ 1.1.	1.1.1.1. Изградња саобраћајница у Пословној зони Вољујац (2018)	ПКИ: Привреда, пројекат 4.	800,000	100,000	100,000		200,000	0		600,000	600,000	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сеџ 1.1.	1.1.1.2. Изградња водоводне мреже - Пословна зона Вољујац (2019)	Усвојен Регулациони план. Недостаје главни пројекат (ПКИ: Привреда, пројекат 5)	250,000		100,000	150,000	250,000	0	0	0	0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сеџ 1.1.	1.1.1.3. Изградња мреже за техничку воду – Пословна зона Вољујац и Ново Требиње (2019)	Није израђен главни пројекат. (ПКИ: Привреда, пројекат 10)	550,000			300,000	300,000	0	250,000		250,000	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сеџ 1.1.	1.1.1.4. Развој економске зоне Алексина Међа – Подгљивље (2020)	Пројекат представљен на Инвестиционој конференцији 2017. Потребна разрада.					0	0			0	Одјељење за просторно уређење

СЦ 1/Сец 1.1.	1.1.1.5. Изградња фабрике питке воде (врело Млинице) (2019)	Са Инвест. конференције 2017. као прилика за приватне инвестиције.					0	0			0	Приватни инвеститор
СЦ 1/Сец 1.1.	1.1.1.6. Центар за подршку инвеститорима (2018)	Планирано успостављање у оквиру Агенција за МСП, без додатних трошкова.					0	0			0	Агенција за развој МСП
СЦ 1/Сец 1.1.	1.1.2.1. Мјера: Формирање и развој локалног партнерства за образов. и запошљ. (2019)	Припремити пројекат за следећи позив ILO-LEP.	240,000		5,000	5,000	10,000	0	100,000	100,000	200,000	Агенција за развој МСП
СЦ 1/Сец 1.1.	1.1.2.2. Мјера: Ажурирање и реализација Акционог плана запошљавања (2018)	Мјере ће бити имплементирани у оквиру пројеката које проводи и финансира Завод за запошљавање.					0	0			0	Завод за запошљавање, филијала Требиње
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.1.1. Ефикасније управљање пољопр. земљиштем/укрупњавање и додјела земљишта (2018)	Веза са ПКИ, Привреда, пројекат 8.	750,000	150,000	150,000	150,000	450,000	0	150,000	150,000	300,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.1.2. Откупне станице са хладњачама (складиштење, паковање и дистрибуција пољопривредних производа) (2018)	Набавка хладњача је планирана у 2017.г. У наредном периоду ће бити финансирана из осталих извора. Аграрни фонд ће имати обавезу да обезбједи изворе.	410,000				0	110,000	100,000	100,000	310,000	Аграрни фонд

СЦ 3/Сец 3.3.	1.2.1.3. Изградња система за наводњавање Петровог и Требињског поља (2017)	Потписан уговор са извођачем. Радови почињу у 2017.г. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекат 6.	5,600,000				0	1,055,000	3,000,000	1,545,000	5,600,000	Град, ХЕТ, Влада
СЦ 3/Сец 3.3.	1.2.1.4. Изградња система наводњавања Љубомирског поља, Врпоља и Моска и осталих села (2018)	Пројекат постоји. Нису обезбеђена средства за реализацију, за сада. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекат 49.	1,100,000		100,000	100,000	200,000	300,000	200,000	200,000	700,000	Одјељење за привреду
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.1.5. Херцеговачка кућа - Herzeg House (Београд и Бања Лука) (2019)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	150,000		10,000	10,000	20,000	0	40,000	40,000	80,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.1.6. Инвестиција у модернизацију и опремање газдинстава (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	300,000	27,000	27,000	27,000	81,000	20,000	33,000	46,000	99,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.1.7. Сајам пољопривредних производа Источне Херцеговине (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	100,000	6,000	6,000	6,000	18,000	14,000	14,000	14,000	42,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.1. Заштита географског поријекла (за вино) (2018)	Разрада и почетак условљени новом рејонизацијом виноградарства (Влада РС).					0	0			0	Удружење Винос
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.2. Подршка развоју воћарске и виноградарске производње (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	200,000	24,000	24,000	24,000	72,000	16,000	16,000	16,000	48,000	Аграрни фонд

СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.3. Подршка сакупљању, конвенционалној и органској производњи љековитог биља (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	150,000	20,000	20,000	20,000	60,000	10,000	10,000	10,000	30,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.4. Подршка развоју пластеничке производње (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	300,000	30,000	30,000	30,000	90,000	30,000	30,000	30,000	90,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.5. Подршка развоју и унапређењу сточарске производње (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	500,000	30,000	30,000	30,000	90,000	70,000	70,000	70,000	210,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.2.	1.2.2.6. Развој и промоција ланца вриједности у сектору пчеларства (2018)	Пројектни образац разрађен од стране Аграрног фонда.	250,000	24,000	24,000	24,000	72,000	26,000	26,000	26,000	78,000	Аграрни фонд
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.1.1. Брендирање града Требиња (2020)	ФПМ треба да разради пројекат и кандидује за средства из ИПА фондова.	1,000,000				0	0		200,000	200,000	Факултет за производњу и менаџмент
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.1.2. Креирање туристичких садржаја за продужење сезоне – спортски, рекреативни, културни, креативни и забавни туризам (2018)	Припремити пројекат за финансирање из Cross Border Programa.					0	0			0	Туристичка орг.
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.1.3. Туристичка	Агенција за МСП и ТО Града Требиња	750,000				0	0			0	Агенција за МСП и ТО

	промоција и валоризација руралног културног и историјског наслеђа у селима-богатство понуде за оживљавање села и развој туризма (2020)	треба да разради пројекат и кандидује за средства из ИПА фондова.											
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.1.4. Slow food путовање кроз Требиње и Херцеговину (2019)	Изражено интересовање града и ТО за покретање пројекта. Предузете прве иницијативе.	100,000		10,000	20,000	30,000	0	30,000	40,000	70,000	Туристичка орг.	
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.1.5. Кориштење потенцијала билећког језера (2020)	Пројекат постоји само као идеја. Није прецизиран локалитет. Не постоји плански акт. Веза са ПКИ, Остало, пројекат 15.	800,000			50,000	50,000	0			0	Туристичка орг.	
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.1. Реконструкција планинарског дома и развој туристичке инфраструктуре на Ублима (2020)	Веза са ПКИ, Остало, пројекат 14.	450,000			50,000	50,000			400,000	400,000	Град Требиње, ПД „Вучји зуб“	
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.2. Изградња туристичких пунктова на прилазима граду (2018)	Није урађен пројекат. Веза са ПКИ, Привреда, пројекат 9.	250,000	50,000	50,000	50,000	150,000	0			0	Одјељење за просторно уређење	

СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.3. Унапређење инфраструктуре на подручју економске зоне Ново Требиње	Концепт представљен на инвестиционој конференцији. Потребна разрада.					0	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.4. Изградња затвореног олимпијског базена (2017)	Реализација инвестиције започета. Радови ће бити завршени 2018.	10,000,000				0	5,000,000	5,000,000		10,000,000	ЗДП "Хидроелектране на Требишњици"
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.5. Уређење ауто-кампова (2018)	Није разрађен пројекат. Веза са ПКИ, Остало, пројекат 10.	150,000	50,000	50,000	50,000	150,000	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.6. Подршка изградњи еко и етно комплекса (2018)	Идеја је да се помогне инвеститорима који су већ уложили у изградњу етно села. Пројекат није разрађен. Веза са ПКИ, Привреда, пројекат 7.	500,000	20,000	80,000	100,000	200,000	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сец 1.3.	1.3.2.7. Студија изводљивости за изградњу жичара (Црквина, Страч, Гљива) и изградња (2020)	Израду Студије изводљивости финансира Град. Веза са ПКИ, Спорт, пројекат 3.	100,000			100,000	100,000	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.1.1. Успостављање Центра креативних индустрија (2020)	ФПМ треба да разради пројекат и кандидује за средства из ИПА фондова.	800,000			30,000	30,000	0		300,000	300,000	Факултет за производњу и менаџмент

СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.1.2. Обуке у области ИТ за кориштење напредних технологија у сврху креирања нових радних мјеста (2018)	Пројектни образац, Агенција за МСП	300,000	15,000	15,000		30,000	135,000	135,000		270,000	Агенција за развој МСП
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.1.3. Унапређење рада инкубатора (2018)	Разрада Агенција за МСП					0	0			0	Агенција за развој МСП
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.1.4. Требиње - Smart City (2020)	Потребно разрадити пројекат. Примјер Дубровника.					0	0			0	
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.2.1. Развој социјалног предузетништва (2019)	Припремити пројекат за кандидовање према донаторима.	120,000				0	0	60,000	60,000	120,000	Фондација Женски центар Требиње
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.2.2. Успостављање Форума предузетница (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију .					0	0			0	Фондација Женски центар Требиње
СЦ 1/Сец 1.4.	1.4.2.3. Мјера: Увођење и унапређивање предузетничког учења у формалном образовању (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију мјере.					0	0			0	Средње школе

СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.1.1. Изградња система водоснабдијевања (2018)	Пројекат који се реализује у сарадњи са Владом РС од 2011. године. До сада је реализован један уговор (2.050.000 КМ), један уговор је у фази реализације. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекти р.б. 19, 26, 42, 43, 44, 45, 47.	12,712,515	350,000			350,000	8,173,795	3,588,719	200,000	11,962,514	Град, Тим за управљање процесом (тим Владе РС)
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.1.2. Санација водоводне мреже (2018)	Текуће, инвестиционо одржавање у циљу поправки мреже и смањења губитака. Изводи и финансира ЈП "Водовод" Требиње. Веза са ПКИ, Инфраструктура, р.б. 18.	1,250,000	50,000	50,000	50,000	150,000	200,000	200,000	200,000	600,000	ЈП "Водовод" Требиње
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.1.3. Изградња система фекалне канализације (2020)	Постоји пројекат за поједина насеља, али не за комплет инвестицију. Идеја је да се ради на ширењу градске мреже. Веза са ПКИ, Инфраструктура, р.б. 48.	1,500,000			500,000	500,000	0			0	Град, ЈП "Водовод"
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.1.4. Реконструкција градске јавне расвјете - ЛЕД (2017)	На овом пројекту се ради. Није израђена документација за читав град. Идеја је да се реконструише расвјета на	1,010,000				0	300,000	300,000	410,000	1,010,000	Одјељење за стамбено-комуналне послове

		простору града и остваре уштеде у потрошњи ел.енерг. Веза са ПКИ, Инфраструктура, р.б. 21.											
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.2.1. Унапређење саобраћајне инфраструктуре (2018)	Веза са ПКИ, Инфраструктура, р.б. 8,9,12,13,14,15,16, 28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,46,53,54. (искључено је 883.000 КМ које су реализоване у 2017. г.)	12,811,000	1,329,000	1,990,000	1,100,000	4,419,000	1,082,000	3,840,000	286,000	5,208,000	Град (и ЈП Путеви РС, ХЕТ пројекат ПКИ р.б. 36.)	
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.2.2. Изградња источне обилазнице (2018)	Пројектна докум. је у фази израде. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекат 2.	24,600,000				0		3,300,000	2,500,000	5,800,000	ЈП"ПутевиРС"	
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.2.3. Изградња западне обилазнице (2020)	Пројектна докум. је у фази израде. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекат 17.	6,000,000				0			953,000	953,000	ЈП"ПутевиРС"	
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.3.1. Ефикасније управљање имовином (капацитети, базе, софтвер) (2018)	Слиједити примјер Бање Луке.	30,000	15,000	15,000		30,000	0			0	Одјељење за стамбено - комуналне послове	
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.3.2. Изградња система видео надзора Града и повезивање институција оптичким кабловима (2017)	Реализација започела 2017. г. Веза са ПКИ, Остало, пројекат 4.	250,000	130,000			130,000	0			0	Одјељење за стамбено - комуналне послове	

СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.3.3. Изградња "Палате правде" (2018)	Израђен пројекат. Издата грађевинска дозвола. Веза са ПКИ, Остало, пројекат 5.	2,000,000	1,940,000			1,940,000				0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.1.	2.1.3.4. Годишње испитивање задовољства корисника комуналне и саобраћајне инфраструктуре и услуга (2018)	Суфинансирање (50%)	6,000	3,000			3,000	3,000			3,000	Одјељење за стамбено - комуналне послове
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.1. Унапређење инфраструктуре у предшколском образовању (2018)	Веза са ПКИ, Образовање, пројекат 1.	800,000	30,000		100,000	130,000	0	120,000	250,000	370,000	Предшколска установа "Наша радост"
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.2. Реконструкција објекта основних школа и побољшање безбједности ученика и имовине (2018)	Веза са ПКИ, Образовање, пројекат 2.	450,000	50,000	50,000	50,000	150,000	0	50,000	50,000	100,000	Основне школе
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.3. Унапређење капацитета за извођење практичне наставе (2019)	У оквиру пројекта 1.1.2.1.					0	0			0	Агенција за развој МСП
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.4. Проширење капацитета Музичке школе „Требиње“ и обнова старе зграде у Полицима	Недостају развијени пројекти					0	0			0	

СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.5. Изградња нове зграде Гимназије (2021)	Постоји локација усвојена у Регулационом плану. Постоји идејни пројекат. Веза са ПКИ, Образовање, пројекат 3.	5,000,000					0	0			0	Гимназија "Јован Дучић"
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.6. Реконструкција објекта средњих школа и побољшање безбједности ученика и имовине (2018)	Веза са ПКИ, Образовање, пројекат 5.	200,000					0	200,000			200,000	Средње школе
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.1.7. Мјера: Стипендирање ученика дефицитарних занимања и студената (2018)	Годишње издвајање из буџета	750,000	150,000	150,000	150,000	450,000		0			0	Одјељење за привреду, Одјељење за друштвену заштиту
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.2.1. Изградња капацитета и акредитација Техничке школе / Центра за информисање и образовање за извођење обука за индустријска занимања (2019)	У оквиру пројекта 1.1.2.1.						0	0			0	Агенција за развој МСП
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.2.2. Мјера: Подршка (финансијска) за формалне и неформалне преквалификације и доквалификације (2019)	У оквиру пројекта 1.1.2.1.						0	0			0	Агенција за развој МСП

СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.2.3. Мјера: Суфинансирање сезонског, пробног и волонтерског рада (2018)	Мјера усмјерена према запошљавању младих и теже запошљивих категорија	250,000	50,000	50,000	50,000	150,000	0			0	Одјељење за друштвене дјелатности
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.2.4. Изградња и надоградња, опремање Центра за информисање и образовање (2018)	Нема израђен пројекат реконструкције и надоградње. Хитно је неопходна комплетна замјена крова. Веза са ПКИ, Култура, пројекат 2.	1,100,000	50,000	50,000	50,000	150,000		200,000	200,000	400,000	Град, Центар за култури и образовање
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.3.1. Истраживачка станица Згоњево (2018)	Обезбијеђена донаторска средства. У плану имплементације наведена само средства која град улаже. Веза са ПКИ, образовање, пројекат 4.	1,500,000	50,000	50,000	50,000	150,000	450,000	450,000	450,000	1,350,000	Одјељење за друштвене дјелатности
СЦ 2/Сец 2.2.	2.2.3.2. Изградња капацитета и умрежавање за припрему и имплементацију пројеката финансираних из екстерних извора (2018)		18,000	6,000	6,000	6,000	18,000	0			0	Агенција за развој МСП
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.1. Археолошка истраживања локалитета Стари град Требиње (двориште Музеја Херцеговине) (2020)	Музеј Херцеговине треба да разради пројекат и кандидује за донаторима за финансирање.					0	0			0	Музеј Херцеговина

СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.2. Уређење локалитета Мичевац (2020)	Музеј Херцеговине треба да разради пројекат и кандидује за донаторима за финансирање.					0	0			0	Музеј Херцеговина
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.3. Истражити, мапирати и промовисати културну баштину (2020)	Музеј Херцеговине треба да разради пројекат и кандидује за донаторима за финансирање.					0	0			0	Музеј Херцеговина
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.4. Измјештање спомен-собе (2018)	Одређен локалитет у Регулационом плану. Пројектна документација у изради.	80,000	30,000	50,000		80,000	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.5. Унапређење умрежености, сарадње и координације културних, спортских и образовних институција и организација (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију.					0	0			0	Центар за културу и информисање
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.6. Архитектонски пројекат адаптације зграде Музеја Херцеговине Требиње (2020)	Разрађен пројектни образац. Музеј Херцеговине треба да разради пројекат и кандидује га ка донаторима.	1,500,000									Музеј Херцеговине

СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.1.7. Израда Стратегије културе Града Требиње (2018)	Музеј Херцеговине треба да разради пројекат.											Музеј Херцеговине
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.1. Мјера: Категоризација спортских објеката (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију.					0	0				0	Одјељење за друштвене дјелатности
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.2 Уградња опреме за дјечија игралишта (2018)	Град планира да у свим насељима гдје постоји могућност изгради и опреми дјечија игралишта. Веза са ПКИ, Спорт, пројекат 2.	150,000	10,000	20,000	20,000	50,000	0		50,000	50,000		Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.3. Изградња и уређење спортских терена (Убла, локалитети на подручју града) (2018)	Овде је идеја да се граде и опремају спортски терени у насељима гдје недостају, на територији града. Веза са ПКИ, Спорт, пројекат 1.	2,000,000	200,000	100,000	400,000	700,000	0				0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.4. Изградња бициклистичке стазе на подручју Града (2018)	Није разрађен пројекат. Веза са ПКИ, Спорт, пројекат 4.	200,000		50,000	50,000							Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.5. Изградња пјешачке и бициклистичке стазе од Алексине међе - града (2019)	Није разрађен пројекат. Прво треба измјенити Урбанистички план. Веза са ПКИ, Инфраструктура, пројекат 34.	250,000		100,000	150,000	250,000	0				0	Одјељење за просторно уређење

СЦ 2/Сец 2.3.	2.3.2.6. Изградња и опремање куглане (2019)	Није разрађен пројекат. Веза са ПКИ, Спорт, пројекат 5.	800,000		100,000		100,000	0		200,000	200,000	Одјељење за друштвене дјелатности
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.1.1. Промоција и превентивна заштита здравља (предавања, систематски прегледи) (2018)	Дом здравља треба да разради активности.					0	0			0	Дом здравља
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.1.2. Опремање здравствених установа (4Д ултразвучни апарат, аутомобили за превоз пацијената, опрема за физикалну и стоматолошку службу) (2018)	Предвиђено планом Опште болнице Требиње.					0	0			0	Општа болница Требиње
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.1.3. Здравствени центар у кругу болнице (2019)	Град и Влада РС ће заједно реализовати и финансирати изградњу. Веза са ПКИ, Здравство, пројекат 2.	1,200,000		50,000		50,000	0	500,000	650,000	1,150,000	Влада РС, Град
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.1.4. Изградња регионалног центра за хипорехабилитацију (2019)	Град учествује у финансирању инфраструктуре. Немамо пројекат за ову инвестицију. Веза са ПКИ, Здравство, пројекат 3.	2,000,000		50,000		50,000	0		600,000	600,000	Град, донатор

СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.1.5. Повезивање здравствених услуга и туристичке понуде (мапирање и промоција, успостављање сарадње са градовима у ЕУ) (2020)	Пројекат треба да се разради.					0	0			0	Одјељење за друштвене дјелатности
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.1. Евалуација претходне и израда нове Стратегије развоја социјалне заштите (2018)		20,000	20,000			20,000	0			0	Центар за социјални рад
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.2. Унапређење евиденција, координације и критеријума додјеле социјалне помоћи (2018)	Нису потребна посебна средства.					0	0			0	Центар за социјални рад
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.3. Мјера: Уврштавање одредбе о уклањању арх. баријера за особе са потешкоћама у кретању у просторно – планску документацију (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију.					0	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.4. Изградња сигурне куће у Требињу (2020)	Треба разрадити и кандидовати пројекат донаторима за финансирање.	1,230,000				0	0			0	Фондација Женски центар Требиње

СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.5. Савјетовалиште за младе родитеље	Треба разрадити и кандидовати пројекат донаторима за финансирање.					0	0			0	Фондација Женски центар Требиње
СЦ 2/Сец 2.4.	2.4.2.6. Успостављање дневног центра за старе особе у МЗ Петрово поље	Треба разрадити и кандидовати пројекат донаторима за финансирање.					0	0			0	Фондација Женски центар Требиње
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.1.1. Припрема и провођење процедуре за успостављање Орјена и Бијеле горе као заштићеног подручја (2018)	НВО ЦОРИЕ из Требиња је покренула петицију за проглашење наведеног подручја заштићеним простором, односно Националним парком. У Току је процес прикупљања потписа.	200,000	20,000	20,000	20,000	60,000	0	20,000	80,000	100,000	Град Требиње (у сарадњи са Републичким заводом за заштиту културно историјског и природног наслеђа Републике Српске)
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.1.2. Уређење Павлове пећине (2018)	Укључује израду пројекта комплетног уређења пећине, уређење и освјетљавање пећине, уређење 2 km пута до пећине.	130,000	10,000	30,000	12,000	52,000	0	30,000	48,000	78,000	Град Требиње (у сарадњи са Републичким заводом за заштиту културно историјског и природног наслеђа РС и Спелеолошким друштвом "Требиње")
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.1.3. Пројекат заштите и валоризације подземних вода и карста на подручју Града Требиња (2018)	20.000 годишње за реализацију пројекта са циљем валоризације и заштите подземних вода, карста и карстних феномена.	60,000	4,000	4,000	4,000	12,000	16,000	16,000	16,000	48,000	Град Требиње (у сарадњи са Републичким заводом за заштиту културно историјског и природног наслеђа РС, Спелеолошким друштвом

													"Требиње" и ХЕТ-ом)
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.1.4. Заштита ендемских врста (човјечија рибица, гаовица) (2018)	10.000 годишње за реализацију пројеката заштите ендемских врста.	30,000	2,000	2,000	2,000	6,000	8,000	8,000	8,000	24,000	Град Требиње (у сарадњи са Републичким заводом за заштиту културно историјског и природног наслеђа РС, Спелеолошким друштвом "Требиње" и ХЕТ-ом)	
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.1.5 Мјера: Финансијска подршка пројектима заштите и валоризације природне баштине (2018)	30.000 годишње за реализацију пројеката заштите и валоризације природне баштине Града.	90,000	30,000	30,000	30,000	90,000	0			0	Одјељење за друштвене дјелатности	
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.2.1. Мјера: Формирање Савјета за урбанизам, архитектуру и животну средину (2018)	Нису потребна посебна средства за реализацију					0	0			0	Одјељење за просторно уређење	
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.2.2. Израда новог Урбанистичког плана (очување архитектонског идентитета и зеленила) (2017)	У овогодишњем плану буџета постоји ставка за ову инвестицију.	140,000				0	0			0	Одјељење за просторно уређење	

СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.2.3. Мјера: Увођење позиције Главног архитекте	Разматра се као могућност.					0	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 3/Сец 3.1.	3.1.2.4. Ревитализација Старог града (2017)	Град је почео са реализацијом пројекта. Постоји дио пројектне документације.	2,500,000	200,000	100,000	200,000	500,000	100,000	500,000	600,000	1,200,000	Одјељење за просторно уређење
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.1. Израда регулатива и развој капацитета за праћење стања/квалитета ваздуха и земље (са инструментима за мјерење) (2018)	20.000 годишње за финансирање активности/пројекта.	60,000	4,000	4,000	4,000	12,000	16,000	16,000	16,000	48,000	Град Требиње (у сарадњи са Републичким заводом за заштиту културно историјског и природног наслеђа РС, ХЕТ-ом, Хидрометеоролошки м заводом РС и НВО сектором).
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.2. Израда Локалног еколошког акционог плана Града Требиња (LEAP) (2018)	Израда у току.					0	0			0	Град Требиње
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.3. Израда новог Акционог плана за енергетску одрживост (SEAP) (2020)	Средства за израду новог SEAP-а у 2020. години.	20,000			20,000	20,000	0			0	Служба за ЛЕР, инвестиције и ЕЕ
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.4. Израда и реализација програма јачања свијести и информисања становништва о заштити животне средине (раздвајање и одлагање)	30.000 годишње за реализацију пројекта	90,000	30,000	30,000	30,000	90,000	0			0	Одјељење за стамбено комуналне послове

	отпада; енергетско управљање и ефикасност; правилна употреба хемијских средстава, и др.) (2018)												
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.5. Повећање енергетске ефикасности јавних здравствених објеката (2018)		560,000	280,000			280,000	280,000				280,000	ЈУ Болница
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.6. Увођење енергетског менаџмента у јавним институцијама (2018)	Средства намјењена за обуку енергетских менаџера и програмску подршку.	30,000	10,000	10,000	10,000	30,000	0				0	Служба за ЛЕР, инвестиције и ЕЕ
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.7. Мјера: Финансијска подршка пројектима из LEAP-а и SEAP-а (2018)	100.000 годишње за реализацију пројектата.	300,000	30,000	30,000	30,000	90,000	70,000	70,000	70,000		210,000	Служба за ЛЕР, инвестиције и ЕЕ
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.1.8. Мјера: Награђивање најљепших локација и најуреднијих МЗ (2018)	50.000 годишње.	250,000	50,000	50,000	50,000	150,000	0				0	Одјељење за стамбено комуналне послове
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.2.1. Учешће у пројекту изградње регионалне депоније са сусједним општинама Источне Херцеговине	Просторним планом РС предвиђена регионална депонија (у Гацку). Почетак зависи од сагласности свих учесника.					0	0				0	

СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.2.2. Унапређење система управљања чврстим отпадом (проширење депоније) (2018)	Пројекат није разрађен. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 6.	1,500,000	100,000	100,000	100,000	300,000	0		600,000	600,000	Одјељење за стамбено комуналне послове
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.2.3. Изградња рециклажног погона (изградња сортирнице, Папир лига - едукација, прикупљање и рециклажа папира) (2018)	Постоји идејни пројекат, постоји потенцијални донатор за 50% инвестиције. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 3.	5,000,000				0	2,000,000	2,000,000	1,000,000	5,000,000	Одјељење за стамбено комуналне послове
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.2.4. Увођење система раздвојеног прикупљања отпада на подручју града	Разрадити пројекат.					0	0			0	
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.3.1. Изградња новог пречистача воде (Волујац, Ново Требиње, Град Сунца) (2018)	Нема разрађен пројекат. Ово је инвестиција која зависи од динамике изградње насеља. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 4.	4,900,000	50,000	100,000	350,000	500,000	0			0	Одјељење за просторно уређење
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.3.2. Реконструкција постојећег пречистача (2017)	Почетак очекујемо у октобру. Уговор ће бити потписан до краја септембра. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 1.	2,700,000				0	2,700,000			2,700,000	ПИТ (градски тим)

СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.3.3. Уређење и заштита природног тока ријеке Требишњице (2018)	ЗДП"ХЕТ" ове радове реализује. Постоји пројекат.	1,500,000				0	300,000	300,000	300,000	900,000	ЗДП"Хидроелектране на Требишњици"
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.3.4. Уређење малог канала (Ђатовића крак) – локалитет Оток (2017)	Почетак радова очекујемо 2017.г. ЗДП"ХЕТ" је инвеститор. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 2.	2,700,000				0	2,000,000			2,000,000	ЗДП"Хидроелектране на Требишњици"
СЦ 3/Сец 3.2.	3.2.3.5. Уређење великог канала (мост на Растоцима, према Гељовом, придворачки крак) (2020)	ЗДП"ХЕТ" ове радове реализује. Пројекат у припреми. Веза са ПКИ, Заштита животне средине, пројекат 7.	4,000,000				0	0		1,400,000	1,400,000	ЗДП"Хидроелектране на Требишњици"
СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.1.1. Израда Процјене угрожености од елементарне непогоде и друге несреће Града Требиња (процјена ризика и израда оперативних планова) (2018)	У 2017. години су започете активности на изради процјене ризика.	20,000	20,000			20,000	0			0	Одјељење за општу управу - Одсјек за цивилну заштиту
СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.1.2. Унапређење механизма регионалне/прекограничне сарадње (укључујући област заштите од пожара и елементарних непогода) (2018)	Средства за финансирање учешћа припадника Цивилне заштите Града у регионалним активностима борбе против пожара и других елементарних непогода.	60,000	20,000	20,000	20,000	60,000	0			0	Одјељење за општу управу - Одсјек за цивилну заштиту

СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.1.3. Едукација грађана за адекватно понашање и учешће у систему цивилне заштите (2018)	5.000 годишње за финансирање едукација из ове области.	15,000	5,000	5,000	5,000	15,000	0			0	Одјељење за општу управу - Одсјек за цивилну заштиту
СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.1.4. Мјере: Антиерозивна заштита и пошумљавање (2018)	Центар за газдовање кршем треба да разради мјеру.					0	0			0	Центар за газдовање кршем
СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.2.1. Изградња Ватрогасног дома (2016)	Реализација започела 2016.г. Разрађен пројекат, издата грађевинска дозвола. Веза са ПКИ, Остало, пројекат 3.	700,000	350,000			350,000	0	350,000		350,000	Одјељење за просторно уређење
СЦ 3/Сец 3.3.	3.3.2.2. Опремање и обука специјалистичких јединица ЦЗ (2018)	Финансирање набавке опреме за јединице цивилне заштите и потребну едукацију њених чланова.	90,000	30,000	30,000	30,000	90,000	0			0	Одјељење за општу управу - Одсјек за цивилну заштиту
УКУПНО:			136,282,515	6,254,000	4,327,000	4,969,000	15,450,000	24,684,795	25,122,719	15,084,000	64,891,514	

Јединица за оперативно управљање развојем и носиоци имплементације појединих пројеката треба да прате актуелне позиве екстерних извора финансирања, како би се на вријеме припремиле апликације и на тај начин обезбиједила средства за имплементацију пројеката. Од екстерних извора финансирања, посебну пажњу треба посветити фондовима ЕУ (www.europa.ba), те међународних организација и донатора као што су: USAID, UNDP, GiZ, Свјетска банка, SIDA, амбасаде. За прву годину имплементације (2018. година) прецизно су идентификовани екстерни извори финансирања и наведени у посебном документу који оперативно користи јединица за управљање развојем (План имплементације припремљен у Excel формату).

Рекапитулација по секторима за прве три године

Сектор	Укупни оријент. издаци (до завршетка пројекта)	Укупни предвиђени издаци (2018-2020)	Финансирање из буџета ЈЛС				Финансирање из осталих извора				Број пројеката (који почињу)
			Преглед по годинама				Преглед осталих извора по годинама				
			2018	2019	2020	укупно (2018-2020)	2018	2019	2020	укупно (2018-2020)	
Економски сектор	26.970.000	22.700.000	546.000	831.000	1.326.000	2.703.000	6.786.000	9.264.000	3.947.000	19.997.000	40
Друштвени сектор	81.667.515	40.076.514	4.463.000	2.931.000	2.726.000	10.120.000	10.408.795	12.548.719	6.999.000	29.956.514	48
Сектор заштите животне средине	27.645.000	17.665.000	1.245.000	565.000	917.000	2.727.000	7.490.000	3.310.000	4.138.000	14.938.000	32
УКУПНО	136.282.515	80.441.514	6.254.000	4.327.000	4.969.000	15.550.000	24.684.795	25.122.719	15.084.000	64.891.514	120

Рекапитулација по годинама (2018-2020)

Сектор	Укупно I год.	Финансирање из буџета ЈЛС	Финансирање из осталих извора
Економски сектор	7.332.000	546.000	6.786.000
Друштвени сектор	14.871.795	4.463.000	10.408.795
Сектор заштите животне средине	8.735.000	1.245.000	7.490.000
Укупно	30.938.795	6.254.000	24.684.795
Сектор	Укупно II год.	Финансирање из буџета ЈЛС	Финансирање из осталих извора
Економски сектор	10.095.000	831.000	9.264.000
Друштвени сектор	15.479.719	2.931.000	12.548.719
Сектор заштите животне средине	3.875.000	565.000	3.310.000
Укупно	29.449.719	4.327.000	25.122.719
Сектор	Укупно III год.	Финансирање из буџета ЈЛС	Финансирање из осталих извора
Економски сектор	5.273.000	1.326.000	3.947.000
Друштвени сектор	9.725.000	2.726.000	6.999.000
Сектор заштите животне средине	5.055.000	917.000	4.138.000
Укупно	20.053.000	4.969.000	15.084.000
УКУПНО (I + II + III)	80.441.514	15.550.000	64.891.514

6.2. План организационих и људских капацитета за имплементацију, праћење и вредновање стратегије

Функција управљања локалним развојем у Граду Требињу представља нову управљачку функцију у организацији Градске управе. Њено увођење треба посматрати у контексту започете трансформације Градске управе, с једне стране, и у свјетлу одговарајућег модела организовања функције управљања локалним развојем, према препорукама методологије за планирање интегрисаног локалног развоја у БиХ.

Трансформација Градске управе треба да задовољи захтјеве и ограничења која поставља нови Закон о локалној самоуправи Републике Српске, прије свега у погледу броја запослених, тако да се унаприједи ефективност и ефикасност локалне управе, уз побољшање односа броја службеника и намјештеника. Притом Градска управа Требиња треба да у пракси реализује концепт одрживог локалног развоја, достижући и одржавајући статус мјеста погодног за инвестирање, у складу са сертификатом BFC SEE.

Један од низа услова за добијање овог сертификата било је и формирање посебне службе за локални економски развој (ЛЕР). С друге стране, методологија за интегрисано планирање локалног развоја предвиђа јединствено организационо рјешење за управљање локалним развојем формирањем посебне јединице за управљање развојем, која би, на интегрисан начин, објединила послове оперативне координације планирања, имплементације, праћења и вредновања стратегије.

Како би се осигурало оптимално испуњавање оба захтјева, ново организационо рјешење треба извести трансформацијом новоуспостављене службе за ЛЕР, инвестиције и енергетску ефикасност у оквиру Службе градоначелника, без стварања додатних трошкова и организационих преклапања. Према приједлогу новог рјешења, мањи дио те службе треба да остане гдје и јесте, у Служби градоначелника, и да добије статус **Јединице за управљање развојем**, како је предвиђено концептом и методологијом за интегрисано управљање локалним развојем. Највећи дио послова ове јединице наведен је даље у тексту, у табели која слиједи. Послови локалног економског развоја треба да се пренесу у ЈУ Агенција за развој МСП, уз пренос и додјелу одговарајућих ресурса потребних за обављање тих послова.

Кључну оперативну улогу у координацији имплементације, праћења и вредновања стратегије развоја у наредном периоду имаће *јединица за управљање развојем*, организационо позиционирана у Служби градоначелника. У њој ће се концентрисати послови координације стратешког планирања и имплементације стратегије, те послови анализе, праћења и вредновања имплементације стратегије. Ова јединица ће, уз сталну сарадњу са градоначелником (и замјеником градоначелника), координирати припрему и провођење трогодишњег плана имплементације стратегије, те усклађивање годишњих планова рада одјељења и плана буџета са планом имплементације. Одјељења и други носиоци имплементације пројеката и мјера треба да реализују и прате своје обавезе везане за имплементацију, праћење и вредновање из своје надлежности, укључујући уградњу приоритета у своје годишње планове, разраду и имплементацију одговарајућих пројеката и мјера, праћење стања индикатора и пројектно извјештавање. Сва одјељења и други носиоци имплементације ће информације о пројектним активностима и мјерама у оквиру својих надлежности достављати јединици за управљање развојем у оквиру Службе градоначелника. Ова јединица ће водити укупне евиденције које се тичу индикатора развоја дефинисаних стратегијом (стратешких, секторских и пројектних). Редовно и квалитетно вођење евиденција за праћење стања индикатора довешће и до знатно бољег одвијања функције праћења и вредновања (мониторинга и евалуације).

Уз јединицу за управљање развојем и одјељења Градске управе, значајан допринос имплементацији стратегије треба да пруже и специјализоване јавне установе, као што су, за

сектор економског развоја Агенција за развој МСП, Аграрни фонд и Туристичка организација, кроз разраду и имплементацију планираних пројеката и мјера, те јавне установе и предузећа у другим секторима.

Важну улогу у имплементацији, праћењу и вредновању стратегије имаће Партнерство за развој Града Требиња, које треба да се успостави проширивањем састава и додјеливањем новог мандата Одбору за координацију активности у поступку израде Стратегије развоја Града Требиња. Формирање таквог партнерства за локални развој предвиђено је концептом и методологијом интегрисаног локалног развоја. Оно треба да укључи представнике градске скупштине и извршне власти, представнике јавних установа и предузећа, приватног сектора, мјесних заједница, невладиних организација и других који се одазову позиву за Партнерство и потпишу заједничку изјаву о локалном развојном партнерству. Рад Партнерства регулише се Пословником о раду Партнерства. Пословником се регулише да се Партнерство у фази имплементације стратегије састаје најмање два пута годишње, једном ради разматрања годишњег извјештаја о имплементацији (за претходну годину), а други пут ради годишњег ажурирања плана имплементације за наредне 1 + 2 године. За пружање оперативне подршке раду Партнерства задужена је јединица за управљање развојем при Служби градоначелника.

Контролно вредновање имплементације стратегије развоја извршиће се са истеком петогодишњег периода (2022), а финално вредновање са истеком периода имплементације стратегије (2027). Уз контролно вредновање извршиће се редефинисање секторских развојних планова и евентуална провјера даљње валидности стратешких циљева, док ће финално вредновање послужити и као подлога за нови циклус стратешког планирања.

У сљедећој табели дат је преглед основних активности и одговорности за имплементацију стратегије, обухватајући кључне фазе процеса управљања развојем и дефинишући власнике процеса и друге учеснике у процесу, како тражи систем управљања квалитетом, који Градска управа тренутно уводи.

Табела: Преглед основних активности и одговорности за имплементацију стратегије

Основне улоге и одговорности за имплементацију, праћење, вредновање и извјештавање		
Активности	Надлежност (ко?) /	Рок (када?)
Дефинисање приоритета за <u>наредну годину</u> на основу стратешко-програмских докумената и израда Плана имплементације (1+2)	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници у процесу: Колегијум градоначелника Директори јавних установа и јавних предузећа	Први квартал текуће године (по роковима из Закона о буџету РС)
Укључивање стратешких пројеката и мјера у план буџета <u>за наредну годину</u>	Иницијатор и власник процеса: Начелник одјељења за финансије Носиоци и учесници процеса: Колегијум градоначелника Јединица за управљање развојем	01-31.10 (први нацрт); 01-30.11 (други нацрт) 01-15.12 (трећи нацрт) текуће године
Припрема нацрта планова одјељења <u>за наредну годину</u> , укључујући пројекте из Стратегије развоја и редовне послове	Иницијатор и власник процеса: Начелници одјељења Носиоци и учесници: Јединица за управљање развојем, начелници одјељења	01.09-30.09. текуће године
Усклађивање планова рада са усвојеним буџетом <u>за наредну</u>	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем	15-30. јануар наредне године

<u>годину</u>	Носиоци и учесници процеса: Начелници одјељења Колегијум градоначелника	
Припрема календара за праћење реализације Годишњег плана Града	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници процеса: Начелници одјељења Директори јавних установа и јавних предузећа	31. јануар наредне године
Разрада пројеката	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници процеса: Надлежна одјељења Јавне установе и јавна предузећа Невладине организације и удружења	Континуирано
Праћење екстерних извора финансирања	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници процеса: Надлежна одјељења Јавне установе и јавна предузећа Невладине организације и удружења	Континуирано
Праћење провођења Плана имплементације стратегије	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници процеса: Надлежна одјељења	Континуирано
Праћење имплементације и израда извјештаја о реализацији годишњих планова одјељења	Иницијатор и власник процеса: Начелници одјељења Носиоци и учесници процеса: Колегијум градоначелника Јединица за управљање развојем	Квартално: Колегијум градоначелника Полугодишње: До 31. јула (за првих 6 мјесеци текуће године) Годишње: До 31. маја (за претходну годину)
Основне улоге и одговорности за имплементацију , праћење и вредновање стратегије		
Активности	Надлежност (ко?)	Рок (када ?)
Укључивање Партнерске групе* у праћење имплементације стратегије	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници у процесу: Партнерска група	Први састанак ПГ: До 31 маја (за претходну годину) Други састанак ПГ: До 31. јула (за првих 6 мјесеци текуће године)
Израда Годишњег извјештаја о реализацији стратегије развоја, његово усвајање и објављивање	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници у процесу: Начелници одјељења	До 31. маја наредне године у односу на ону за коју се припрема извјештај
Остале важне активности: <ul style="list-style-type: none"> Редовно ажурирање градске веб-странице у домену информација које се односе на развојне активности; Редовни контакти са 	Иницијатор и власник процеса: Јединица за управљање развојем Носиоци и учесници: Стручна служба градоначелника Агенција за развој МСП	Континуирано

вишим нивоима власти; • Успостављање и унапређивње међуопштинске сарадње		
--	--	--

Напомена:

* Партнерска група је Партнерство за развој Требиња, које треба да се успостави проширивањем састава и додјеливањем новог мандата Одбору за координацију активности у поступку израде Стратегије развоја Града Требиња. Успоставља се на основу Заједничке изјаве о партнерству, а рад се регулише Пословником о раду Партнерства за развој града Требиња.